

**ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

**KAMU AÇIKLARININ MAKRO EKONOMİK ETKİLERİ:
TÜRKİYE ÇALIŞMASI**

TUBA DİREKÇİ

DOKTORA TEZİ

ADANA, 2006

**ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

**KAMU AÇIKLARININ MAKRO EKONOMİK ETKİLERİ:
TÜRKİYE ÇALIŞMASI**

TUBA DİREKÇİ

Danışman : Doç. Dr. Murat DOĞANLAR

DOKTORA TEZİ

ADANA, 2006

ÖZET

KAMU AÇIKLARININ MAKRO EKONOMİK ETKİLERİ: TÜRKİYE ÇALIŞMASI

Tuba DİREKÇİ
Doktora Tezi, İktisat Anabilim Dalı
Danışman: Doç.Dr.Murat DOĞANLAR
Şubat,2006, 177 Sayfa.

Kamu kesimi mali politikalarının geleneksel amaçlarından biri de ekonomide uzun dönemde dengeli bir büyüme sağlamaktır. Gözlenen gelişmeler, dünya ekonomisinde kamu kesimi açıklarının, bu ülkelerin kararlı makro denge içinde büyümelerine engel olacak bir yapı meydana getirdiğini sergilemektedir.

Geçen son on yılda, ekonomi politikasında hiçbir konu kamunun bütçe açıklarının etkileri kadar tartışılmamıştır. Farklı ideolojilerden politikacılar, açığı azaltmanın tüm ekonomilerin geleceği açısından önemini tartıştılar. Her ne kadar ekonomistler konuyla ilgili olarak farklı yönler ayrılırsalar da, bir çok iktisatçı açıkların zararlı görüşünü paylaşmaktadır. Bu çalışmada da Türkiye Ekonomisi'nin 1990-2003 yılları arası dönemde kamu borçlarının temel ekonomik değişkenler üzerinde oluşturduğu makro ekonomik etkiler incelenecektir. Çalışmanın ilk bölümünde konuya teorik bazda yaklaşılacak, ikinci bölümünde ise adı geçen yıllar için istatistiksel uygulama yapılacaktır. Uygulama çalışmasında Johansen Kointegrasyon (Eşbütünleşim) Analizi ve Vektör Otoregresif Analiz yapılacaktır. Çalışmanın amacı 1990-2003 yılları arasındaki dönemde kamu bütçe açığı değişkeninin ekonominin temel değişkenleri üzerindeki etkisini tespit etmektir.

Bu çalışmada yapılan analizler sonucunda bütçe açıklarının milli geliri arttırdığını m2'deki artışın milli geliri azalttığını, faiz hadlerindeki artışın, döviz kurundaki artışın ve son olarak da cari işlemler açığındaki bir artışın milli geliri arttırıcı yönde etkilediği bulunmuştur. Konu ile ilgili yapılan bir çok çalışmada farklı ülkelere farklı sonuçlar elde edilmiştir. Ancak genel bir değerlendirme yapıldığında bütçe açıklarının ekonomik dengeleri bozucu sonuçları kaçınılmazdır.

Anahtar Kelimeler: Bütçe Açığı, Türkiye, Makro Ekonomik Etki.

ABSTRACT**MACRO ECONOMIC IMPACT OF PUBLIC DEFICITS: THE CASE FOR
TURKEY****Tuba DİREKÇİ****Ph.D. Thesis, Economy Department
Supervisor : Doç. Dr. Murat DOĞANLAR
February,2006, 177 pages**

One of the traditional role of public sector financial policy is to attain long term sustainable economic growth. Observed developments show that, public sector deficits in the world economy displays an infrastructure which hinders economic growth under macroeconomic stability.

For the last decade no other topic has been rigorously discussed under economic policy as much as public sector deficits. Politicians with different schools of thought discussed the role of reducing public deficits for the future of all economies. Although there are split views on the topic, majority of economists shared the common view on the hazard of public deficits. This study focuses on the macroeconomic impact of public debt on Turkish economy as reflected on leading economic variables for the 1990-2003 period. First part of the study focuses on the theoretical aspects of the issue, followed by statistical implications for the asseesed time priod. Statistical technics used are Johansen's Cointegration analysis and VER (Vector Autoregressive Regression). Aim of the study is assesment of the impact of public debt on major economic indicators for the 1990-2003 period.

Analysis conducted show that, budget deficits upper national income, while increase in M2 decreases it. Moreover, increase in interest levels, appreciation of national exchange rate and current account deficits sewems to increase to national income. However, there are diversified findings on similar researches in other country experiences. But we can conclude by stating that, budget deficits distorts economic stability.

Key Words: Public Deficit, Turkey, Macro Economic Impact.

İÇİNDEKİLER

	<u>sayfa</u>
ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	vii
GRAFİK LİSTESİ.....	viii
TABLO LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ.....	1

BÖLÜM I

KAMU EKONOMİSİ

1.1. Kamu Açıkları.....	5
1.2. Kamu Açıklarına İlişkin Tanımlar.....	6
1.2.1. Klasik Tanım.....	7
1.2.2. Birincil Kamu Açığı (Primary Deficit).....	8
1.2.3. İşlevsel Kamu Açığı.....	8
1.2.4. Cari Hesapta Açık- Sermaye Hesabında Açık.....	9
1.2.5. Nakit Esası ve Tahakkuk Esası Açıkları.....	9
1.3. Kamu Bütçe Kısıtı.....	9
1.3.1. Temel Bütçe Kısıtı.....	9
1.4. Kamu Açıkları İle İlgili Görüşler.....	11
1.4.1. Ricardocu Yaklaşım.....	11
1.4.1.1. Ricardo Denkliği Sorunu.....	12
1.4.1.2. Ricardo Denkliği Yorumu.....	14
1.4.1.3. Ricardo Denkliği ve Sürekli Gelir Hipotezi.....	15
1.4.2. Bütçe Açıklarına Keynesyen Yaklaşım.....	16
1.4.3. Bütçe Açıklarına Neo-Klasik Yaklaşım.....	17
1.5. İlimli Vergileme.....	18
1.5.1. Belirlilik Altında İlimli Vergileme.....	20
1.5.2. Belirsizlik Altında İlimli Vergileme.....	21
1.6. Genişletici Mali Daralmalar.....	22

1.7. Mali Açığın Ölçümü.....	23
1.8. Senyora ve Enflasyon Finans.....	24
1.8.1. Optimal Enflasyon Vergisi.....	24
1.8.2. Vergi Toplama Gecikmeleri ve Oliviera-Tanzi Etkisi.....	25
1.8.3. Enflasyon-Vergi Gelirleri İlişkisinin Teorik Çerçevesi ...	30

BÖLÜM II

KAMU BÜTÇE AÇIĞININ MAKRO EKONOMİK ETKİLERİ

2.1. Açıkların Makro Ekonomik Etkileri: Standart Analiz.....	32
2.2. Bütçe Açıklarının Finansmanı.....	34
2.2.1. Bütçe Açıklarının Para Basarak Finansmanı.....	34
2.2.2. Dış Kaynak Kullanımı.....	37
2.2.3. Dış Borçlanma.....	38
2.2.4. Açıkların İç Borçlanma Yolu ile Finansmanı.....	38
2.2.5. Borçlanmanın Dinamiği.....	39
2.3. Bütçe Açıklarının Enflasyon Üzerine Etkileri.....	41
2.4. Bütçe Açıklarının Özel Tasarruf Üzerine Etkileri.....	45
2.5. Bütçe Açıklarının Özel Yatırımlar Üzerine Etkileri.....	46
2.6. Bütçe Açıklarının Reel Faizler Üzerine Etkileri.....	47
2.7. Bütçe Açıklarının Dış Rekabet Üzerine Etkileri (Cari İşlemler ve Reel Döviz Kurları).....	50
2.8. Bütçe Açıklarının Ekonomik Büyüme ve İstikrar Üzerine Etkileri..	51
2.9. Bütçe Açıklarının Gelir Dağılımı Üzerine Etkileri.....	53

BÖLÜM III

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE BÜTÇE AÇIKLARININ NEDENLERİ

3.1. Gelişmekte Olan Ülkelerde Kalkınma ve Büyüme Sorunu.....	54
3.2. Kalkınmanın Finansman Aracı Olarak Kamu Harcamaları.....	56
3.2.1. Kalkınmanın Finansman Aracı Olarak Vergiler.....	58
3.2.2. Dolaysız Vergiler.....	62
3.2.3. Dolaylı Vergiler.....	63

3.3.	Ekonomik Kalkınmanın Finansman Aracı Olarak Borçlanma.....	64
3.3.1.	Kalkınmanın Finansmanında İç Borçlanma.....	65
3.3.2.	Kalkınmanın Finansmanında Dış Borçlanma.....	66
3.4.	Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Bütçe Açığının Nedenleri ve Gelişimi.....	67
3.4.1.	Gelişmiş Ülkelerde Bütçe Açıkları.....	67
3.4.2.	Gelişmekte Olan Ülkelerde Bütçe Açığı.....	71

BÖLÜM IV

TÜRKİYE’DE KAMU BÜTÇE AÇIKLARI : 1990-2003 DÖNEM ANALİZİ

4.1.	Genel Değerlendirme.....	83
4.2.	Bütçe Açıkları ve Finansman Açıkları İlişkisi.....	92
4.3.	Kamu Kesimi Optimal Büyüklüğünün Belirlenememesi.....	94
4.4.	Kamu Finansman Dengesi İle Makro Denge Arasındaki İlişkinin Kurulamaması.....	95
4.5.	Kamu Açıklarının Devamlılık Kazanması ve Borç Baskısının Artması.....	96
4.6.	Kamu Açıkları ve Borçlanma İlişkisi.....	97
4.6.1.	Kamu Açıklarının Borçlanma Yoluyla Finanse Edilmesi.....	98
4.7.	Kamu Açıklarının Piyasa Faiz Oranları ve Finansal Kesim Üzerindeki Baskısı.....	99
4.8.	Kamu Kesimi Borçlanma Gereğindeki Hızlı Artışlar.....	102
4.9.	Türkiye Ekonomisi: Yıllara Göre Genel Değerlendirme.....	103
4.9.1.	Dışa Açılım Dönemi: 1980-1989.....	104
4.9.2.	Açıklar Dönemi: 1989-1994.....	105
4.9.3.	Kriz Dönemi: 1994-1999.....	106
4.9.4.	Krizler Dönemi: 2000 Yılı ve Sonrası.....	107
4.10.	Türkiye’nin 1990-2003 Yılları İçin Sosyo-Ekonomik Değerlendirmesi.....	110

BÖLÜM V

1990-2003 YILLARI İÇİN TÜRKİYE'DE KAMU BÜTÇE AÇIKLARININ MAKRO EKONOMİK ETKİLERİNİ İNCELEYEN UYGULAMA ÇALIŞMASI

5.1. Türkiye Ekonomisi İçin 1990-2003 Döneminde Bütçe Açıklarının Makro Ekonomik Etkilerine Yönelik Bir Model Uygulaması.....	125
5.2. Analizde Kullanılan Model ve Veriler.....	127
5.3. Birim Kök Testi.....	128
5.4. Johansen Eş Bütünleşim Analizi.....	129
5.4.1. Johansen Eş Bütünleşim Denklemi.....	131
5.5. Vector Auto Regresive Analiz (VAR).....	139
5.5.1. Değişkenler Ve Tanımları.....	140
5.5.2. Optimal Modelleme Ve Etki-Tepki Fonksiyon Grafikleri.....	142
5.5.2.1. Milli Gelir Değişkeninin Etki-Tepki Fonksiyon Yorumu.....	143
5.5.2.2. Bütçe Açığı Değişkeninin Etki Tepki Fonksiyon Yorumu.....	144
5.5.2.3. M2 Değişkeninin Etki Tepki Fonksiyon Yorumu.....	145
5.5.2.4. Faiz Farkı Değişkeninin Etki Tepki Fonksiyon Yorumu.....	145
5.5.2.5. Reel Döviz Kuru Oranı Değişkeninin Etki Tepki Fonksiyon Yorumu.....	146
5.5.2.6. Cari İşlemler Açığı Değişkeninin Etki Tepki Fonksiyon Yorumu.....	146
5.6. Bütçe Açığındaki Şokun Diğer değişkenler Üzerine Etkileri.....	147
5.7. Vektör Hata Düzeltme Yöntemi (VECM).....	149

ALTINCI BÖLÜM

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	152
KAYNAKÇA.....	159
EKLER.....	171
ÖZGEÇMİŞ.....	175

KISALTMALAR

π :	Enflasyon Oranı
ε :	Vergi Esnekliği
BDef :	Bütçe Açığı
C :	Özel tüketim,
Cab :	Cari İşlemler Dengesi
CT :	Cari Transferler
D :	Borç Stoku
d :	Borç Oranındaki Değişim
DB :	Dış Borçlanma
DBBA :	Dönem Başı Bütçe Açığı
DKK :	Dış Kaynak Kullanımı
FG :	Finansman Gereği
G :	Kamu Harcamaları
I_{public}	Kamu yatırımları
İB :	İç Borçlanma
J :	Bozulma (<i>Distortion</i>)
KKBG :	Kamu Kesimi Borçlanma Gereği
Lnbdef :	Logaritması Alınmış Bütçe Açığı Değişkeni,
Lncab :	Logaritması Alınan Cari İşlemler Dengesi Değişkeni.
Lnrer :	Logaritması Alınan Reel Döviz Kuru Oranı Değişkeni,
LNRGDPSA :	Logaritması, Mevsimsel Düzenlenmesi Yapılan Reel Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
Lnr2 :	Logaritması Alınan Reel M2 Değişkeni,
NG :	Faktör gelirleri
NX :	Net İhracat
PB :	Para Basma
PBF :	Para Basarak Finansman
r :	Faiz Oranı
Rd :	Faiz Farkı Değişkeni,
SDF :	Stok Değişim Fonu
SF :	Sosyal Fonlar
S_{public} :	Kamu tasarrufu
ST :	Sermaye Transferi
T :	Kamu Gelirleri
V :	Vergiler
VDG :	Vergi Dışı Gelirler
GSMH :	Gayri Safi Milli Hasıla

GRAFİK LİSTESİ

	Sayfa
Grafik 2.1. Seçilmiş Latin Amerika Ülkeleri Enflasyon-M2 İlişkisi.....	36
Grafik 2.2. Seçilmiş Gelişmekte Olan Ülkeler Enflasyon-M2 İlişki	36
Grafik 2.3. Seçilmiş Latin Ülkeleri Enflasyon-Mali Açık İlişkisi.....	42
Grafik 2.4. Seçilmiş Gelişmekte Olan Ülkeler Enflasyon-Mali Açık .	43
Grafik 3.1. OECD Ülkesi olmayan 45 ülke ve mali açık ile GSMH..	54
Grafik 3.2: Endüstrileşmiş Ülkeler, Asya ve Afrika için Harcama Türleri ve Yüzdeleri.....	57
Grafik 3.3: Endüstrileşmiş Ülkeler, Asya ve Afrika için Vergi Türleri ve Yüzdeleri	60
Grafik 4.1: 1990-2002 Yılları Arası Konsolide Bütçe.....	87
Grafik 4.2: 1990-2002 Yılları Arası KKBG.....	87
Grafik 4.3: 1990-2002 Yılları Arası KİT'lere Yapılan Harcamalar....	88
Grafik 4.4: 1990-2002 yılları arası Fonlara ve özelleştirme Kapsamındaki Kuruluşlara Yapılan Harcamalar.....	89
Grafik 4.5: 1990-2002 yılları arası Sosyal Güvenlik ve Döner Sermayeli Kuruluşlara Yapılan Harcamalar.....	89
Grafik 4.6: 1990-2002 Yılları Arası Mahalli İdarelere Yapılan Harcamalar.....	90
Grafik 4.7: 1990-2002 Yılları Arası GSMH.....	90
Grafik 4.8: 1990-2002 Yılları Arası GSMH içinde KKBG'nin Oranı..	91
Grafik 5.1: VAR Analizi Etki-Tepki Fonksiyonları Grafiği.....	142

TABLO LİSTESİ

	sayfa
Tablo 3.1 : Bazı ülkelerin Kamu Harcamaları / GSYİH Oranı (%).....	68
Tablo 3.2 : Gelişmiş Ülkelerde GSYİH' nın Yüzdesi Olarak Fazla (+) Açık (-).....	70
Tablo 3.3 : Seçilmiş Az Gelişmiş Ülkelere Ait Dönemsel Makro Ekonomik Göstergeler.....	76
Tablo 4.1 : 1990-2003 Harcama Kalemleri İtibariyle Konsolide Bütçe Giderleri.....	84
Tablo 4.2 : 1990-2003 Konsolide Bütçe Gelir Gerçekleşmesi.....	85
Tablo 4.3 : 1990-2002 yılları arası Türkiye’de kamu kesimi bütçe açığının detayı	86
Tablo 4.4 : Vergi Gelirleri İçinde Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Payı (%).....	92
Tablo 5.1: ADF Testi Sonuçları.....	129
Tablo 5.2 : Johansen Testi Denklem Sayısı.....	131
Tablo 5.3: Milli Gelire Göre Normalleştirilen Kointegre Katsayılar Tablosu...133	
Tablo 5.4. Vektör Hata Düzeltme.....	151

GİRİŞ

Kamu açıkları ve beraberinde gelişen ekonomik etkileşim, son dönem ekonomi literatüründe oldukça geniş yer almaktadır. Farklı zamanlarda farklı ekonomistler bütçe açıklarının etkilerini incelemiş ve açıkların ekonomi üzerinde olumsuz etkileri üzerinde durmuşlardır.

Kamu açıklarının tehlikeli olabileceğine ilişkin görüşlerin dayandırıldığı önermeler arasında ilklerden sayılabilecek bir görüş, Domar (1944) tarafından ileri sürülmüştür. Domar'a göre, reel faiz hadleri reel büyüme oranından büyükse ve kamunun harcamaları, gelir getirecek alanlara yatırılmamışsa, başka bir ifade ile cari harcamalara gitmişse, herhangi bir faiz öncesi açık, (ki burada bahsedilen kamu gelirlerinden, faiz ödemeleri hariç diğer tüm giderlerin düşürülmesinden sonra oluşan açıktır, primary deficit, üssel bir şekilde büyür, patlar ve kamu borçlarının milli gelire olan oranı önlenemez bir şekilde artar.

Buna benzer görüşler, Sargent ve Wallace (1981) tarafından da ileri sürülmüştür. Bunlara göre, kamunun açıklarını borçlanarak finanse etmesi, faiz hadlerinin büyüme oranlarından daha düşük olması halinde, mümkün olmaktadır. Aksi takdirde borçların milli gelire olan oranı, sonsuza yaklaşır.

Domar'ın önermesinin, Keynesyen Politikaların uygulanabilirliği ile yakın ilgisi bulunmaktadır. Keynes tarafından, durgunluktan çıkış reçetesi olarak önerilen, borçlanarak verimli veya verimsiz yatırımların arttırılması; bu önermeye göre borçlanmanın yapılamaması sonucunu doğurabilir.

Barro-Ricardo Hipotezi, kamu açıklarına karşı olanlar için bir temel teşkil etmektedir. Bu hipoteze göre Barro (1974), piyasa ekonomisindeki tüm rasyonel birimlerin, kamu harcamalarının finansmanının vergi ile mi yoksa borçlanma ile mi yapıldığından bağımsız olarak aynı davranış kalıbını benimsediklerini anlatır. Kamunun açık verdiği dönemlerde özel sektör açığa karşı gelen miktarda tasarruf edecek, fazla verdiği durumlarda tasarruflarını azaltacaktır. Kamu açıkları, gelecekte toplanacak vergiler ile ödeneceğinden ekonomideki rasyonel birimler, gelecekte

ödeyecekleri vergilerin bugünkü değerini tasarruf etme yoluna gideceklerdir. Bu çerçevede kamunun açık vermesinin Keynesyen Teori’de olduğunun tam zıddı olacak şekilde tam istihdamı sağlamada bir etkisi bulunmamaktadır. Çünkü, toplam tasarruflar ve yatırımlar etkilenmemektedir.

Kamu açıklarının belki de en önemli etkisi, hükümetlerin, uluslar arası güven krizine açık hale gelmesidir. 1997 yılında Asya’da ve daha sonra da borçlarının ödenmemesi nedeniyle Rusya Federasyonu’da yaşanan krizler, uluslar arası piyasalarda reel faizlerin yüksek düzeylere çıkmasına neden olmuş, bazı ülkeler bu yüksek reel faiz oranlarından bile borçlanamamıştır. Bu krizler ödeme gücü açısından daha iyi durumda olan ülkeleri de olumsuz yönde etkilemiştir(Bağcı, 2001, s.36).

Kamu kesimi mali politikalarının geleneksel amaçlarından biri de ekonomide uzun dönemde dengeli bir büyüme sağlamaktır. Gözlenen gelişmeler, dünya ekonomisinde kamu kesimi açıklarının, bu ülkelerin kararlı makro denge içinde büyümelerine engel olacak bir yapı meydana getirdiğini sergilemektedir.

Geçen son on yılda, ekonomi politikasında hiçbir konu kamunun bütçe açıklarının etkileri kadar tartışılmamıştır. Farklı ideolojilerden politikacılar, açığı azaltmanın tüm ekonomilerin geleceği açısından önemini tartıştılar. Her ne kadar ekonomistler konuyla ilgili olarak farklı yönere ayrılırlar da, bir çok iktisatçı açıkların zararlı görüşünü paylaşmaktadır. Ancak, bütçe açıkları ekonomiye ağır biçimde zarar vermiş olsaydı, bunun büyüme üzerinde gözle görülür bir etkisinin olması gerekirdi. Bu türden kayda değer bir etkinin bulunmaması, bütçe açıklarının, kötü olmakla birlikte, korkunç olmadığı fikri ile uyumludur (Krugman, 2002, s.161).

Bu çalışmada da Türkiye Ekonomisi’nin 1990-2003 yıllarını kapsayan dönemde kamu açıklarının, temel ekonomik değişkenler üzerinde oluşturduğu makro ekonomik etkiler incelenecektir. Zaman kısıtı veri ile ilintilidir. Çalışmanın uygulama kısmı için gerekli çeyrek verinin en sağlıklı aralığı yukarıdaki dilim içinde mevcuttur. Bu sebeple çalışma 1990-2003 yılları arasını kapsamıştır. Türkiye’nin bütçe açığı değişkeninden hangi yönde ve nasıl etkilendiği analiz edilecektir. Çalışmanın amacı, bütçe açıklarının Türkiye Ekonomisi üzerinde bozucu etkilere neden olup olmadığını test etmek ve bunun

paralelinde geleceğe dair yapılacak çalışmalara ve alınacak ekonomik kararlara bir kaynak oluşturmaktır.

Çalışmanın ilk bölümünde konuya teorik bazda yaklaşılacaktır. Kamu açıkları kavramı teorik olarak irdelenecektir. Açık çeşitleri, kamu bütçe kısıtı, Açıklarla ilgili farklı yaklaşımlar, ılımlı vergileme ve enflasyonun açıklar üzerindeki etkileri bu bölümü oluşturmaktadır.

İkinci bölümünde kamu açıklarının makro ekonomik etkileri yer almaktadır. Açıkların finansman çeşitleri açıklandıktan sonra bütçe açıklarının enflasyon, özel tasarruflar, özel yatırımlar reel faiz, dış rekabet (cari işlemler ve reel döviz kurları) ekonomik büyüme ve istikrar ve gelir dağılımı üzerindeki etkileri teorik olarak incelenmiştir.

Tezin üçüncü bölümü “Gelişmekte Olan Ülkelerde Bütçe Açıklarının Nedenleri” başlığı altındadır. Bu bölümde öncelikle gelişmekte olan ülkelerde kalkınma ve büyüme sorunu ele alınmış, bu çerçevede kalkınmanın finansmanında kullanılan araçlar incelenmiştir. Kalkınmanın finansman araçlarından kamu harcamaları, vergiler (dolaylı, dolaysız vergiler), iç borçlanma ve dış borçlanma konu ile ilgili olarak, ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Seçilmiş gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kamu harcamaları tablo ve grafik desteği ile açıklanmıştır. Daha sonraki son iki bölüm ise, gelişmekte olan ülkelerde bütçe açıklarının nedenleri ve gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bütçe açıklarının gelişimi başlıkları altında tezin üçüncü bölümünü sonlandırmıştır.

Tezin dördüncü bölümünde 1990-2003 yılları arası Türkiye Ekonomisi incelenmektedir. Genel bir değerlendirmeden sonra adı geçen yıllar için Türkiye Ekonomisindeki kamu finansman dengesi ile makro denge arasındaki ilişkinin kurulamaması, kamu açıklarının devamlılık kazanması ve borç baskısının artması, kamu açıkları ve borçlanma ilişkisi kamu açıklarının borçlanma ile finansmanı, kamu açıkları ile piyasa faiz oranları ve finansal kesime baskı ve kamu kesimi borçlanma gereğindeki hızlı artış çalışmada incelendikten sonra dördüncü bölüm, Türkiye Ekonomisi’ni yıllara göre değerlendirerek son bulmaktadır.

Çalışmanın beşinci bölümü, istatistiksel uygulamayı kapsamaktadır. 1990-2003 yılları için Türkiye’de kamu bütçe açıklarının makro ekonomik etkilerini

incelemektedir. Bütçe açıkları ve makro ekonomik etkileri konulu literatür taramasından sonra kamu bütçe açıklarının makro ekonomik etkilerini test etmek amacıyla model kurulmuştur. Uygulamada kullanılan veriler üzerinde durulmuş daha sonra da Johansen Eşbütünleşim, Vektör otoregresyon analizi ve vektör hata düzeltme yöntemleri uygulanmıştır.

Tezin son bölümü genel değerlendirme ve sonuç bölümüdür. Yapılan teorik ve istatistiksel çalışmalar ışığında 1990-2003 yılları arası kamu bütçe açıklarının Türkiye Ekonomisi'nde oluşturduğu makro ekonomik etkiler gözden geçirilmiştir.

BÖLÜM I

KAMU EKONOMİSİ

1.1. Kamu Açıkları

Türkiye’de kamu kesimi ekonomiye 6 ayrı yönden girmektedir:

- (i) Konsolide Bütçe,
- (ii) Yerel İdareler,
- (iii) Fonlar,
- (iv) Döner Sermayeli Kuruluşlar,
- (v) Kamu İktisadi Kuruluşlar
- (vi) Sosyal Güvenlik Kuruluşları.

Kamu bu kanallardan gelir toplar ve harcama yapar. Bu altı kanal en açık anlamda kamu kesimini oluşturduğundan, buralarda oluşan gelir-gider dengesi, dünya ekonomilerinde de kabul gören kamu kesimi dengesidir (Önder, Kirmanoğlu, Kartallı, 1995, s.7).

Kamu kesimi genel dengesi içinde çeşitli dairelerin ve kurumların açık veya fazlaları konsolide edilebilir. Örnek olarak KİT açıkları, konsolide bütçeden yapılan transferler ile kapatılabildiği için, kamu kesimi genel denge hesapları içinde yer alabileceği halde, kamu kesimi borçlanma gereği olarak ortaya çıkmayacaktır. Aynı gerekçe ile yerel idareler de kamu kesimi genel dengesi içinde eriyecektir.

Kamu kesimi içinde bulunan fonlar, teorik olarak denk olmak durumundadır. Fonlar fazla veremeyecekleri gibi açık da veremezler. Çünkü fon mantığı bütçe mantığından farklıdır. Mevcut gelire göre harcamalar ayarlanır. Fon oluşturulması, bir ya da birkaç gelir kaleminin belirli bir harcamaya tahsis edilmesi demektir. Sonuçta, gelir sağlandığı zaman ve sağlanabildiği kadar harcama yapılır; harcama miktarı sağlanan geliri aşamaz. Belirli bir amaca tahsis edilen gelir başka amaçla kullanılmayacağından, fon havuzunda birikir ve belirlenen amaca yönelik harcama gereksinimi ortaya çıkıncaya kadar, fon hesabı fazla vermiş olur.

Türkiye’de fonların oluşturulması, bir yandan bürokrasiyi bir yandan da mali yargıyı geçiştirmek amacına yöneliktir. Böyle olunca, 1980 döneminde hem miktar hem de mali değer olarak oldukça kabarmış olan fonlar, ikinci bir bütçe işlevini görür hale gelmiştir. Fonlar, tahsis ilkesine göre kurulmuş bir tür mali araç olmaktan çıkmış, fonlar arası aktarmalar ya da fonlardan bütçeye yapılan aktarmaları da içeren ve borçlanan bir mali araca dönüşmüştür. Fonlar, ilk yıllarda fazla vererek kamu açıklarının boyutlarını küçültmüştür. Ancak, 1989 yılından itibaren açık vermeye başlayan fonlar, yerel idare açıkları ile baş başa gelişmekte, çoğu yıllarda yerel idare açıklarını aşmıştır. Bu gelişmeler ışığındaki kararlarla, fonların amaçları dışı kullanımı kısıtlanmıştır (Önder, Kirmanoğlu, Kartallı, 1995, s.7).

Yukarıda sayılan kamu harcamalarının ışığı altında kamu açıkları ile ilgili şu değerlendirme yapılabilir: Kamu açıklarında yaklaşık 2/3 pay, konsolide bütçeye aittir. Son 10 yıl içinde konsolide bütçe açıkları, 1990 ve 1992 yılları hariç, kamu açıklarının daima %60’lar dolayındaki payını oluşturmuştur. Kamu kesimi açıklarında ikinci sırayı, KİT’ler almaktadır. Yerel idarelerin kamu kesimi açıklarındaki yeri görece olarak, zaman içinde artmıştır.

1.2. Kamu Açıklarına İlişkin Tanımlar

Kamu açıklarının geleneksel ölçüsü, kamu harcamalarının toplamı ile cari kamu gelirleri arasındaki hesaplanabilir farktır. Kamu açıkları ile ilgili çeşitli verileri belirli amaçlara yönelik olarak doğru bir şekilde ele alıp, yorumlayabilmek için çeşitli kamu açıkları tanımlarını gözden geçirmek gerekir. Burada kamu borçları kavramı ile kamu açıkları kavramı arasındaki farkı belirtmekte fayda vardır. Kamu açıkları, bir dönem içinde olağan kamu gelirleri ve kamu giderleri arasındaki farktır. Kamu borçları ise belirli bir zaman kesitinde, o zamana kadar oluşmuş olan kamu açıklarının toplam değeridir. Görüldüğü gibi kamu açıkları ya da kamu kesimi borçlanma gereği, bir tür akım değer niteliğinde olduğu halde, kamu borçları bir stok değer niteliği taşımaktadır. Aynı ayrı zaman dilimlerinde oluşmuş kamu açıkları birikerek, belirli bir zaman kesitinde kamu borç stokunu oluşturmuştur.

1.2.1. Klasik Tanım

Uluslararası karşılaştırmalarda da ilk etapta kullanılan kamu açığı tanımı, kamu kesimi harcamalarından (G), olağan gelir (T), çıkartılınca geriye kalan finansman gereği (FG) kavramı ile elde edilir:

$$FG = G - T \quad (1.1)$$

Ancak bu klasik tanımda gelir ve harcama kalemleri, bunların bütçe açığı üzerindeki etkileri, güçlerine göre eşitliğin farklı yanlarına kaydedilir. Örneğin bir borç grubu ödemesinde ana para yeniden borçlanma ile itfa ediliyor (roll-over), faiz net ödeme olarak gerçekleştiriliyorsa, “ana para ödemesi”, bütçe dengesinde, ekonomik dengede ve yükümlülükler üzerinde hiçbir etki yapmayacağından dolayı, “ finansman” bölümüne yazılır. Oysa, “faiz ödemesi” net bir ödeme olduğundan “ harcamalar” hanesine yazılacaktır. Gelirler ve harcamalar böylece net olma niteliklerine göre tasnif edilip, yerlerine yerleştirildikten sonra ortaya, “kamu kesimi borçlanma gereği (KKBG), çıkar. İşte bu temel tanımlama, uluslararası karşılaştırma ve ölçümlerde kullanılan temel göstergedir. Türkiye’de genel anlamda kamu kesiminin topladığı gelirler, eşitlik 1.2’deki kalemlerden oluşmaktadır. Bunlar sıralanacak olursa, vergiler, vergi dışı gelirler, faktör gelirleri, sosyal fonlardır:

$$T \equiv V + VDG + NG \pm SF \quad (1.2)$$

(1.2)’de elde edilen gelirlerden (T), “cari transfer” (CT), adı altında cari harcamalar çıktığında, kamu tasarruflarına (S_{public}), ulaşılır:

$$S_{public} = T - CT \quad (1.3)$$

Kamu tasarruflarının kamu borçlarına eşit olduğu durumda, kamu kesimi dengesi sağlanmış olacaktır.

$$S_{public} - I_{public} \equiv \text{Fark} \quad (1.4)$$

Kamu tasarruflarından kamu yatırımları çıkarıldığında elde edilen farka, sermaye transferleri ve stok değişim fonu da eklenince kamu kesimi borçlanma gereği bulunmuş olur. Böylece,

$$KKBG \equiv (S-I)_{\text{public}} \pm ST \pm SDF \quad (1.5)$$

denkliği elde edilir (Önder, Kirmanoğlu, Kartallı, 1995, s.11).

1.2.2. Birincil Kamu Açığı (*Primary Deficit*)

Kamu harcamaları; kamu hizmetlerinin sürdürülebilmesi için gerekli harcamalar, kamu borç faiz ödemelerinin sürdürülebilmesi için gerekli harcamalar ve kamu borç faiz ödemelerinin toplamından oluşmaktadır. İlk grup harcama yani kamu hizmetlerinin sürdürülebilmesi için gerekli harcamalar olağan olduğu halde, ikinci grup harcama, yani kamu borç faiz ödemelerinin sürdürülebilmesi için gerekli harcamalar, geçmiş döneme ait kamu açıklarının finansman yönetiminin kümülatif olarak oluşturduğu yüküdür. Birinci grup harcamaların denetimi kamu otoritelerinin iradesi dahilinde olduğu halde, ikinci grup harcamalar, kamu otoritelerinin karar yetkisi dışındadır. Kamu harcamalarından faiz ödemelerinin çıkarılması ile ulaşılan harcama tutarının saptanması ve bu miktarın olağan kamu gelirleri ile karşılanabilir olması, kamu borçlarının sürdürülebilirliği derecesinin saptanması açısından önemlidir. Toplam kamu harcamalarından faiz ödemelerinin çıkarılması ile elde edilen birincil kamu harcamalarının, olağan kamu giderleri ile karşılanması ve faiz ödemelerinde kullanılmak üzere birincil bütçe fazlasının oluşması, borçların itfası açısından önemlidir. Bir dönemde yapılmış olan borcun anapara bölümünün tekrar borçlanılarak finanse edilmesi olağan olmakla beraber, faiz bölümünün, birincil bütçe fazlası ile ödenmesi kaçınılmazdır. Birincil bütçe fazlası ile borç faiz yükü karşılanamaz ise sadece eski borcun anapara tutarı kadar değil, borcun faiz bölümünün ödenmesi için de yeni borca başvurmak gerekir. Böyle bir durumda kamu borçları artan hızla artar. (Blejer, Cheasty, 1991, s.1657).

1.2.3. İşlevsel Kamu Açığı

Enflasyonist dönemlerde nominal faiz oranları sadece faiz gelirlerini değil, anapara üzerindeki sermaye aşınmasını da kapsar. Yani, nominal faizin enflasyon

oranının üzerinde kalan bölümü, gerçek faiz ödentisini ifade eder. Bu durumda kamu açığı, birincil kamu açığı ile enflasyondan arındırılmış gerçek faiz ödentisini kapsar (Blejer, Cheasty, 1991, s.1656). Gerçek faiz ödentisini bulmak için nominal faiz oranından, enflasyon oranını çıkarmak gerekmektedir.

1.2.4. Cari Hesapta Açık- Sermaye Hesabında Açık

Kamu harcamaları, ekonomik kritere göre (a) cari harcamalar, (b) yatırım harcamaları ve (c) transfer harcamaları olarak üçe ayrılır. İlk iki grup harcama, üretim faktörü olarak kullanılıp, milli gelire katkı yaptığı için gelir yaratıcıdır. Üretim faktörü kullanıcı kamu harcamaları içinde bulunan cari harcamalar, harcamanın yapıldığı dönemde tüketildiğinden, kamu aktifinde uzun süre yer almaz ve getiri sağlamaz. Bu nedenle cari harcamalarda açık vermek son derece tehlikelidir. Buna karşılık, kamu kesimi içinde yapılan yatırım harcamaları, hem kamu bünyesinde aktif birikime yol açar, hem de uzun dönemli getiri sağlar. Bu niteliklerden dolayı, gelecek dönemlerde getiri sağlayacak bir harcamanın, borçla finanse edilmesi sakıncalı olmayacaktır. Böylece, sadece borçlanma yolu ile gelecek döneme anapara ve faiz yükü aktarılmamakta, aynı zamanda bu yükümlülüklerle karşılık oluşturabilecek aktif birikimi ve getiri olasılığı da yaratılmış olmaktadır (Önder, Kirmanoğlu, Kartallı, 1995, s.13).

1.2.5. Nakit Esası ve Tahakkuk Esası Açıkları

Kamu birikiminde ödeme ve harcama konularında tahakkuk ve nakit esası söz konusu olmaktadır. Tahakkuk esasına göre denk olabilen bir bütçe, nakit esasına göre açık verebilir. Daha çok pratik alanda görülen nakit açığı, bütçe dengesine, tahakkuk etmiş fakat gerçekleşmemiş gelir ve harcamalar “net emanet ve avans” olarak ilave edilerek, dikkate alınmış olur.

1.3. Kamu Bütçe Kısıtı

1.3.1. Temel Bütçe Kısıtı

Açığın tanımlanabilmesi için öncelikle bütçe kısıtının anlaşılması gereklidir. Herhangi bir bireyin bütçe kısıtı; onun tüketiminin şimdiki değerinin, başlangıç refahı

ve istihdam gelirinin şimdiki değerinin toplamına eşittir; ya da bu toplamdan daha azdır. Kamu kesimi de benzer bir kısıtla yüz yüzedir. Bir kamu ekonomisinin bütçe kısıtı, o kamunun satın aldığı mal ve hizmetlerin şimdiki değerinin, başlangıç refahı ve vergi gelirinin şimdiki değerinin (net transfer ödemelerinin) toplamına eşit ya da daha az olmalıdır.

Kamu harcamalarının sıfır dönemindeki toplamı, yine sıfır dönemindeki toplanan vergilerin toplamına ve sıfır dönemde alınan borcun toplamına eşit olacak ya da bu toplamdan küçük olacaktır. Aynı mantık, hane halkı için de geçerlidir. Bir kişinin t dönemindeki harcamaları, yine aynı dönemde kazandıkları ve daha önceki dönemden sahip olduğu refahın toplamına eşit olabilir ya da bu toplamdan az olabilir. Başlangıçtaki bu refah, miras yolu ile ona ulaşmış olabilir ya da refah yerine borç olarak ifade edildiğinde, bütçe kısıtına, negatif olarak girmektedir.

Kamunun bütçe kısıtı, onun sürekli borç içinde olmasını ya da sürekli artan miktarda borçlu olmasını engellemez. Hane halkının bütçe kısıtına dönülecek olunursa, hane halkının refahının şimdiki değerinin limiti, negatif olamayacaktır. Benzer şekilde, kamudaki bütçe kısıtı şartı da, borcun şimdiki değerinin pozitif olamayacağı şeklindedir (Romer,2001,s.532).

Borç stokunun değişim miktarı “bütçe açığı”nın en basit tanımlamasıdır. Reel borç stokunun değişim oranı, kamu harcama ve gelirleri arasındaki farkla, borcun reel faizinin toplamına eşittir. Bu da;

$$\Delta d_t \equiv [G_t - T_t] + r_t \cdot D_t \quad (1.6)$$

Burada,

r_t = t zamanındaki reel faiz oranı,

D_t = Borç stoku,

Δd_t = Borç stokunun değişim miktarı,

G_t = t dönemi kamu harcamaları,

T_t = t döneminin gelirleridir. (kamu gelirleri)

Formülün sağ tarafında köşeli parantezin içi, *birincil açıktır*. Toplam açık yerine, birincil açığın ele alınması, mali politikanın belirli bir dönemde kamu bütçe kısıtına ne kadar yardımda bulunduğunu ölçmek için çoğunlukla daha iyi bir yoldur. Mesela kamunun bütçe kısıtı, kamunun kendi başlangıç borcunun şimdiki değerini karşılamak (denkleştirmek) için, yeterli büyüklükte birincil fazla vermesi koşuludur.

Kamu harcamaları ve transfer harcamalarının toplamından vergilerin çıkarılması sonucu, her zaman birincil açıktır (Blanchard ve diğerleri, 1990, s.10). Konuyu daha iyi analiz edebilmek için, bütçe kısıtını milli gelire oranlamak gerekir. Böylelikle makro parametrelerin milli gelir, (Y) içindeki paylarının daha anlamlı yorumlanması mümkün olacaktır. Milli gelire oranlanmış borç oranının iki faktör setine bağlı olarak geliştiği söylenebilir. Birincisi, cari harcamayı, transfer ve vergi gelirlerini gösteren birincil açıktır. İkincisi de (geçmişten gelen GSMH'ye oranlanmış birikmiş borç yükü) x (reel faiz oranı- büyüme oranı) dır. Eğer bu fark, pozitifse, sabit bir GSMH'ye oranlanmış borç oranı için birincil bir fazla gerekir (Blanchard ve diğerleri, 1990, s.10).

1.4. Kamu Açıkları İle İlgili Görüşler

Kamu açıkları ile ilgili görüşler bölümünde üç yaklaşım incelenecektir. Bunlar sırasıyla, Ricardocu, Keynesyen ve Neo-Klasik Yaklaşımlardır.

1.4.1. Ricardocu Yaklaşım

Ricardo tarafından ileri sürülen bu yaklaşım, daha sonraları yeni klasik iktisatçılardan Robert Barro tarafından geliştirilmiştir. Barro'ya göre devlet kamu harcamalarını mal ve hizmet satın almalarını arttırırken vergileri arttırmazsa bütçe açığı ortaya çıkar. Açık, borçlanma ile finanse edilirse, bireyler anapara ve faiz ödemeleri için gelecekte kendilerinden alınacak vergilerin arttırılmak zorunda kalınacağını bileceklerdir.

Barro'ya göre tüketiciler kamu harcamalarının borçlanma ya da vergileme ile finanse edilmesi durumunda aynı tepkiyi göstereceklerdir. Çünkü, bugün ödeyeceği verginin azaldığını gören tüketici, devletin kamu açıkları ve borçlanma için daha sonra ödeme yapması gerektiğini anlayacaktır. Yani ödemenin yapılması için gelecekte

vergilerin arttırılması kaçınılmaz olacaktır. Gelecekte vergi artışlarından etkilenecek tüketici vergilerin azalması sonucu elde edeceği gelirden daha fazla tasarruf yapacaktır. Bu nedenle bir verginin kaldırılması, kaldırılan vergi kadar borçlanma ile finansman yapılmasına neden olduğu için, tüketici harcamalarını değiştirmeyecektir.

Bu yaklaşıma göre, vergilerin azaltılması sonucu oluşan bütçe açığı özel tasarruflarda daha büyük bir artışa neden olacaktır. Yine, kamu açıklarının vergileme veya borçlanma suretiyle finansmanının tüketimi, yatırımları, faiz oranlarını ve milli geliri etkilemeyeceği savunulmaktadır.

1.4.1.1. Ricardo Denkliği Sorunu

Neo-Klasik yaklaşım, hane halklarının sürekli geliri ve onu harcama yeteneği üzerinde durur. Bir bireyin vergilerinde bugün bir indirim yapılırsa, vergi indirimini finanse etmek için satılan tahvillerin anapara ve faizini aynı birey ödemek zorunda kalacağı için, bireyin sürekli geliri değişmez. Bu noktada sürekli gelir açısından, bir vergi indiriminin, kişinin harcamalarını arttıracaklarını düşünmek için hiçbir neden yoktur. Genelde herkesin ulusal borcun neticede ödeneceğine inandığı düşünülürse, gelecek bir zamanda kamu, borçlarını ödeyebilmek için bir fazlalığa sahip olmalıdır. Bu, kamunun gelecekte vergileri yükseltecek olması demektir. Şu halde borçlardaki bir yükselme, bireyin servetini yükseltecek ve aynı zamanda bireylere gelecekteki vergilerinin daha yüksek olacağını belirtecektir. Bu durumda toplam talep üzerindeki net etki sıfır olabilir. Burada karşılaşılan problem, “kamu tahvilleri servet midir?”, sorusudur. Bu probleme “Barro-Ricardo Önermesi ya da Ricardo Denkliği”, denilir. Önerme şudur: Tahvil basarak borçları finanse etmek vergileri sadece erteler. Bu nedenle tamamıyla bugünkü vergilendirmeye denktir. Kamu tahvillerinin net servet olmadığı yolundaki katı Barro-Ricardo önermesi, “halk elindeki tahvillerin gelecekteki vergi artışlarıyla ödeneceğini anlar”, şeklindeki sava dönüşmüştür. Eğer böyleyse kamu harcamalarındaki herhangi bir kesintiyle karşılanmayan bütçe açığındaki artış, tasarruflarda bütçe açığını tam olarak karşılayacak kadar bir artışa yol açacaktır (Dornbusch, Fischer, 1998, s.596).

Daha net görebilmek için kamunun t_1 zamanında her bir hane halkına A kadar tahvil verdiğini ve bu borcu t_2 zamanında ödemeyi planladığını düşünelim. Bu borç, t_2

zamanında her hane halkının $e^{R(t_2)-R(t_1)}$ miktarında vergilenmesi gerekecek demektir. Üssel ifadedeki R değişkeni, t_1 ve t_2 dönemlerine ait, vergi oranlarıdır. Böyle bir politika, temsili hane halkı üzerinde iki etki yapar. Birincisi, hane halkı bir varlık, tahvil, kazanır. Bu t_1 zamanındaki A'nin şimdiki değeridir. İkinci olarak, hane halkı, bir borç, bir vergi yükü kazanır. Bu da yine t_2 zamanındaki A'nin şimdiki değeridir. Böylece, tahvil, hane halkının “net varlığı”, değildir ve hane halkının tüketim davranışını da etkilemez. Hane halkı tahvili kolaylıkla saklar ve tahvilin faizi t_2 zamanına kadar birikir. Bu noktada (t_2 zamanda) kamu, tahvilin borçlarını ödemek için, bu tahvili ve birikmiş faizlerini kullanır (Romer, 2001, s.11).

Geleneksel ekonomik modeller ve birçok resmi olmayan tartışmalar, tahvile meyilin tüketimi arttırdığını söylemektedirler. Tüketimin geleneksel analizleri, cari harcanabilir gelire (Y-T) bağlılığıyla olmuştur. Bu varsayımla, tahvil finanse eden bir vergi, tüketimdeki yükselmeyi keser. Ricardo ve tüketimin geleneksel bakış açısı politik araç olarak, çok farklı sonuçlara yol açar. Örnek olarak, 1980’li ve 1990’lı yıllarda Amerika Birleşik Devletleri’ndeki büyük bütçe açıkları tüketimi arttırmış, büyüme ve sermaye birikimini geriletmiştir. Fakat, Ricardocu bakış açısına göre, bu bütçe açıklarının ne tüketim üzerine ne de sermaye birikimi üzerine etkisi yoktur. Başka bir örnek vermek gerekirse, kamu durgunluk zamanında sık sık tüketim harcamalarının artması için vergileri azaltır. Fakat, eğer Ricardo Denkliği geçerliyse bu çabalar boştur (Romer, 2001, s.11).

Becker (1997) çalışmasında, veri bir kamu harcama patikası boyunca vergilemenin azalmasının, vergileri ödeyen bireyin tüketim kararlarını etkilemeyeceğini savunmaktadır. . Bu teorinin arkasındaki basit düşünce, bugünkü azalan verginin yarın vergi ve faizin toplamına eşit olduğudur. Benzer şekilde, borç finansmanı da bireyin refahını etkilemez. Ricardocu Denklik, mali politikanın kamu harcamalarını değiştirmeyeceğini savunmakla Keynesyen düşünceden çok uzaktır. Keynesyen Düşünce, ekonomik ajanların sadece bugünkü harcanabilir gelir ile ilgilendiğini anlatır. Becker, 1960-1993 yılları arası Amerika Birleşik Devletleri için yaptığı uygulama sonucunda, Ricardocu Denkliği destekleyen sonuçlar, Keynesyen yaklaşımı destekleyen uygulama sonuçlarından oldukça fazla olduğunu bulmuştur. Çalışmayı kapsayan

dönemde kamu sektörü borcu biriktirir. Kamu sektörü refahı biriktirir. Özel sektör uzun dönemde kamunun ödenmemiş borçları ödemek için vergileri arttıracığını, kavramıştır.

1.4.1.2. Ricardo Denkliği Yorumu

Ricardo Denkliği'nin ne kadarının gerçeği yansıttığını anlamak için çok miktarda çalışma yapılmıştır. Tabii ki, bu arada Ricardo Denkliği'nin tam olarak sağlanmadığı bir çok durumlar vardır. Ricardo Denkliği'nin tam anlamıyla doğrulanamamasının sebebi, nüfustaki sürekli devinimdir. Ekonomiye yeni bireyler girdiği zaman, geleceğin vergi yükünün bir kısmı, tahvil vasıtasıyla, tahvil basıldığında henüz yaşamayan bireylere aktarılır. Sonuç olarak, tahvil o sırada yaşayanlar için net varlık, anlamına gelir ve davranışlarını etkiler. Ancak aynı tahvil gelecek nesil için bir borçtur. Bu olası durum, Diamond'un çakışannesiller modeli ile (OLG) anlatılmıştır (Romer, 1996, s.39).

Ricardo Denkliği'nin bu anlamda iki sorunu vardır. Birincisi, bir seri birey, sonlu bir hayatla tümü sanki bir hane halkıymış gibi davranabilirler. Özellikle, eğer bireyler torunlarının refah düzeyine dikkat ederlerse ve bu çok güçlü bir şekilde söz konusuysa, torunlarına pozitif miras bırakacaklardır. Bu durumda kamunun finansal kararları, tekrar bağımsız bir hal alır. Bu sonuç, Temel Ricardo Denkliği'nin sonucu gibi, bütçe kısıtı mantığından gelir. Bugün piyasaya sürülmüş, gelecekte bir çok nesilden vergi yoluyla toplanacak bir tahvil olduğu varsayılırsa, tüm nesillerin tüketiminin değişmeden aynı kalması olasıdır. Her nesilin yapması gereken şey, tahvilin çıkarıldığı dönemde yaşıyor olması, mirasını arttırmak için tahvil tutarı ile birikmiş faizin toplamını arttırmaya çalışmasıdır. Böylece, verginin artmasının beklendiği (tahvilin sonlandırılması) dönemdeki nesiller, bu fonları kullanarak tahvil ve ondan doğan faizi ödeyebileceklerdir.

Her ne kadar bu tartışmalar, tahvillerin yükümlülüğü nedeniyle bireylerin tüketim politikalarını değiştirmediklerini gösterse de bunu yaptıklarına dair bir tespit mevcut değildir. Tahvil çıkarma her nesile daha önce olmayan olanaklar sağlar. Kamu harcaması değişmediği için tahvil ihracı, bir vergi kesintisiyle birleştirilir. Tahvil ihracı, yaşayan birey için yaşam kaynaklarını arttırır. Fakat gerçek şudur ki, bireyler pozitif miras bırakmayı planlamakta ve kendi tüketimleriyle torunları arasında bir tercihle içsel

bir optimum yaşamaktadırlar. Yani davranışlarını değiştirmezler. Sadece eğer mirasları sıfır ise, tahvil ihracı tüketimi etkiler. Çünkü devredilen miras ile tahvil ve ondan doğan faiz ödenecektir. Eğer böyle bir miras söz konusu değilse ikinci nesil, yani tahvili ve faizi ödeyecek olanlar tüketimlerini azaltmak zorunda kalacaklardır. Oysa ki yukarıda anlatıldığı üzere tüketim etkilenmemelidir. (Bunun yerine tahvili ve birikmiş faizini gelecek nesiller için elde tutarlar.) Bu bireyler, benzer nedenlerden dolayı aynı şeyi yapar ve süreç, borcu ödeyecek neslin gelen mirası kullanarak borcu sonlandırmasına kadar devam eder.

Nesiller arası böylesi bir bağlantı (intergenerational link) sonlu hayatlı bireyin, sonsuz ufuklu hane halkları gibi davranmalarına neden olabilir. Sonlu hayatın Ricardo denkliğini başarısız kılan ikinci bir sorun, bireyin hayat süresidir. Bireyin hayat süresi, sonludur. Fakat yine hayat süresi, yeteri kadar uzundur. Gerçek durum açısından bakıldığında, toplanan vergilerin şimdiki değerinin tahvillerin ödenmesiyle ilişkili olduğunu ve bu ödeme zamanı gelen tahvillerin ihraç edildiğinde mevcut olan bireylerin hala hayatta oldukları görülmektedir (Romer, 2001, s.537).

1.4.1.3. Ricardo Denkliği ve Sürekli Gelir Hipotezi

Ricardo Denkliğinin iyi bir yaklaşım olup olmadığı konusu, sürekli gelir hipoteziyle uyumlu bir tüketim davranışı tanımını sağlaması konusunda yakından ilgilidir. Sürekli gelir modelinde tüketim davranışını sadece hane halkının yaşam boyu bütçe kısıtı etkilemektedir. Bugün ihraç edilen bir tahvil, geleceğin vergileriyle ödenecektir. Yani eğer sürekli gelir hipotezi tüketim davranışını iyi tanımlıyorsa, Ricardo Denkliği güzel bir yaklaşımdır.

Çoğu hane halkının küçük serveti vardır ve vergi sonrası gelirin tahmin edilebilir olması, tüketimdeki değişikliklerin de tahmin edilebilir olmasını beraberinde getirir. Bu insanın aklına Ricardo Denkliği'nin sayısal anlamda önemli başarısızlığını getiriyor. Şöyle ki, veri bir yaşam boyu, bütçe kısıtında eğer cari harcanabilir gelir, tüketim üzerinde anlamlı bir etkiye sahipse, verginin düşmesi, bunu takip eden dönemlerde, geleceğin vergisinin artması tüketim üzerinde anlamlı etkiye sahiptir (Romer, 2001, s.538).

Sadece vergilerin kişi başı götürü vergi (*lump-sum*), olduğu durumda borç verenlerin verdiklerini geri alma olasılığı artar. Gerçek durumda tahvil ihraçları hane halkının borçlanabileceği tutarı (miktarı) çok az etkiler. Buradaki mantık, borçlunun borcunu geri öderken içinde bulunduğu durumdur. Borçlu bilir ki, geliri borcu öderken azalacaktır. Fakat, eğer vergiler gelirin bir fonksiyonu ise borçlunun vergi yükü ihraç edilen tahvilin küçüklüğü ile ilgilidir. Bir tahvil ihracı, borçlunun geri ödeme olasılığının sadece küçük bir bölümünü etkiler. Demek ki, miktarı az bir oranla etkilemektedir; o halde birey borçlanabilir (Bernheim, 1987, s.265).

Vergiler gelirin bir fonksiyonudur. Ancak pratikte durum farklıdır. Tahvil ihraç işlemi sonucu, eğer hane halkının gelecekteki vergi yükü, tahvilin getirisinden düşükse, vergi yükü az miktarda ağırlaşır. Gelecekte yükselecek vergiler, hane halkının yaşam boyu vergi sonrası gelirinin şimdiki değerini arttırır. Bu olayda tahvilin gelecek değeri düşüktür ve yine eğer tahvilin gelecekteki geliri yüksekse hane halkının yaşam boyu vergi sonrası gelirini azaltır. Sonuç olarak, hane halkının tasarrufunu arttırmak için çok az isteği vardır. Onun yerine yüksek indirgeme oranına razı olur ve tahvilin vergi yükünün yüksek olacağını bilmesine rağmen, tüketimini arttırır (Barsky, Mankiw ve Zeldes, 1986, s. 685).

1.4.2. Bütçe Açıklarına Keynesyen Yaklaşım

Keynes öncesi Klasik Okul mensupları, ekonominin tam istihdamda dengede olduğunu, kamunun ekonomiye her türlü müdahalesinin bu dengeyi bozacağını savunmuşlardır. Bunun sonucu ortaya çıkan kamu anlayışı, tarafsız devlettir. Kamu, harcamalar ya da kamu gelirler yoluyla, bireylerin tüketim, tasarruf ve yatırım kararlarını etkilememelidir. Bu, olabildiğince düşük ve birbirine denk kamu harcaması-kamu geliri eşitliği ile sağlanabilecektir.

Keynesyen iktisatçılara göre, tüketim, bireylerin bugünkü gelirinin bir fonksiyonudur. Bu nedenle kamunun, kişilerin gelirlerini arttırma veya azaltmaya yönelik faaliyetleri, onların tüketimini etkilemektedir. Keynesyen iktisatçılar ekonominin her zaman tam istihdamda dengede olmadığını bazen eksik istihdamda da dengeye gelebileceğini ileri sürmüşlerdir. Ekonominin eksik istihdamda da dengeye gelmesinin nedeni, gelişmiş ülkelerde tasarruf fazlalığı, gelişmekte olan ülkeler de ise

tasarruf açığıdır. Buna göre kamu, ekonomiyi tam istihdama getirmek için kamu harcamalarını arttırırsa, bütçe açıklarıyla karşılaşacaktır. Ancak, Keynes'e göre, artan kamu harcamaları, çarpan etkisi ile tüketimi, milli geliri ve istihdam hacmini, arttıracaktır.

Keynesyen iktisatçıların çoğu, kamu harcamalarındaki artıştan kaynaklanan bütçe açıklarının belirli bir faiz oranına kadar, özel kesim yatırımlarının karlılığını arttırdığını belirtmektedir. Ayrıca özel kesim yatırımlarının kişilerin tüketimlerdeki artıştan daha hızlı bir şekilde arttığı görüşünü savunmaktadırlar. Diğer bir ifade ile eksik istihdam koşullarının geçerli olduğu bir ekonomide (ters yönde bir para politikası uygulanmadığı sürece), nominal para açıkları hem reel hem de nominal talebi, tam istihdam seviyesine kadar arttırmaktadır (Ulusoy, 2004, s.250). Nominal talepteki bu artış, bir yandan tüketime, diğer yandan tüketim nedeniyle yatırımların karlılığının artması sonucu, yatırımlara yansımakta ve sonuçta faiz oranındaki yükselmeye karşılık dışlama etkisi meydana gelmemektedir. Ancak, ekonomi tam istihdam seviyesine ulaştıktan sonra, fiyatlar genel seviyesi yükselecek, tüketimde bir artış ve yatırımlarda bir azalma meydana gelmeyebilecektir.

Monetaristler, bütçe açıklarının özel kesim yatırımlarını dışlayacağını öne sürerek, bu görüşü eleştirmektedirler. Artan kamu harcamalarının kısa dönemde neden olacağı milli gelir artışının para talebini arttıracığını, artan para talebi karşısında para arzının sabit kalması durumunda ise, faiz oranlarının yükseleceğini ileri sürmektedirler. Faiz oranlarındaki bu yükseliş sonrasında, özel kesim yatırımları düşecek ve kamu harcamalarının milli gelirden meydana getireceği artış, özel kesim yatırımlarının dışlanmasıyla nötrleşecektir.

1.4.3. Bütçe Açıklarına Neo-Klasik Yaklaşım

Bütçe açığı konusunda bir diğer yaklaşım da Neo-Klasik Yaklaşım'dır. Neo-Klasiklerin açıklamaları ekonominin dengede olduğu ve bireylerin tüketimlerinin sürekli gelirlerinin (*permanent income*) bir fonksiyonu olduğu varsayımlarına dayanmaktadır. Ancak sürekli gelir fonksiyonunun kişilerin yaşam süreleri ile sınırlı olduğunu da belirtmek gerekir

Neo-Klasik iktisatçılar bireylerin tüketimlerini uzun dönemli olarak planladıklarını ve bütçe açıkları ve bu açıkların borçlanma yoluyla finansmanı suretiyle vergileri daha sonraki kuşaklara kaydırarak toplam tüketimi arttırmadıklarını belirtmektedirler.

Neo-Klasik görüşün temsilcisi Barro'dur. Barro, kamu harcama düzeyini sabit tutarak harcamanın vergi yerine borçlanma ile finansmanın reel faiz oranı, yatırımlar, gayri safi milli hasıla düzeyi üzerinde bir etkisinin olmayacağını iddia etmiştir.

Barro-Ricardo denkliği olarak bilinen Barro Hipotezi aşağıdaki varsayımlar temel alınarak kurulmuştur(Ulusoy, 2004, s.251):

- (i) Homojen yapıli nesillerden oluşan bir nüfus yapısı,
- (ii) Şeffaf ve etkin bir sermaye yapısı,
- (iii) Sabit marjinal oranlarla uygulanan vergi yapısı,
- (iv) Geleceğe ait belirsizliklerin bulunmadığı bir ortam.

Bu koşulların oluşturduğu bir toplumda, bireyler nesiller arası etkileşim içinde hayat boyu gelir ve harcama dengelerini, dolayısıyla, vergi yüklerini dikkate alarak dengeye gelirler. Bireyin tüketimi, gelirinden tasarruf ve verginin çıkmasıyla elde edildiği varsayıldığında, birey denge durumundayken vergilerin yerine devlet borçlarının kullanılması, gelir ve tüketim düzeylerini etkilemeyecektir. Çünkü, şimdiki dönemde vergisi azaltılmış olan birey, ileriki dönemde yüksek bir vergi yükü ile karşılaşacağını düşünerek tasarruflarını arttıracaktır. Böylece vergi azalırken tasarruflar artacak, bunun sonucunda da harcamalar değişmeyecektir.

Kamunun tasarruf talebi karşısında tasarruf arzı daralmış olacağından dolayı, reel faiz oranı ve yatırımlar değişmeyecektir. Yatırımların değişmemesi nedeniyle, milli gelirden bir değişiklik olmayacaktır.

Ancak homojen olmayan nesillerden oluşmayan bir toplum yapısı yoksa, sermaye piyasaları şeffaf değilse, uzun dönem karar alma koşulları geçerliliğini yitireceğinden dolayı Barro-Ricardo denkliği de geçerliliğini yitirecektir. Aynı şekilde sonraki dönemde vergi yapısı farklı olduğunda sabit oranlı vergi yapısı yerine değişken

oranlı vergi yapısı uygulama koşulları ortaya çıkarsa yine Barro-Ricardo denkliği geçersizdir.

1.5. İlimli Vergileme

İlimli vergileme konusunun ele alınma nedeni, sonuçlarının bütçe açık davranışlarına etkisini görmek içindir. Eğer kamu harcamaları çıktının bir parçası gibi tesadüfî yürüyüş (random walk) takip ediyorsa açık olmayacaktır. Harcamaların bu davranışıyla denge-bütçe politikası, vergi oranının da tesadüfî yürüyüşü takip etmesine neden olur. Böylece açıklar ve fazlalar kamu harcamalarının çıktıya oranının değişimi beklendiğinde artar.

Barro, kamunun, gelir elde ederken çarpıklıkları minimize etme arzusuna odaklanır. Vergilerin neden olduğu bozulmalar, gelirin miktarından daha fazla artmaktadır. Düşük vergilerin bozucu maliyeti yoktur. Yine düşük vergiler için bozuculuğun maliyeti, artan hasılanın miktarının karesiyle doğru orantılıdır.

Çarpıklıkların (bozulmalar), vergilerle birlikte doğru orantılı olarak daha fazla arttığı varsayalım. Ortalama aynı seviyede durağan vergiler ile ortalamadan yüksek değişken vergilere göre çarpıklıklar, vergilerdeki değişikliklerle doğru orantılı olarak daha fazla artıyorsa bu durumda çarpıklıkları minimize etmek arzusu, kamunun zaman içinde vergileri yumuşatmasına neden olacaktır. Bu gözlemin daha iyi anlaşılması için Barro, çarpıklıkların vergilerle ilintili olduğu tek çıkış yeri olarak Ricardo Denkliği'ni hareket noktası kabul etmiştir. Bu durumda kamunun problemi, sürekli-gelir hipotezindeki hane halkının yüz yüze geldiği problemle benzerdir. Sürekli gelir hipotezinde hane halkı indirgenmiş hayat boyu faydasını maksimize etmek istemektedir. (Bu maksimizasyon, yaşam boyu harcamalarının şimdiki değerinin belirli bir düzeyi geçmeme kısıtıdır. Fayda maksimizasyonu bu kısıta bağlıdır.) Çünkü ortada tüketimin azalan marjinal faydası kavramı, vardır. Hane halkı tüketim için yumuşak, ilimli bir politika seçer. Burada kamu, gelirini yükseltirken oluşabilecek çarpıklıkları minimize etmek ister. (Kamunun buradaki kısıtı, gelirin şimdiki değerinin belirli bir seviyenin altında olması durumudur.) Çünkü yükselen hasılanın artan marjinal bozulma maliyeti vardır. Kamu, vergiler için ilimli bir politika seçer. Vergiyi yumuşatma analizi sürekli-

gelir hipotezi ile paralel gidecektir. Bunu anlatırken de önce belirlilik durumu, sonra da belirsizlik durumu ele alınacaktır.

1.5.1. Belirlilik Altında İlimli Vergileme

Herhangi bir ekonomide çıktı düzeyi: Y , kamu harcamaları: G , reel faiz oranı: r olsun ve oranları dışsal ve belirli olsun. Basitleştirmek amacıyla reel faiz oranı sabit varsayalım. Başlangıç ödenmemiş kamu borçları: D_0 , ile ifadelensin. Kamunun, bir vergi politikası (T) seçerek, vergilerini toplarken oluşan bozulmaları minimize edip, bütçe kısıtını da sağlamak istediği varsayalım. Bu çalışmada bozulma maliyetinin, $T(t)$ 'nin miktarının artmasından yani t döneminde T vergi politikasıyla toplanan vergi geliri miktarının artmasından kaynaklandığı varsayılacaktır. Çıktıya bağlı bozulmalar, çıktıya bağlı vergilerin bir fonksiyonudur ve çıktıya bağlı bozulmalar, çıktıya bağlı vergilerden doğru orantılı olarak daha fazla artmaktadır.

$$\frac{dJ}{dY} = \frac{dJ}{dT} \times \frac{dT}{dY} > 0 \quad (1.7)$$

Kamunun problemi, bozulma (J) maliyetinin şimdiki değerini minimize eden, aynı zamanda tüm bütçe kısıtını sağlayan vergi politikasını seçme problemidir. Özellikle, kamu t zamanında vergileri ΔT kadar küçük bir miktar düşürsün. Diğer bütün dönemlerde vergiler sabitken vergi indiriminden sonraki ilk dönemde vergileri $(1+r)\Delta T$ kadar arttırsın. Bu değişiklik onun getirisinin şimdiki değerini hiç etkilemez. Böylece eğer kamu, başlangıç olarak bütçe kısıtını sağlamışsa, vergi oranında değişiklik sonrası da bu koşulu sağlayacaktır. Eğer kamunun başlangıç politikası, optimal ise objektif fonksiyonundaki değişikliğin marjinal etkisi sıfır olmalıdır.

Değişikliğin faydası t döneminde bozulmaların azalmasıdır. Değişimin maliyeti, bozulmayı $t+1$ döneminde arttırmasıdır. “ $t+1$ ” dönemindeki vergiler $(1+r)\Delta T$ kadar artacaktır. Burada anlatılmak istenen, vergiler çıktının bir parçasıdır. Vergi oranı sabit olmalıdır. Daha yüksek vergiler, bozulmaların marjinal maliyetini arttırır; daha ilimli vergiler, bozulma maliyetlerini azaltır (minimize eder). Dahası, birim hasıla başına düşen marjinal bozulma maliyeti, vergi oranındaki artışla artar. İlimli bir vergi, bozulma maliyetlerini minimize eder.

1.5.2. Belirsizlik Altında İlimli Vergileme

Burada kamunun yeni problemi, vergi gelirindeki artıştan kaynaklanan bozulmaların beklenen şimdiki değerinin nasıl minimize edileceği sorusudur. Onun bütçe kısıtı da önceki ile aynıdır. Yani, vergi gelirlerinin şimdiki değeri, başlangıçtaki borçla, harcamaların şimdiki değerinin toplamına eşit olmalıdır. T zamanında kamunun vergileri ΔT kadar küçük bir miktarda azalttığı varsayalım. (incelenen dönemde toplam ne kadar vergi toplanabilecekse, yaklaşık olarak bilinen bu toplamdan bir indirim gerçekleşsin.) Bütçe kısıtını sağlamak için de bir sonraki “t+1” yılında $(1+r)\Delta T$, incelenen dönem vergilerde, toplam tahmini değer ne olursa olsun $(1+r)\Delta T$ kadar bir artış olur. Eğer kamu optimum durumda ise, yani mevcut vergi oranı ile maksimum vergi geliri elde edilirken minimum bozulma maliyeti mevcutsa, bu değişiklik, bozulmaların beklenen şimdiki değerini etkilemez. O halde ekonomi optimum durumda ise vergilerdeki değişikliğe bağlı olarak oluşması beklenen marjinal bozulma maliyetini tahmin etmek mümkün değildir. Vergi oranındaki değişiklik tahmin edilebilir nitelikte değildir. Çünkü, vergi oranı tesadüfi yürüyüş (random walk) takip eder.

Harcamaların tahmini hareketlerine en uygun örnek (harcamaların çıktıya oranı) savaşlar ve durgunluk dönemleridir. Ordu harcamaları, savaşlar sırasında geçici olarak yüksektir. Benzer şekilde kamu harcamaları kabaca periodik değildir ve resesyonlarda, çıktıya oranı geçici olarak yüksektir. Yani, savaş ve resesyonlar, kamu harcamalarının çıktıya oranının beklenen gelecek değerinin cari orandan daha düşük olduğu dönemdir. İlimli vergi politikasıyla birlikte de ele alınacak olan kamu açığının genellikle bu dönemlerde arttığı gözlenmiştir.

Kamu harcamalarının üzerine pozitif bir şok gelirse, kamu harcamaları ödemenin (pay off) beklenen bozulması daha da düşer. Eğer negatif şok varsa, yüksek reel ödemenin bozulması artar. Bu güçlü göstergenin doğru olmadığı açıktır. Fakat, pozitif şoklar için yüksek enflasyon, negatif şoklar için, düşük enflasyonu takip eden politikalar, borcun reel ödemelerini, nominal ödemelere dönüştürmenin tek yoludur. Bozulmaları azaltma çabası kamunun nominal borç alternatifini kullanmasını akla getirir (Bohn(a), 1990, s.1222).

Bu analiz, aynı zamanda sermaye birikimini de kapsayarak, çıktı patikası dışsal olacak şekilde uzatılabilir. Eğer kamu, kendi politikalarını yapabilirse, sermaye vergilendirilmesinin olmadığı bir politika optimal ya da optimale yakın olabilir. Sermaye vergileri ve işgücü gelir vergilerinin her ikisi de çalışma gücünün etkinliğini azalttığı için bireyin çalışma-boş zaman tercihini olumsuz etkilemektedir. Fakat sermaye geliri vergisi aynı zamanda bireyin dönemler arası tercihlerini de bozucu etkiye sahiptir. Sermayenin ortaya çıkış aşamasındaki vergi (ex-post) bozucu değildir ve bu bozulmanın minimize edilişi bakımından arzu edilir. Sonuç olarak sermaye vergilenmesinin olmadığı ya da çok düşük olduğu bir politika dinamik olarak uygun değildir. Bu, eğer kamu gelecek zamanın vergi politikalarıyla ilgili olarak bağlayıcı taahhütler yapamazsa, sermaye vergilemesinin olmadığı bir politikayı takip edemez demektir. Taahhütlerle optimal vergi modellerinin tahmini, sermaye vergilerinin sifıra yakın olması demek değildir. Bu, ya mükemmel olmayan bir taahhüt ya da bilinmeyen bir şeylerin olduğunun göstergesidir.

Sonuç olarak, Ricardo Denkliği'nden hareketle bu analizin bir başka sebebi daha vardır. Analizde kamu harcamaları dışsal alınmıştır. Oysa gerçekte harcamalar kendilerinin maliyetlerinden ve faydalarından etkilenir gibidir. Bir tahvilin ihracı (vergi kesintileriyle) geliri artırır fakat kamunun ileride vergi oranını yükseltmesine neden olur. Buradan da anlaşılacağı gibi geleceğin vergisi daha yüksek olmalıdır. Böylece finansmanın marjinal maliyeti (veri bir kamu harcama patikası varken) daha da yüksek olacaktır. Kamu, harcamalarını fayda ve maliyetlerini kıyaslayarak seçerse, daha yüksek vergiler ve daha düşük harcamaların bir birleşimi ile, bu değişikliğe cevap olur. Daha düşük kamu harcamaları, hane halkının yaşam boyu kaynaklarını artırır. Böylece, cari harcamaları da artırır (Romer, 2001, s.540).

1.6. Genişletici Mali Daralmalar

Ricardo Denkliği'nden hareketle bir vergi kesintisi, geleceğin vergi ödemelerinin bugünkü değerinin beklentilerini tam olarak vergideki kısıntı kadar artırır. O halde hane halkının yaşam boyu kaynakları etkilenmemiştir ve tüketimleri de değişmemiştir. Kamu harcamalarının içsel olduğu durumda bir vergi kesintisi, gelecekteki vergi ödemelerinin beklentilerini artırır, fakat bu artış, kesinti miktarından az olur. Böylelikle tüketim artar. Beklentilerin bu rolü, vergilerdeki artış ya da kamu

harcamalarındaki azalışına karşın tüm mal ve hizmetler talebinin artışını olası kılmaktadır. Mesela, çeşitli sebeplerden dolayı küçük bir vergi artışı, geleceğin kamu harcamalarında büyük bir düşüşün sinyali olsun ve bu da gelecekte vergilerde büyük kısıntı anlamına gelsin. Hane halkı bu olaya yaşam boyu kaynaklarını arttırarak, sonuç olarak tüketimini arttırarak cevap verir. Benzer şekilde, cari kamu harcamalarında küçük bir azalma, gelecekte büyük vergi azalması anlamına gelebilir ve kamu harcamasındaki azalmadan daha fazla tüketim artışına neden olur.

Eğer Ricardo Denkliği yanlış ise daha yüksek vergi beklentileri, geleceğin faiz oranı beklentisini de düşürecektir. Geleceğin faiz oranının düşeceğinin beklentisi cari yatırımı arttıracaktır. Bunlar aynı zamanda hane halkının yaşam boyu vergi sonrası gelirinin şimdiki değerini de arttıracaktır ve cari tüketimini de arttıracaktır. Geleceğin vergilerinin daha düşük olması, gelecekte bozulmaların daha düşük olacağını ve geleceğin gelirinin daha yüksek olacağını göstergesidir. Mali anlaşmalar bir krizin tahmini etkilerini azaltabilir ve gelecek gelirlerinin azalacağını tahminleri, cari tüketimi ve cari yatırımı arttıracaktır (Perotti, 1996, s.109; Perotti, 1999, s.1405).

1.7. Mali Açığın Ölçümü

Maliye politikasının en önemli amacı, kamu ve özel kesimin kaynak kullanımını dengelemek, böylece enflasyon ve ödemeler dengesi baskılarına fırsat vermemektir. Bu nedenle kamu seçiminin net kaynak kullanımının, yani mali açığın doğru olarak ölçülmesi, makro ekonomik yönetim için önemli bir ön koşuldur. Ancak, mali açığın kesin ve kusursuz olarak ölçümü diye bir şey yoktur. Aksine her bir avantaj ve dezavantaja sahip farklı ölçüm yöntemleri vardır. Bazen bu ölçüm yöntemlerinin her biri, diğerinden çok farklı işlevleri birbirinden ayırarak önemli bir görev yapmaktadırlar. Mali açık üç ölçü kullanılarak değerlendirilebilir:

- (i) Kamu Kesimi Kapsamı İçinde Ölçülen Açığın Çeşidi,
- (ii) Kamu Kesiminin Kapsamı veya Büyüklüğü ile Kompozisyonu,
- (iii) Uygun Ödeme Zamanı.

Mali açığın standart tanımı, geleneksel açık olarak ifade edilmektedir. Geleneksel açık borçlardaki değişmeler dahil edilmeksizin toplam giderlerle gelirler arasındaki farkı ölçer. Geleneksel açık net nakit bazında ölçüldüğünde, “kamu kesimi

net borçlanma gereği”, kavramına karşılık gelir. Kamu kesimi net borçlanma gereği, genel olarak denk bütçelerin gerekliliğini vurgulayan kanunlardaki açık ölçüm yönetiminden daha kısıtlayıcıdır ve olağan kamu geliri olarak kamu tahvillerinin satışını içine alarak tipik bir biçimde bütçeyi dengelemektedir.

1.8. Senyoraj ve Enflasyon Finans

Hükümetler para basma tekelini elinde bulundurduğu için para basarak, yani gücü yüksek parayı arttırarak önemli miktarda kaynak elde edebilir. Bu gelir kaynağı “senyoraj” olarak bilinir. Para basımı ile ekonomide enflasyon oluşacağı için halkın reel geliri başka bir ifadeyle satın alma gücü azalmaktadır. Böylece halk satın alma gücünün bir kısmını zorunlu olarak hükümete aktarmış olacaktır. Burada enflasyon, vergi işlevi görmektedir. Hükümet, ek harcamalarını finanse etmek için sanki vergilerini yükseltmiş gibi daha fazla harcama yapabilirken halkın harcama gücü azalmaktadır. Hükümetler, açıklarını para basarak finanse ettikleri zaman, bu para parasal dengelerin reel değerini sabit tutabilmek için halkın elindeki nominal değerlere ilave edilmiş olmaktadır. Bu duruma hükümet kendisini enflasyon vergisiyle finanse ediyor denilmektedir.

Sanayileşmiş ekonomilerde reel parasal taban ekonominin boyutuna oranla küçük olduğu için, hükümet sadece küçük miktarda enflasyon geliri elde edebilmektedir. Bankacılık sisteminin az geliştiği ve bu yüzden halkın elinde fazla para tuttuğu ülkelerde ise hükümetler, enflasyondan daha fazla enflasyon vergisi elde edebilirler. Hükümetin para basarak elde etmek istediği gelir miktarı, ekonomideki temel para ya da gücü-yüksek para talebi, ekonominin reel büyüme oranı, enflasyon ve gelire ilgili reel dengelerdeki talebin esnekliği gibi ekonomik ajanlar tarafından belirlenir (Şimşek, 2000, s.56).

1.8.1. Optimal Enflasyon Vergisi

Tarih açısından düşünüldüğünde en azından 1920’den bu yana parasal genişleme veya parasallaşmanın kamu/bütçe açıklarının finansmanında kullanılabileceği anlaşılmıştır. Keynes, 1923 yılında Almanya ve Rusya’nın yaşadıkları hiper enflasyonu yorumlarken, en güçsüz hükümetlerin bile borçlarını para basarak ödeme olanağına sahip olduğunu vurgulamıştır. Parasallaşmaya sadece yüksek enflasyona sahip

ekonomilerde değil, ılımlı fiyat artışlarının gerçekleştiği ekonomilerde de başvurulduğu ve senyorajdan elde edilen gelirlerin toplam kamu gelirlerine oranının önemli olduğu vurgulanmaktadır (Sönmez, 1998, s.366).

Hükümetlerin para basımından elde ettikleri gelir, hangi enflasyon oranında maksimum olacaktır? Ekonomideki reel büyüme oranının sıfır olması durumunda enflasyon oranı, para arzının artış oranına eşit olacağı için bu oran aynı zamanda senyoraj gelirini maksimum yapan enflasyon oranı olarak tanımlanmıştır. Cagan yarı logaritmik bir para talebi fonksiyonu yardımıyla, senyoraj geliri ile enflasyon oranı arasında Laffer eğrisine benzeyen bir eğri elde etmiştir. Eğri üzerine senyoraj gelirinin maksimum olduğu noktadaki enflasyon oranına “optimal enflasyon oranı”, denilmiştir (Şimşek, 2000, s.57).

Enflasyon oranı sıfır olduğunda hükümet enflasyondan gelir elde edemez. Bu nedenle yüksek enflasyonlu gelişen ülkelerde senyorajdan elde edilen vergi gelirlerinin miktarı daha fazladır. Büyüyen bir ekonomide enflasyon olmasa bile hükümet senyorajdan bir miktar gelir elde edebilir. Reel parasal taban talebi büyürken, hükümet enflasyon üretmeksizin parasal tabanı bir miktar artırabilir.

1.8.2. Vergi Toplama Gecikmeleri ve Oliviera-Tanzi Etkisi

Gelişmekte olan ülkelerde kronik bütçe açıkları ile enflasyon arasında iki yönlü nedensellik bağının (*two-way causality*) olduğu bir çok iktisatçı tarafından sık sık gündeme getirilmektedir. Buna göre enflasyon bütçe açıklarını, bütçe açıkları da enflasyonu beslemektedirler. Alternatif finansman kaynaklarının yetersizliği nedeniyle bütçe açıkları merkez bankası kaynaklarından finanse edilebilir. Bütçe açıklarının para basarak finanse edilmesi, bir yandan hükümete gelir sağlarken, diğer yandan vergi tahsilat süresinin uzunluğu ile vergi sisteminin esnekliğine bağlı olarak vergi gelirlerinin reel değerini aşındırmaktadır. Bunun sonucu olarak da, birincil bütçe açığı büyümektedir. Bütçe açıklarının sürekli para basarak finanse edilmesi, enflasyonu arttırmaktadır. Artan enflasyon da vergiyi doğuran olay ile verginin tahsili arasında geçen sürenin uzunluğuna ve vergi sisteminin esnekliğine bağlı olarak, vergi gelirlerinin reel değerini erozyona uğratmaktadır (Şen, 2003, s.36).

Nedeni ne olursa olsun, fiyatlar genel seviyesindeki artış, vergi sisteminin özelliklerine bağlı olarak vergi gelirleri üzerinde çeşitli etkilerde bulunmaktadır. Bu etkiler arasında uzun dönemli sonuçları açısından en önemli olanı, vergilerin ödenmesi için kanunlarda yer alan ödeme sürelerine (gecikme süreleri) bağlı olarak enflasyonun, vergi gelirlerinin reel değerinde azalmaya yol açmasıdır. Enflasyonun vergi gelirleri üzerindeki bu olumsuz etkisi “Tanzi Etkisi” olarak adlandırılmaktadır. Bütçe açıklarının motivasyonu, bir yandan hükümete enflasyon yoluyla gelir sağlarken, diğer yandan da vergi gelirlerinin reel değerinde azalışa neden olmaktadır. Son yirmi yıla kadar ihmal edilmiş bu konuyu ilk kez ele alan 1967 yılındaki çalışması ile Olivera ’dır ve enflasyonun vergi gelirlerini aşındıracağı tezini ortaya atmıştır. Olivera, Latin Amerika Ülkeleri’nin 1950 ve 1960’larda yaşadıkları kronik enflasyon deneyimlerinin kritiğini yaparken vergi tahsilat sürelerinin uzunluğundan söz etmiş ve enflasyonun vergilerin reel değerini düşüreceğini; sonuç olarak da enflasyonist finansmanın bütçe açıklarını azaltmak bir yana, büyüteceğini ileri sürmüştür. Önceleri literatürde pek fazla önemsenmeyen bu iddia, Vito Tanzi’nin 1977 ve 1978’de yapmış olduğu iki farklı çalışmaya konu olmuştur. Söz konusu olan bu çalışmalarında Arjantin’i baz alan Tanzi, bu ülkede vergilerin ortalama tahsilat süresini belirlemeye çalışmış ve bu ülkede enflasyonun vergi gelirlerinin reel değeri üzerindeki etkisini analiz etmiştir. Yaptığı çalışmalar sonucunda Olivera’nın tezini destekleyici bulgulara ulaşan Tanzi, enflasyonun gelişmekte olan ülkelerde vergi gelirlerini olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Son otuz yılda özellikle yüksek enflasyonun yaşandığı gelişmekte olan ülkeler arasında oldukça popülerlik kazanan iddia, iktisat literatürüne “Olivera-Tanzi Etkisi”, olarak girmiştir (Şen, 2003, s.40).

Enflasyon ve vergi gelirleri arasındaki ilişkiler genellikle gelişmiş ülkeler üzerine yapılan çalışmalarda, gelişmiş ülkelerin ekonomik koşulları nedeniyle, enflasyonun ılımlı, vergilerin esnekliklerinin yüksek, toplam vergi gelirleri içinde gelir vergisinin görece payının fazla ve vergilerin ödenmesindeki gecikme sürelerinin kısa olmasının doğal bir sonucu olarak enflasyonun, vergi gelirlerini her zaman arttırdığı sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak Tanzi, (1977,1978) gelişmekte olan ülkelerdeki vergi sistemlerinin karakteristik özelliklerine paralel olarak, vergi esnekliklerinin düşük ve vergilerin ödenmesi için verilen sürelerin uzun olması halinde, enflasyonun vergi gelirlerinin reel değerinde azalmaya yol açacağını ileri sürmüştür ve bu iddialarını daha sonra Arjantin üzerinde yaptığı ampirik çalışma ile ispatlamıştır (Gürbüz, 1997, s.6).

Gelişmekte olan ülkelerin vergi sistemlerinin yapısal özelliklerine dikkati çeken (Tanzi, 1977; 1978), bu ülkelerde gelişmiş ülkelerin aksine vergi sisteminin esnek olmayan bir yapı sergilediğini ve vergi tahsilat sürelerinin uzun olduğunu vurgulamıştır. Tanzi'ye göre enflasyonun vergi gelirlerinin reel değeri üzerindeki etkisi, temelde şu üç unsura bağlı olarak değişmektedir:

- (i) Vergilerin tahsilat sürelerinin uzunluğu,
- (ii) Vergi sisteminin esnekliği,
- (iii) Enflasyon oranı.

Bu üç faktör, enflasyonun vergi gelirleri üzerinde nasıl ve ne yönde bir etki yapacağını belirlemektedir. Diğer değişkenler sabitken, vergilerin ortalama tahsilat süresi ne kadar uzunsa enflasyonun vergi gelirlerinin reel değeri üzerindeki aşındırıcı etkisi o kadar fazla olacaktır. Tabii ki bu etkinin büyüklüğünü belirleyen unsur, enflasyon oranı olacaktır. Yüksek enflasyon ortamında vergi tahsil süresinin uzun olması, vergi gelirlerini azaltıcı bir etki yapmaktadır. Bunun yanında vergi sisteminin esnekliğinin düşük olması da vergi gelirlerini azaltarak, bütçe açıklarının büyümesine neden olmaktadır. Şu halde, enflasyonun vergi gelirlerinin reel değeri üzerindeki etkisi, iki unsurun vergi sistemi üzerinde meydana getirdiği toplam etkiye bağlı olarak değişecektir. Bu iki unsura bağlı olarak, yani, vergi tahsilat sürelerinin uzunluğuna bağlı olarak vergilerin reel değerinde meydana gelebilecek azalma ve esnekliği yüksek vergilerin yaratacağı gelir artışından fazla olduğu sürece, enflasyonun net etkisi, vergi gelirlerini azaltıcı yönde olacaktır (Gürbüz, 1997, s.12).

Enflasyonun vergi gelirlerinde azalmaya yol açabileceği olgusu (Tanzi Etkisi) kamu açıklarının para basılarak finanse edilmesi (enflasyon vergisi-senioraj- yoluyla gelir sağlanması) tartışmalarına yeni bir yön vermiştir. Vergi gelirlerinin yetersizliği nedeniyle artan kamu açıklarının kapatılmasında para basma yolunun tercih edilmesi enflasyonun artmasına yol açmakta, artan enflasyon ise vergilerin ödenmesindeki gecikme sürelerine bağlı olarak vergi gelirlerinin reel değerini azaltmaktadır.

Enflasyonist ortamda vergiyi doğuran olayın ortaya çıkışı ile verginin ödenmesinin eşanlı olmaması, mükellefin reel olarak daha az vergi ödemesi sonucunu doğurmakta, dolayısıyla, vergilerin ödenmesindeki gecikme sürelerine bağlı olarak,

mükelleflerin reel vergi yüklerinin farklılaşmasına yol açmaktadır. Kamunun vergi alacağının reel değeri ise bu süreler ve enflasyonun yüksekliğine bağlı olarak azalmaktadır. Ayrıca başlangıçta vergi yükünün büyüklüğü de (vergi gelirleri/Y) vergi gelirlerindeki mutlak azalma miktarını belirlemektedir, gecikme süresi ve enflasyon oranı veri iken, vergi yükü arttıkça vergi gelirlerindeki mutlak azalma daha fazla olacaktır(Tanzi, 1978, s.426).

Enflasyonun vergi gelirlerinin reel değerini nasıl etkileyeceğini belirleyen bir diğer faktör, “vergilerin esnekliği”, dir. Vergi gelirlerinin esnekliği, vergi tarifesinin yapısına, ortalama gelire ve gelir dağılımına bağlıdır. Vergi geliri ile Gayri Safi Milli Hasıla (Y) arasındaki ilişkiyi ifade eden vergi esnekliği kavramı, Y’de meydana gelen değişmelerin vergi gelirlerine olan etkisinin göstergesidir. Bu çerçevede vergi gelirleri artış oranı, Y artış oranından ne kadar yüksek ise, vergilerin esnekliği o kadar fazla, aksi durumunda, yani vergi gelirleri artış oranı, Y artış oranından ne kadar düşük ise, vergilerin esnekliği o kadar azdır. Vergi esnekliğinin bu şekilde ölçülmesi, yani, vergi tahsilatındaki değişmeler ile tahsilatın gerçekleştiği yılın milli geliri arasında ilişki kurulması, vergi doğuran olayın ortaya çıkışı ile buna ilişkin verginin ödenmesi arasında hiç gecikme olmaması halinde geçerlidir. Bu şekilde tanımlanan esnekliğe “teorik esneklik” de denilmektedir. Ancak vergilerin tahsilatındaki gecikme süreleri, vergi esnekliğinin hesaplanmasını karmaşık hale getirmektedir. Vergi esnekliği kavramı formül ile gösterilecek olursa aşağıdaki gibi olacaktır:

$$\varepsilon = \frac{dT}{dY} \cdot \frac{Y}{T} \quad (1.8)$$

Formülde,

Y = Gayri safi milli hasıla

T = Vergi miktarı,

dY = Y₁-Y₀,

dT = T₁-T₀’dır.

Vergiye doğuran olay ortaya çıktığında buna ilişkin verginin ödenmesi çok zor ve bazı vergi türleri için imkansız olduğundan, esnekliğin yukarıda açıklanan şekilde ölçülmesi mümkün olamamaktadır. Vergi esnekliği, belirli bir dönemde tahsil edilen

vergileri, bu vergileri yaratan yükümlülüğün meydana geldiği dönemdeki gelirle ilişkilendiren bir kavramdır. Bu nedenle esneklik, belirli bir zamanda tahsil edilen vergileri, bu vergilere ilişkin yükümlülüğün yaratıldığı, yani vergiye konu olayın gerçekleştiği yılın milli geliri ile ilişkilendirmek yoluyla hesaplanmalıdır. Aşağıdaki esneklik formülünde Y_t , t zamanında elde edilen geliri, T_{t+1} ise bir dönem sonunda gelirden elde edilen vergi gelirini göstermektedir. Formüle göre vergilerin, tahsil edildiği yıldan, gelirin elde edildiği t=0 zamanına indirgenmesi gerektiğini ifade eder:

$$\begin{aligned} \varepsilon &= \frac{dT_{t+1}^d}{dY_t} \cdot \frac{Y_t}{T_{t+1}^d} \\ &= \frac{d}{dY_t} \left(\frac{T_{t+1}}{(1+i)} \right) \cdot \frac{Y_t}{T_{t+1}/(1+i)} \end{aligned} \quad (1.9)$$

Ancak genellikle esneklik hesaplanırken belirli bir yıla ilişkin vergi tahsilatı ile o yılın milli geliri arasında ilişki kurulmakta, dolayısıyla gecikme süresi göz ardı edilmektedir. Bu şekilde hesaplanan esneklik değerleri ile gecikme sürelerini dikkate alarak hesaplanan esneklik değeri arasında, enflasyon oranına ve gecikme süresinin uzunluğuna bağlı olarak önemli ölçüde farklılık ortaya çıkabilir. Enflasyonun, vergi gelirlerinin reel değeri üzerindeki etkisini belirleyen ilk faktör, gecikme süresidir. Gecikme süresi, vergiyi doğuran olayın ortaya çıkışından, vergi borcunun ödenmesine kadar geçen süredir. Bu süre, verginin ödenmesi için vergi kanunlarında yer alan yasal gecikme süresi ile mükelleflerin vergi kanunlarına aykırı olarak vergilerini zamanında ödememelerinden kaynaklanan yasal olmayan gecikme süresinden oluşmaktadır. Mükellefin vergi borcunu kanunda öngörülen sürelerde ödememeleri halinde genellikle enflasyonun üzerinde cezai faiz (gecikme zammı) uygulandığı için yasal olmayan gecikme süreleri bu çalışmada dikkate alınmayacaktır. Gecikme süreleri esas olarak, gelir ve servet üzerinden alınan vergilerde önem arz etmektedir. Gelir üzerinden alınan vergilerde gelirin elde edilmesi ile bu gelire ilişkin vergilerin ödenmesi arasındaki süreyi oluşturan unsurlar aşağıda sıralanmıştır (Gürbüzer, 1997, s.5):

- (i) Gelirin elde edildiği andan mali yılın sona ermesine kadar geçen süre,
- (ii) Mali yılın sona ermesinden, beyanname verilmesine ve tahakkuk eden verginin ilk taksitinin ödenmesine kadar geçen süre,

- (iii) Tahakkuk eden verginin diğer taksitlerinin ödenmesi için verilen süre,
- (vi) Mükellefin borcunu zamanında ödememesi nedeniyle ortaya çıkan, genellikle de cezaya ve faize tabii olan süre, olarak sıralanabilir.

1.8.3. Enflasyon-Vergi Gelirleri İlişkisinin Teorik Çerçevesi

Enflasyon, vergi sisteminin yapısına ve enflasyon oranına bağlı olarak vergi gelirlerini pozitif veya negatif yönde etkileyebileceği gibi, vergi gelirleri üzerinde herhangi bir etkide bulunmayabilir. Genel olarak enflasyonun vergi gelirleri üzerinde nötr etkiye sahip olması arzu edilen bir durumdur. Önemli olan vergi gelirlerinin enflasyondan olumsuz yönde çok daha fazla etkilenmesidir. Bu noktada şu soru sorulmalıdır: “Enflasyon vergi gelirlerini pozitif yönde mi yoksa negatif yönde mi etkilemektedir?”

Bir ülkede enflasyonun vergi gelirlerinin reel değerini artırması şu üç koşulun birlikte gerçekleşmesine bağlıdır (Mansfield, 1980, s.32):

- (i) Vergiye tabi kazanç ve iratlar, enflasyon oranındaki artışa paralel olarak artmalıdır.
- (ii) Vergi sistemi, artan oranlı tarife yapısına sahip olmalıdır.
- (iii) Verginin tahsilatı hızlı biçimde yapılmalı, yani vergiyi doğuran olay ile tahsilat arasındaki süre, çok kısa olmalıdır.

Gelişmiş ülkelerin vergi sistemleri, sayılan bu üç kıstasla aşağı yukarı örtüşmektedir (Tanzi,1977;1978). Bu ülkelerde vergi sistemine artan oranlı tarife yapısı hakim olduğu gibi, vergi tahsilat süresi de kısadır. Artan oranlı tarifenin geçerli ve tahsilat süresinin kısa olduğu bir ortamda, tarife yapısına ve enflasyonun şiddetine bağlı olarak mükellefler, otomatik olarak daha yüksek gelir dilimi üzerinden vergilendirilmiş olacaklardır. Sonuç itibariyle, gelişmiş ülkelerde enflasyonun vergi gelirlerinin reel değerini aşındırması gibi bir sorun olmayacaktır. Bu ülkelerde yukarıda açıklanan nedenlerden dolayı enflasyonist baskıların şiddetlendiği dönemlerde bile vergi gelirleri azalmamakta, aksine enflasyon vergi dilimi (tax bracket) kaymasına neden olmaktadır. Vergi dilimlerinin enflasyona karşı ayarlanmaması durumunda mükellefler daha yüksek vergi dilimine tabi

tutulacaklarından, daha yüksek oranda vergilendirilecektir. Sonuçta da vergi gelirleri enflasyon oranındaki artıştan daha hızlı bir oranda artacaktır. Böyle bir durumda vergi dilimi kayması makro ekonomik istikrarsızlıklara karşı bir çeşit otomatik dengeleyici işlevi görecektir ve toplam talebin aşağı çekilmesine katkıda bulunacaktır. Oysa aynı şeyleri, gelişmekte olan ülkeler için söylemek güçtür. Bu ülkelerde vergi tahsilat süresi kısa olmadığı gibi, vergi sistemi de esnek bir yapıya sahip değildir. Ayrıca gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında bazı istisnaları hariç tarihsel süreç içinde enflasyonun gelişmekte olan ülkelerde çok daha yüksek seviyelerde seyrettiği görülmektedir. Bahsi geçen unsurlar dikkate alındığında, enflasyonun gelişmekte olan ülkelerde vergi gelirlerinin reel değerini aşındırma ihtimalinin çok yüksek olduğu tezi ileri sürülebilir. Gelişmekte olan ülkelerde enflasyonun vergi gelirlerinin reel değerini aşındırması, vergiyi doğuran olay ile tahsili arasındaki sürenin (vergi tahsilat süresinin) çok uzun olması ve vergilerin herhangi bir şekilde enflasyona karşı endekslenmediği durumlarda daha da belirginleşecektir (Şen, 2003, s.45).

BÖLÜM II

KAMU BÜTÇE AÇIĞININ MAKRO EKONOMİK

ETKİLERİ

Bu bölümde kamu bütçe açıklarının makro ekonomik etkilerinin basit analizi yapılmaktadır. Konu üç temel ilişki çerçevesinde incelenmiştir. Bunlar; Bütçe açıkları-Milli Gelir hesapları, bütçe açıklarının finansmanı ve GSMH'ye kamu borçlarının oranının değişimine yönelik dinamik denklem ilişkileridir. Milli Gelir hesapları iç tasarruflar, yatırımlar, istihdam ve cari hesaplar üzerinde açıkların etkilerini de açık bir şekilde göstermektedir. Açıkların finansmanının incelenmesi, açıkların birçok farklı makro ekonomik dengesizliği açıklığa kavuşturmaktadır. Bunlar, öncelikle yoğun bir şekilde para basılmasına ve enflasyonun yükselmesine, yoğun olarak yabancı kaynakların kullanılmasına ve ödemeler dengesinde krize, yüksek borçlanmada borç krizine düşülmesine ve aşırı iç borçlanmaya gitmeye, reel faiz oranlarının yükselmesine, özel yatırımların finansmanının zorlaşması ve dışlama etkisinin (*crowding-out*), yaratılmasına neden olmaktadır. Burada dinamik denge modeli maliye politikası üzerinde uzun dönemde yapılacak sınırlamaları göstermede kullanılmaktadır. Artan bir şekilde devamlı ekonomik büyümeyi kabul etme, sadece sağlam bir makro ekonomik çatı altında mümkün olmakta, böyle bir çatı altında maliye politikası anahtar bir rol oynamaktadır.

Burada kaynakların tahsisinde maliye politikasının etkileri incelenmeyecektir. Şüphesiz bu politikalar çok önemlidir. Bunun yerine açıkların farklı metotlarla finansmanı, bütçe açıkları ve enflasyon arasındaki bağlantının sonuçları, kamu bütçe açıklarının makro ekonomik etkileri üzerinde yoğun olarak durulmuştur.

2.1. Açıkların Makro Ekonomik Etkileri: Standart Analiz

Keynesyen devrim, kamu bütçe açığı değişkenini analizlere makro ekonomik değişken olarak dahil etmiştir. Hükümetler, Keynesyen teorinin yardımı olmaksızın bütçe açıklarına başvurmuştur. Ancak, ilk Keynesyen varsayım, barış döneminde

bütçelerin genelde dengeli olması gerektiği ve hatta fazla vermesi gerektiği, savaş döneminde yapılan açıklardan kaynaklanan kamu borçlarının ödenmesi gerektiği üzerinde durmaktaydı. Bütçe dengesinde birçok başarı sağlanmışsa da bu durum hükümetin o dönemlerde vergi oranlarını artırmasına neden olmuştur.

Keynesyen çatı altında, kamu bütçe açıklarının nasıl finanse edileceği sorununu analiz etmeyi gerektiren açıklamalar yapmak mümkündür. Keynesyenler durgunluk dönemlerinde bütçe dengesine ihtiyaç olmadığı görüşündedirler. Üstelik bütçenin konjunktürel dengesi düşüncesi, bütçenin bir konjunktür döneminde dengeye gelmesi, konjunktürün artış (boom) döneminde fazlalık ve durgunluk (resesyon) döneminde açığın olmasını, mali davranışlara yönelik bir norm olarak geliştirmişlerdir.

$$\text{Bütçe açıkları} = (\text{Özel tasarruf-özel yatırımlar}) + (\text{cari işlemler dengesi}) \quad (2.1)$$

(2.1) nolu denklemde bütçe açıkları, konsolide kamu sektörü açıklarıdır. Eşitliğin kullanımı, tahminen ekonomi tam istihdam halinde ve veri olarak tasarruf oranına bağlıdır. Tasarruf yatırım eşitliği dışlama etkisi (*crowding-out*) sorunu eşitlikte ifade edildiği şekilde, bütçe açıklarında bir artış ya yatırımlarda aynı miktarda bir azalmaya neden olacak ya da cari hesaplardaki açıkta bir artışla sonuçlanacaktır (Fischer, Easterly, 1988, s.3).

Keynesyen analizde maliye politikasının etkileri, iki önemli teorik gelişmeyi tanımlamıştır. Bunlardan birincisi konjunktürel dalgalanmalardan ortaya çıkan çok karmaşık tasarruf davranışları modeli ve Franco Modigliani ve Milton Friedman'ın gelir-tüketim teorisi ile açıklanmaktadır. Konjunktür veya sürekli gelir teorileri, ya cari tüketimin sürekli ölçüsüne ya da kullanılabilir gelirin hayat süresine ilişkindir. Bununla beraber vergilerde cari bir değişme, mevcut vergi değerini değiştirmeyi gerektirmeyeceği gibi, denk olan diğer şeyler cari tüketimin düşmesini gerektirmez. Bundan dolayı geçici vergisel değişme sürekli vergisel bir değişmeden tüketim üzerinde daha küçük bir etkiye sahip olacaktır. Bu durum şüphesiz bütçe açıklarında harcamaların değişmesi, açıkların süreklilik kazanmasına olan beklentiden etkilenir (Fischer, Easterly, 1988, s.4).

2.2. Bütçe Açıklarının Finansmanı

Kamu sektörü bütçe açıklarının finansmanının genelde dört şekli vardır. Aşağıdaki gibi sıralanabilirler:

- (i) Para Basma,
- (ii) Dış Kaynakların Kullanımı,
- (iii) Dış Borçlanma ve
- (iv) İç Borçlanma.

$$\text{Bütçe Açığı} = \text{PB} + \text{DKK} + \text{DB} + \text{İB} \quad (2.2)$$

Bütçe açığı (2.2)'deki dört finansman çeşitinin bileşiminden oluşmaktadır. Bunlar, sırasıyla, para basma, dış kaynak kullanımı, dış borçlanma ve iç borçlanmadır. Para basımından sağlanan faydalar bir finansman kaynağı olarak açıklanmıştır. (2.2)'de para basımından elde edilen kamu gelirleri, bir finansman kaynağı olarak kabul edilmektedir.

2.2.1. Bütçe Açıklarının Para Basarak Finansmanı

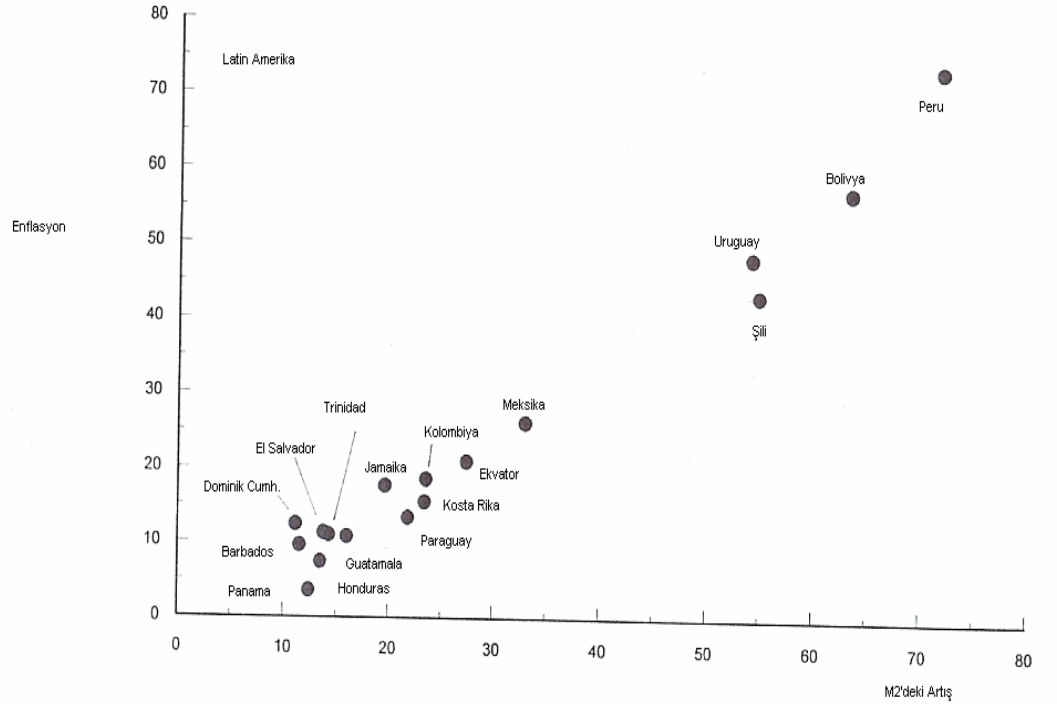
Bütçe açıklarının parasallaşma yolu ile (monetarizasyon) finansmanının enflasyonun en önemli nedenlerinden biri olduğu konusu, temel tartışma konularının başında gelmektedir. Geline nokta itibariyle, büyük bütçe açıklarının ekonomik sonuçları hakkında hem teorik hem de uygulamalı ortak bir mutabakatın olduğu söylenemez. Enflasyonist süreçle ilgili olarak uzun süre geçerli olan görüşe göre, enflasyonun en önemli nedeni, mali dengesizlikler ve para basma yoluyla bütçe açıklarının finanse edilmesi olmuştur (Günaydın, 2004, s.2).

Parasallaşma yoluyla kamu açıklarının kapatılması söz konusu olduğunda parasal genişlemenin enflasyon üzerinde uyarıcı etki gerçekleştirdiği, Parasalcı Okulun yanı sıra, Neo-Klasik Okulun makroekonomik modellerinde de yer almaktadır. Moneterist ve Neo-Klasik makroekonomik modellerde para kütesinin artış hızına karşılık, enflasyon oranı da değişmektedir. Enflasyonu dizginlemek için para arzı artış hızının düşürülmesi önerilmektedir. Bu düzelme yapıldığı zaman reel milli gelir

azalmayacak veya önemli sayılamayacak etkiler ortaya çıkacaktır. Bir başka deyişle, reel milli hasılayı etkilemeden para arzı artışının düşürülebileceği vurgulanmaktadır (Sönmez, 1998, s.367).

Parasalcı Bakış, enflasyona parasal tabanın genişletilmesinin sebep olduğuna ilişkindir. Aşırı oranda para basımı kamu kesiminin elinde nakit dengelerinin toplam talep düzeyini artıracaktır. Burada esaslı bir şekilde üzerinde durulması gereken konu, cari fiyat seviyesini ve aşırı nakit miktarını azaltmak ve ekonominin dengesini sağlamaktır. Şüphesiz burada sebep ve etkileri tam olarak açık değildir. Başlangıçta, örneğin reel para stoklarında bir artış özellikle düşük enflasyonlu ekonomide faiz oranlarını azaltabilir. Para basmadan elde edilmesi beklenen gelir miktarı, talep ya da ekonomide güçlü para tarafından sınırlanabilir. Enflasyon oranı artarken güçlü paraya yönelik talep düşer. Görüldüğü gibi hükümetin salma olarak aldığı gelirler bir maksimuma ulaşır. Bundan dolayı, paranın büyüme oranındaki artışlar daha yüksek enflasyona ve daha düşük gelire neden olur. Hükümetler daha düşük hızla para basarak daha fazla gelir elde edebilir. Para basımının maksimizasyonunda hükümetlerin geliri ve enflasyon oranı nedir? Tarihi kayıtlar endüstriyel ülkeler için yaklaşık GSMH'nin % 1'i, gelişmekte olan ülkeler için GSMH'nin % 2,5'dan daha az oranın ortalamasını gösterir. Hükümetlerin alabileceği maksimum değerler enflasyon oranını % 30'dan % 100'e kadar çıkarabildiği görülmüştür. Bu tahminlerde, enflasyona yönelik para talebine uyum sürecindeki boşluklardan dolayı, hatalı bilgiler olabilir ve yanlış yönlendirilebilir. Birkaç günlük ya da haftalık çok kısa dönemde hükümet, para basarak gelirini artırabilir. Fakat yüksek enflasyon taşıyan uzun bir dönemde, herhangi veri enflasyon oranında reel dengelere yönelik talep, azalır. Halk, farklı alternatiflere yönelir, özellikle yabancı paralarla parasını değiştirir.

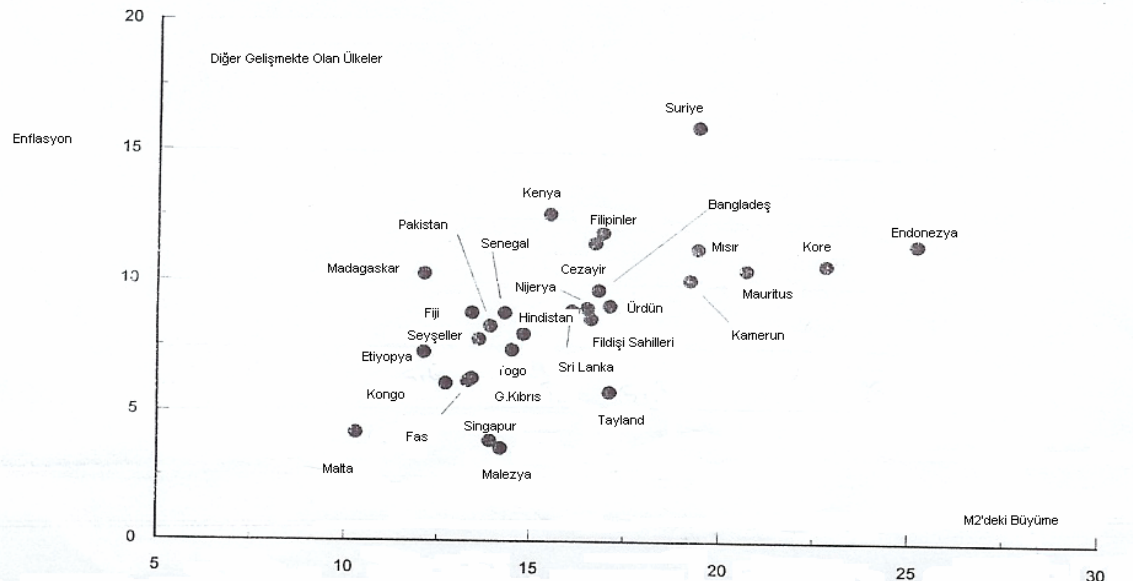
Aşağıdaki Grafik 2.1, seçilmiş 14 Latin Ülkesinde 1964-1992 yılları arası enflasyon oranı ile M2'deki artış arasındaki ilişkiyi göstermektedir. M2 ile enflasyon arasındaki ilişkinin çok yüksek ve doğrusal olduğu gözle görülmektedir. M2'deki artış enflasyonu, neredeyse birebir oranda ve aynı yönlü etkilemektedir. M2 ne kadar artarsa, enflasyon da o oranda doğrusal olarak etkilenmektedir:

(Agenor, Montiel, 1999'dan adapte edilmiştir.)

Grafik 2.1. Enflasyon ve M2'deki Artış

Bir diğer çalışma, Grafik 2.2 de seçilmiş gelişmekte olan ülkelerin enflasyon ve M2 tüm para değişkeni ile arasındaki ilişkiyi göstermektedir:

(Agenor, Montiel, 1999'dan adapte edilmiştir.)

Grafik 2.2. Enflasyon ve M2'deki Artış

Bu ilişki de tıpkı Latin Amerika Ülkelerinde görüldüğü gibi aynı yönlü ve yüksek ilişki katsayılıdır. Burada ilişkinin katsayısı, Grafik 2.1'deki kadar şiddetli olmasa da yüksektir.

Yüksek enflasyona ilişkin dinamik süreç iki boyutlu bir konudur ve bu konunun tabiatında vardır. Hükümet öncelikle para stoklarını artırarak belki GSMH'nin % 7 veya 8'i oranında artırarak daha fazla gelir elde edebilir. Fakat enflasyon süreci ile ilgili olarak bireyler ellerinde tasarruf ettikleri nakit değerleri farklı değerlendirme yoluna giderek azaltma yolunu bulur. Hükümet aynı geliri elde etmek için daha hızlı para basma zorunda kalır. Bundan dolayı GSMH'nin % 2.5'undan fazla para basımı yoluyla gelir elde etmek emniyetli görünse de sürekli olmaz ve hatta bu oran sadece daha hızlı bir ekonomik büyümede mümkün olabilir. Bu şekildeki uç durumda, açıkların finansmanı için para basımı yoluyla elde edilen gelire güvenme hiper enflasyona neden olur. Yakın bir örnek Bolivya'da 1984-1985 yıllarında görülmüştür. Bolivya'da enflasyon, para basımının 1984'de GSMH'nin %14'den 1985'de GSMH'nin % 8'ine düşmesine rağmen 1985'te % 11'in üzerine çıkmıştır. Bu yapıda Bolivya yalnız değildir. Birçok hükümetler -Nikaragua ve Peru- gibi büyük hiper enflasyon döneminde olduğu kadar yakın yıllarda aynı fenomenden etkilenmiştir (Fischer, Easterly, 1988, s.4).

Ekonomik süreçteki bu kararsızlık, enflasyon oranını arttırdığı gibi vergi sisteminin etkinliğinin azalışını artırır ki buna Olivera-Tanzi Etkisi denilmektedir (Tanzi, 1977, s.158).

2.2.2. Dış Kaynak Kullanımı

Kamu bütçe açıklarının ikinci finansman aracı, yabancı kaynak kullanımınıdır. Para basma yerine yabancı kaynak kullanarak, kamu bütçe açıklarının enflasyonist etkisini azaltmayı ümit etmektedir. Bu politika, döviz kurunun fiyatını yükseltir. Enflasyonu azaltmak döviz kurunun artış oranını azaltmak yoluyla olur. Sadece dış kaynak kullanımıyla değil, dış borçların artışıyla da kamu açıkları ortaya çıkar. Bu ekonomik doneler etkin kullanılmadıkça, istikrar sürdürülemez. Düşük enflasyon hedefli bir maliye politikası ile açık finansmanı gerçekleştirilebilir. Açıkları finanse etmek için uluslararası kaynakların kullanımının bir sınırın olması gereklidir. Özel

sektörün beklentisi, yaklaşık olarak ulaşılabilecek sınırlı sermaye akışını ve ödemeler dengesi krizini harekete geçirebilir, kaynakların tükenmesi ile yerli paranın devalüasyonu söz konusu olacaktır. Yerli para üzerinde yapılacak devalüasyon, spekülâtorleri olumsuz bir şekilde etkileyebilir. Fakat özel sektörün, başlangıçta kararsız kamu politikalarına, tepki vermesi gerekmektedir(Fischer, Easterly, 1988, s.4).

2.2.3. Dış Borçlanma

Kamu sektörü açıklarının finansmanının üçüncü metodu, dış borçlanmadır. Dış borçlanma dış kaynakların kullanımında olduğu gibi döviz kurunu yükseltme eğilimi gösterir, ihracatı azaltırken ithalatı artırır. Bütçe açıklarını finanse etmek için dış borçlanmaya aşırı güvenmenin tehlikesi, borç kriziyle açıkça yaşanmıştır. Bunların çoğu, hepsiyle değil gelişmekte olan ülkelerin dış borç servisi güçlüklerini ve geniş kamu açıklarının oluşmasına neden olmaktadır. Çoğu ağır borç altındaki ülkeler, aşırı borçlanma ve onların kredi şartlarına sahip olmadıklarını anlamış olsalar da mevcut durum onlar için finansman kaynakları açısından çoğu kez sınırlı kalmıştır. Dış borçlanmada, gerek sağlanan kaynakların kullanımı gerekse borç servisinin yerine getirilmesi aşamalarında ortaya çıkan etkilerin derecesi dikkate alınmalıdır. Dış borcun tutarı, vadesi ve faiz yükü olası sonuçları belirlemektedir. Alınan borcun kullanımı aşamasında gerçekleştirilen emisyonun hacmi ve dış kaynaktan yararlanan sektörlerin niteliği, genel fiyat düzeyindeki oynamaları etkilemektedir. Borç servisinin gerçekleştirilmesi, döviz sorunu ile ilgili olduğu gibi, iç kaynak tahsisini de ilgilendirdiği için genel fiyat düzeyi üzerinde etkiler ortaya çıkabilmektedir. (Sönmez, 1998, s.369).

2.2.4. Açıkların İç Borçlanma Yolu ile Finansmanı

Bütçe açıklarının finansmanının en son fakat en çok başvurulan şekli iç borçlanmadır. Bütçe açıkları ya iç borçlanmayla ya da para basımı yoluyla finanse edilebilir. Fakat bazı gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi ülkenin kendi sermaye piyasaları küçüktür ve iç borçlanma imkanları sınırlıdır. Bütçe açıkları ile dış borçlanma arasında güçlü bağlantı, kuvvetle muhtemeldir. Bazı gelişmekte olan ülkeler için bu durum büyük ölçüde sorun teşkil etmektedir. Bu durum genellikle banka sisteminde orta seviyede bir sorun teşkil eder. Hükümet iç borçlanmaya hem enflasyondan hem de dış

borç krizinden sakınmanın bir yolu olarak başvurmasına rağmen, eğer iç borçlanma aşırı bir şekilde kullanırsa bazı tehlikeleri beraberinde getirmesi mümkündür. Kamu borçlanmazsa, özel sektöre cazip gelen kredi azalır ve iç faiz oranları üzerindeki baskı artar. Daha açılacak olursa, iç borçlanmanın ağırlıklı finansman aracı olarak kullanılması durumunda reel faiz oranının hızla yukarı tırmanması enflasyonist baskılara yol açabilmektedir. Reel faiz oranının büyümenin üzerinde seyretmesi durumunda iç borç stoku, birincil bütçe bakiyesi yeterince fazla vermiyorsa şişmektedir. Böylece iç borç servisinin giderek artması, yeniden yüksek pozitif reel faiz üzerinden borçlanmayı gündeme getirmektedir. Borç stokunun eritilmesi doğrultusunda enflasyonu bir araç olarak kullanmanın yolları da açılmaktadır. Bir başka ifade ile, borçlanma dinamiği enflasyonist baskıyı doğurabilen ve arttıran borç parasallaşmasına neden olabilmektedir (Sönmez, 1998, s.369).

Kolombiya ve Türkiye gibi ülkelerde iç borçlanmaya güven gerçekten reel olarak ülke içinde yüksek faiz oranını beraberinde getirmiştir. Türkiye'de reel iç borçlanma oranı 1987'de milli gelirin % 50'sine ulaşmıştır. Kolombiya'da daha ılımlı bir iç borçlanma 1983-1986 döneminde yüksek reel faizlere neden olmuştur.

Hatta faiz oranları kontrol altına bile alınmıştır. İç borçlanma özel sektör yatırımlarının üzerinde dışlama etkisi yaratmıştır. Eğer ekonomi uluslararası sermaye piyasalarıyla entegre olmuşsa kamunun iç borçlanması özel sektörü yurt dışından daha fazla borçlanmaya itecektir. Bu durumda iç ve dış kaynaklar arasında kamu borçlanmasının kompozisyonunu daha çok makro ekonomik etki taşıyacaktır. Mali ve dış açık arasındaki bağıntı şüphesiz sermaye hesaplarının yüksek açık olmasıyla kapanacaktır.

2.2.5. Borçlanmanın Dinamiği

Bütçe açıklarının uzun dönem sonuçları incelendiğinde, burada kamu borçlarındaki değişmelerin önemi anlaşılacaktır. Ekonominin büyüklüğünün ölçülmesinde borç oranı üzerinde ısrarla durmak gerekir. Böylelikle GSMH'ye kamu borçlarının oranı üzerinde özellikle durulmuş olacaktır. Bu oran d harfi ile gösterilmiştir. Borçlanma burada hem net dış borçlanmayı hem de iç borçlanmayı içine alarak tanımlanmıştır. (2.3) numaralı eşitlikte, denge fonksiyonu açısından, iç borçlanma, dış

borçlanma, net dış borçlanmaya denk olarak dış kaynaklardaki değişmeler birleştirilmiştir.

$$(d) = \frac{DBBA}{Y} - \frac{PBF}{Y} + \left(r_{reel} - \left(\frac{\Delta Y}{Y} + \pi \right) \right) \quad (2.3)$$

d = Borç oranındaki değişme,

Y = milli gelir,

(DBBA/Y) = dönem başı bütçe açığının payı ,

PBF = para basarak yapılan finansman miktarı,

(r_{reel}) = reel faiz,

$\frac{\Delta Y}{Y} + \pi$ = nominal büyüme oranı,.

π = enflasyon oranıdır.

Borç oranındaki değişme (d), milli gelir (Y) içindeki dönem başı bütçe açığının payından (DBBA/Y), milli gelir içinde para basarak yapılan finansman miktarının çıkarılması ile elde edilen farkın reel faiz oranından (r_{reel}) nominal büyüme oranının çıkarılması ile elde edilen farkın toplamına eşittir. Bu eşitlik, borçlanmanın hareket noktasını anlamak için anahtardır ve basit bir sezgiye dayalı açıklamadır. Merkez Bankası tarafından yaratılan para miktarı, açıkları aştığı sınırdan, yeni borçlanmayla finanse edilmek zorundadır. Üstelik nominal faiz harcamaları yeni borçlanmayla finanse edilmek zorundadır. Fakat borç rasyosunun paydası nominal GSMH'dir. Borç rasyosu ya enflasyonla ya da yeni borçlanma olmadığında GSMH'nin reel büyümesiyle azalır. Borçlanmanın dinamiği, açıkların ve borçların devamlılığı, özellikle reel faiz oranları ve GSMH'nin büyüme oranı arasındaki farktan etkilenmektedir. Büyüme hızı borçlanmanın reel faizini artırır. Böyle bir durumda borçlanma dinamiği kararsızdır ve para basarak elde edilebilen kamu gelirlerinin miktarının aşırı bir şekilde genişlemesiyle başlangıçtaki açıkların tutturulması mümkün olamamakta ve açıklar süreklilik kazanmaktadır. Konunun burada vurgulanmasının önemi ve sonuçları; eğer hükümetin dönem başı açığı, para basarak elde edilen gelir miktarından daha büyükse reel faiz oranları ekonominin büyüme hızından daha fazla artar. GSMH'ye borçların oranı, sınırsız artan bir şekilde artarak devam edecektir. Bazı noktalarda borç senetlerini

satmak hükümet için imkansız olacaktır. Kamu kesimi kamunun maliye politikasının bu şekilde devam etmesinin mümkün olmayacağını anlarsa, borç senetleri satmayı kesecek ve bundan dolayı politikalarda kendini bir değişmeye zorlayacaktır. Bu süreç, bütçe açıklarına bir son verilmesini zorunlu hale getirecektir. Söz konusu süreç kamusal beklentilere de bir son verilmesini zorunlu kılacaktır. Hükümet, para basma oranını ve artan borçlanmayı azaltarak sıkı para politikası uygular. Borç artışlarının, açıkları gelecekte daha yüksek düzeye getireceği ve hükümetin sürekli açık karşısında, gelecekte daha para basmak zorunda kalabilir. Eğer gelecekteki açıklar süreklilik kazanırsa, gelecekteki enflasyon beklentisi cari enflasyonu artırır. Sargent ve Wallace gibi yazarlar bu bağıntıyı ortaya koymuş hatta kesinlikle bu şekilde gerçekleştiğini ifade etmişlerdir (Fischer, Easterly, 1988, s.5). Gelecekteki enflasyonda beklenen artışın etkisi, bugün daha düşük oranda para basılarak ağırlaşabilir. Bu nedenle günümüzde sıkı para politikasıyla cari enflasyon oranını düşürmek mümkün olabilir.

2.3. Bütçe Açıklarının Enflasyon Üzerine Etkileri

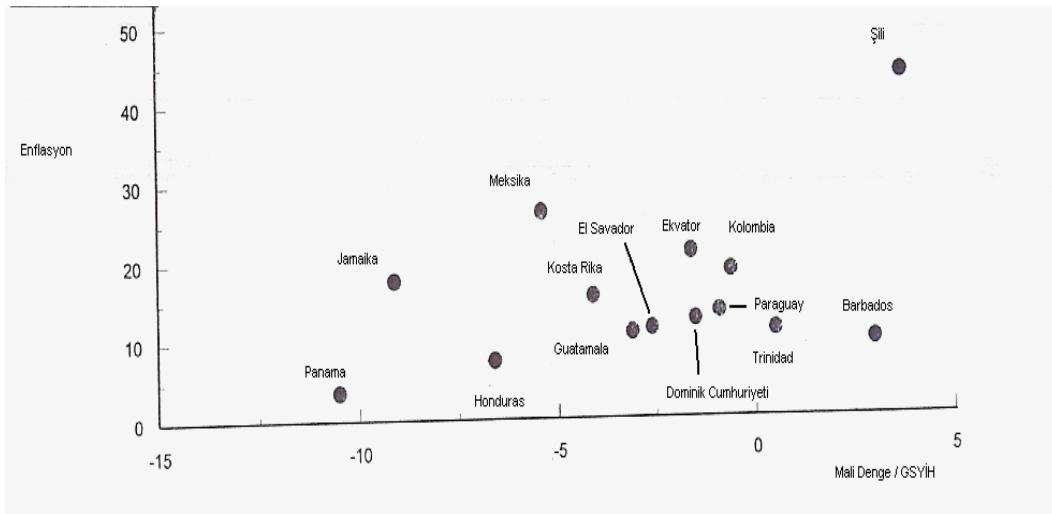
Enflasyon genellikle, ekonomideki genel fiyat düzeyindeki sürekli artışlar olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımdaki “genel”, terimi önemlidir. Bu terim, enflasyonu sadece bir mal veya malların belirli bir bölümünün değil, satın alınan bütün malların ortalama fiyatındaki bir artış olarak belirtmektedir. Genel fiyat düzeyi, para bakımından mal ve hizmetlerin görelî fiyatıdır. Bu nedenle, enflasyon, parasal ve reel faktörlerin etkileşiminden ortaya çıkan bir kavram olmalıdır (Kibritçioğlu, 2002, s.52).

Birçok parasalcı iktisatçı, enflasyonun tamamen parasal bir olay olduğunu ve enflasyonun para arzı artış oranının büyüme oranından daha büyük olduğunda meydana geldiğini ileri sürmektedir. Bu iktisatçıların iddiası, merkez bankalarının bütçe açıkları ile enflasyon arasındaki ilişkiyi bütçe açıklarını parasallaştırmayı kabul etmeyerek, yani kamunun çıkarmış olduğu tahvilleri satın almayarak elimine edeceğidir (Günaydın, 2004, s.5).

Bütçe açıklarının ekonomide yarattığı en önemli etkilerden biri parasal büyüme yani ekonominin parasallaşması doğrultusunda enflasyonist baskıların şiddetlenmesidir. Bütçe açığı ile parasal büyüme arasında doğrudan bir ilişki vardır. Çünkü, bütçe açıkları genellikle Merkez Bankası kaynaklarından (emisyon) ya da özel kesimden borçlanma

yolu ile finanse edilmektedir. Bütçe açıkları Merkez Bankasının doğrudan avansları ya da bu kuruma bono ve tahvil satılarak finanse edildiğinde, para arzı veya baz para, sürekli artış gösterir. Zira, bütçe açıklarının faiz oranlarını yükseltici etkisi olduğundan, Merkez Bankası bu artışı önleyebilmek için parasal tabanı ve para stokunu arttırma yoluna gidecek, bu da sonuç olarak hızlı bir enflasyona neden olacaktır.

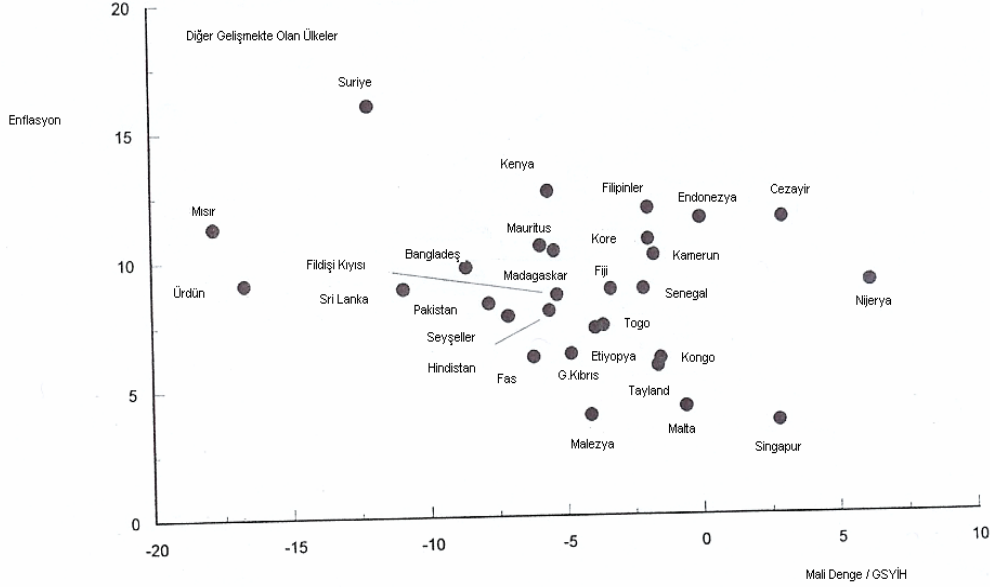
Ayrıca, Merkez Bankası izlediği böyle bir politikanın tersine para arzının büyüme oranını sabit tutarak faiz oranlarındaki yükselmeleri engelleyebilir. Bu ise ekonominin daha az parasallaşması anlamına gelmektedir.

(Agenor, Montiel, 1999'dan adapte edilmiştir.)

Grafik 2.3. Enflasyon ve Mali Denge

Grafik 2.3 Seçilmiş 14 Latin Ülkesi için GSYİH içindeki bütçe açığı ile enflasyon arasındaki ilişkiyi göstermek amacıyla olan bir çalışmadır. 14 Latin Amerika ülkesi için gayri safi yurt içi hasıla içindeki mali açık ile enflasyon arasında doğrusal bir ilişkiden söz edilebilmektedir. Grafiği oluşturan veriler 1964-1992 yılları arasında kapsamaktadır ve değişkenlerin her ikisi de yüzde cinsinden ortalama değerlerden oluşmuştur. Enflasyon ile mali denge arasında doğrusal ilişki gözlenmektedir.

(Agenor, Montiel, 1999'dan adapte edilmiştir.)

Grafik 2.4. Enflasyon ve Mali Denge

Grafik 2.4 ise, yine aynı değişkenler arasındaki ilişkiyi, yani enflasyon oranı ile gayri safi milli hasıla içinde kamu bütçe açığı değişkeninin payı arasındaki ilişki, 1964-1992 yılları arası 28 diğer gelişmekte olan ülke için incelenmiştir. Grafikten de anlaşılacağı üzere iki değişken arasında doğrusal ilişki olmakla beraber ilişki düzeyi çok yüksek değildir.

Bütçe açıklarının dış borçlanma yolu ile finansmanına gidildiğinde ise artan ithalatla malların arzının artması ile enflasyonist baskının etkisi azaltılabilir. Ancak, borç yoluyla sağlanan kaynakların kullanımı ve borç ödemelerinin yerine getirilmesinde ortaya çıkan etkilerin de göz önüne alınması gerekir. Alınan borcun kullanımı aşamasında gerçekleştirilen emisyonun hacmi ve dış kaynaktan yararlanan sektörlerin niteliği genel fiyat düzeyindeki değişimleri etkilemektedir. Dış borcun ödenmesi döviz ile ilgili olduğu gibi iç kaynak tahsisini de ilgilendirdiği için genel fiyat düzeyi üzerinde etkiler çıkabilmektedir (Sönmez, 1998, s.370).

Bütçe açıklarındaki değişmeye bağlı olarak para arzına yönelik değişik uygulamalar söz konusudur. Merkez Bankası, para piyasası işlemleri ve bankalara açılan krediler ile bankalar arasındaki nakit hareketlerini teşvik etmektedir. Burada uygulanacak para politikasını belirleyen ekonomik büyüklük, faiz oranıdır. Reel faiz oranlarındaki yükselmeler para arzı ve talebini kısılabilmektedir. Ancak, faiz

oranlarındaki düşüşün para arzı ve talebini arttırıp arttırmadığı tartışmaya açıktır. Daralan bir ekonomide, faiz oranlarındaki düşüş, nominal talebi arttırmaksızın para arz ve talebinde bir genişlemeye yol açmayabilir. Kronik enflasyon halinde ise reel faizdeki düşüşün nominal talebi genişletmesi ihtimali yüksektir. Buna göre, faiz oranlarının kredi ve para piyasalarındaki arz ve talebi eşitleyecek şekilde düzenlenmesi gerekmektedir (Egeli, 1998, s.3).

Kamunun bankalar dışında özel kesimden borçlanması halinde faiz oranlarının kontrolü önem taşımaktadır. Bütçe açıkları karşısında kamunun bankalardan borçlanma hacmi özel kesimin bankalara olan kredi taleplerine bağlı olmaktadır. Çünkü, bankalar, belirli bir faiz oranında bütçe açığının özel tasarruflarca finanse edilemeyen kısmını karşılamakla yükümlüdür. Böylece, bütçe açıklarında görülebilecek ani artışlar, bankaların kredi mevduatlarını yükselterek para arzını arttıracaktır. Dolayısıyla, özel kesimin kredi talebi Merkez Bankası'nın faiz oranlarını tekrar belirlemesine kadar bankacılık sistemince karşılanmaktadır. Sonuçta, para arzındaki artış hızı nominal milli gelir artış hızından fazla ise, enflasyonist baskılar artarak fiyatlar genel düzeyini yükseltecektir.

Nominal faiz oranlarının reel faiz oranı ile beklenen enflasyon oranı toplamına eşit olduğunu ifade eden "Fischer Etkisi"nin geçerli olduğu ekonomilerde ise enflasyon arttıkça bütçenin faiz ödemeleri nedeniyle yükü artmaktadır. Özellikle, iç borç/GSYİH oranı yüksek ise bu etki daha da güçlenmektedir. Ayrıca, beklenen enflasyon oranındaki bir artış karşısında faiz oranlarının yükselmesi ödünç verilebilir fonlar arzının azalmasına, ödünç verilebilir fonlar talebinin ise artmasına yola açabilmektedir.

Özet olarak bütçe açığı ve enflasyon ilişkisi aslında iki yönlü bir etkileşim gösterir. Yani sadece bütçe açığı onun para ve beklentiler üzerindeki etkisi yoluyla enflasyonist baskılar oluşturmaz, aynı zamanda yüksek enflasyon da bütçe açığını arttırıcı bir geri besleme etkisine sahiptir. Bu etki iki şekilde ortaya çıkar. Birincisi, enflasyonun nominal kamu harcamalarını arttırıcı etkisi vergi gelirlerini arttırıcı etkisinden daha erken ortaya çıkar ve bunun sonucunda bütçe açıkları artar. Böylece bütçe açıkları mevcut olan bir enflasyondan devamlı olarak beslenir. İkincisi, enflasyon nominal faiz oranlarını yükselterek bütçedeki faiz yükünü arttırır. Enflasyon arttıkça faiz yükü de artacaktır. Artan faiz ödemeleri bütçe açıklarına neden olacaktır.

Monetaristlere göre, bütçe açıkları sadece parasallaştığı ölçüde enflasyonisttir. Bütçe açıkları parasallaşma yoluyla kapatıldığında parasal gelişme enflasyon üzerinde uyarıcı etki oluşturacaktır. Monetarist modellerde para arzı artış hızına karşılık olarak enflasyon oranı da değişmektedir. Buna göre fiyat düzeyi ve enflasyon görelî para arzı ile belirlenir (Sönmez, 1998, s.370). Ancak Sargent ve Wallace 1981 yılında yaptıkları çalışmada monetaristlerin modelinin yanıltıcı olduğunu ileri sürmektedirler. Çünkü, bu model hükümetlerin dönemler arası bütçeleri tarafından sınırlandırılmaktadır. Sıkı para politikası sürdürülemez borç finansmanı sürecinde ve uzun dönemde daha yüksek enflasyona neden olabilir (Günaydın, 2004, s.45). Bu çerçevede enflasyon mali güdümlü parasal bir kavramdır ve nominal para büyümesi bütçe kısıtını yani, reel borç stokunun gelecek dönemlerin reel bütçe fazlaları toplamına eşit olması için dışsal olarak verilen bütçe açığını finanse etme ihtiyacı tarafından içsel olarak belirlenir (Tekin-Koru, Özmen, 2003, s.591).

2.4. Bütçe Açıklarının Özel Tasarruf Üzerine Etkileri

Bütçe açıklarının bir çok etkisi vardır. Fakat bunların hepsi bir tek başlangıç etkiyi, açıkların milli tasarrufu azaltıcı etkisini takip eder. Milli tasarruf, özel tasarruf (hane halkının vergi sonrası harcama yerine tasarruf ettiği miktar) ile kamu tasarrufunun (kamu harcama yerine tuttuğu vergi gelirleri) toplamına eşittir. Kamuda bütçe açığı olduğu zaman, kamu tasarrufu negatif olur. Bu da milli tasarrufun özel tasarrufun altına inmesine neden olur. Bütçe açıklarının milli tasarruf üzerindeki etkisi hemen hemen bire bir denecek gibidir. Şöyle ki, kamu tasarruflarındaki bir azalış için, özel tasarrufta onu hemen hemen dengeleyecek bir artış olacaktır. Örnek olarak, bir birimlik vergi oranında azalma olsun. Bu orandaki kesinti kamu tasarrufunda 1 birimlik azalmaya neden olacaktır; aynı zamanda da hane halkı için vergi sonrası gelire 1 birimlik ek olacaktır. Hane halkı bu beklenmedik parayı harcayabilir ve bir kısmını da tasarruf edebilir. Bunun anlamı, milli tasarruf azalır ama kamu tasarrufundan daha az azalır (Ball, Mankiw, 1995, s.3).

2.5. Bütçe Açıklarının Özel Yatırımlar Üzerine Etkileri

Burada sorulacak soru, düşük milli gelirin ekonomiyi nasıl etkilemekte olduğudur. Bu sorunun cevabı çok iyi bilinen, bazı özdeşlikler yardımı ile kolaylıkla cevaplanabilir:

Y = gayri safi yurt içi hasıla,

T = vergiler,

C = Özel tüketim,

G = Kamu harcamaları olsun. Yine,

$$\text{Özel tasarruf } (S_{\text{private}}) = Y - T - C ; \quad (2.4)$$

$$\text{Kamu tasarrufu } (S_{\text{public}}) = T - G , \text{ olsun.} \quad (2.5)$$

Bu tanımlamalar ışığında milli tasarruf, S ;

$$S = Y - C - G \quad (2.6) \quad \text{olacaktır.}$$

Milli tasarruf (S), hane halkı tarafından tüketimi ya da kamu harcamalarını finanse etmek için hemen kullanılan cari gelirdir. İkinci bir özdeşlik daha vardır ki bu, Y 'yi yani gayri safi yurt içi hasılayı dört çeşit harcamaya bölmektedir:

$$Y = C + I + G + NX \quad (2.7)$$

Burada çıktı (Y), tüketimin (C), yatırımın (I), kamu harcamalarının (G) ve Net İhracatın (NX) toplamına eşittir. Y için bu eşitlik, yukarıdaki milli tasarruf eşitliğinde yerine konulduğunda;

$$S = I + NX , \quad (2.8) \quad \text{ifadesi elde edilecektir.}$$

Yukarıdaki eşitlik bütçe açıklarının etkilerini açıklar niteliktedir. Eşitlik, milli tasarrufun, yatırımlar ve net ihracatın toplamına eşit olduğunu ifade etmektedir.. Bütçe açıkları milli tasarrufu azalttığında, onlar da ya yatırımları azaltmalı, ya net ihracatı azaltmalı ya da her ikisini birden azaltmalıdır. Yatırımlardaki ve net ihracattaki toplam düşüş, milli tasarruftaki düşüşe denk olmalıdır.

Gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkeler ile ilgili olarak literatür incelendiğinde kamu borçlanmasının faiz ve anapara ödemelerinin reel harcamalar üzerindeki baskısının en fazla yatırım harcamaları üzerinde olduğu ve bu baskının mali liberalizasyon programları ile birlikte arttığı görülmüştür(Kirmanoğlu, Arıkboğa, 2003, s.2). Avrupa Birliği üyelerinden 13 ülke için yapılmış bir çalışmada kamu borçlarının yüksek olduğu ülkelerde düşük olduğu ülkelere göre, faiz dışı bütçe harcamalarının daha düşük olduğu Krogstrup (2000), saptanmıştır. Aynı bulgu, Toye (2000), tarafından büyük kısmı Latin Amerika ülkesi 24 gelişmekte olan ülke için 1970-1984 yılları arası bütçeleri incelenmiş ve borç faizlerindeki artışlarla birlikte yatırım harcamalarının düştüğü buna karşılık eğitim ve sağlık harcamalarında önemli bir azalma olmadığı ortaya konulmuştur. Sturm (2001), 123 OECD üyesi olmayan ülke için 1970-1997 yılları için yaptığı bir araştırmada kamu yatırım harcamalarını belirleyen faktörler arasına aldığı kamu borçlarının anlamlı ve negatif ilişki verdiğini açıklamıştır.

Faiz oranının görece esnek olduğu ülkelerde büyük kamu açıkları iç borçlanma yolu ile finanse edilir. Bu da reel faiz oranları üzerinde artan oranlı baskıya neden olur. Sonuç olarak, özel yatırım ve üretim azalır. Faiz yapısının devlet tarafından belirlendiği mali olarak baskı altındaki ülkelerde, aşırı iç borçlanma aynı zamanda bankacılık sisteminin büyük miktarda krediyi iç borçlanmaya ayırmasından dolayı özel sektör harcamalarında dışlama etkisi yaratacaktır. Kullanılabilir resmi ödünçler, günlük faiz oranını daha da yükseltebilir. Şöyle ki, günlük finans piyasası varsa ve finansal maliyetler fiyatlama kararı üzerinde büyük bir etkiye sahipse, fiyatlarda artış olacaktır. Büyük mali açıklar bu etkilere neden olacaktır. Ayrıca bunlara ek olarak, enflasyondan kaynaklanan bir etki de üretim üzerinde olumsuz bir etkiye neden olacaktır. Eğer kamu ve özel yatırımlar birbirini ikame yerine tamamlayıcı nitelikte iseler ya da kamu yatırımlarında daha çok bir yatırım artışı söz konusu ise büyük bütçe açığının olumsuz etkileri hafifleyecektir. Genellemek gerekirse, nedeni her ne olursa olsun mali açıkların özel yatırım, üretim düzeyi ya da büyüme üzerindeki olumsuz etkileri, açığın kaynağına ve kamu harcamalarının kompozisyonuna bağlıdır(Agenor, Montiel, 1999, s.181).

2.6. Bütçe Açıklarının Reel Faizler Üzerine Etkileri

Bütçe açıklarının etkileri ve elde edilen çıkarımların bazıları gizemli gibi durabilir. Firmalar, ekonominin yatırım düzeyini, yerli ve yabancı tüketiciler de net

ihracat belirler. Firma davranışları, bütçe açığını belirleyen politik kararlardan bağımsız gibi görünebilirler. Eğer kamu bütçe açığı vermeye karar vermişse, hangi güç, firmaları daha az yatırıma ya da yabancıları daha az satın almaya yönlendirebilir?

Bu sorunun cevabı, değişikliklerin faiz oranlarından ve kambiyo oranlarından kaynaklandığıdır. Faiz oranları, tasarrufçuların hane halkına ödünç verdiği ve firmaların yeni yatırımlar için fon istediği bir pazarda belirlenmektedir. Milli tasarruftaki bir azalma, olası özel borçlanıcının arzını azaltacak, bu da faiz oranlarını, (borcun fiyatı) arttıracaktır. Daha yüksek faiz oranlarıyla karşılaşıncı, hane halkı ve firmalar yatırımı azaltmayı seçecektir.

Daha yüksek faiz oranları aynı zamanda milli sınırlar içerisinde sermaye akımını da etkiler. Yerli varlıklar daha fazla getiri verirse, bu hem yurt içi hem de yurt dışı yatırımcılar için son derece çekici olacaktır. Yurt içi varlıkların talebine olan bu artış, yabancı para piyasasını etkileyecektir; eğer bir yabancı, yerli tahvil satın almak isterse, ilk olarak yerli paraya ihtiyaç duyar. Böylece faiz oranlarındaki artış, hem yabancı para piyasasındaki yerli para talebini hem de buna bağlı olarak yerli paranın değerinin artmasına neden olacaktır.

Bütçe açıklarında meydana gelen artışların faiz oranlarını yükseltici etkisi bulunduğu yapılan makro ekonomik analizlerden kanıtlanmıştır. Bütçe açıklarının faiz oranları üzerinde yükseltici bir etki yaratması, üretken yatırımlarda dışlama etkisinin doğmasına yol açmaktadır. Eğer hazinenin kredi talebi artıyorsa, kredi fiyatları (yani faiz oranları) yükselecektir. Son yıllarda bir çok iktisatçının kabul ettiği Keynesyen analizlere göre, bütçe açığı toplam talebi teşvik ederek para talebini arttırmaktadır. Para politikasında herhangi bir değişiklik olmadığı takdirde, para talebindeki artışlar paralelinde faiz oranları yükselmektedir.

Bütçe açıkları ile faiz oranları arasında bir korelasyon olduğu bilinmekle birlikte gerçek anlamda böyle bir bağlantı görülememektedir. Çünkü nominal faiz oranlarındaki değişim, bütçe açıklarından ziyade enflasyon düzeyine bağlıdır. Uygulamada ise bütçe açıkları ile faiz oranları arasında pozitif bir ilişki olduğu kesin olarak ortaya konulamamaktadır. Özel yatırımlar faiz oranlarına karşı duyarlı ise, ilave olarak gerçekleştirilen kamu borçlanması sonucu, faiz oranlarında görülen küçük bir artış bile

özel yatırımların önemli ölçüde gerilemesine yol açabilir. Bu taktirde bütçe açıklarının ekonominin makro dengeleri üzerinde olumsuz etkiler yaratması söz konusu olacaktır.

Yellen'e göre (1989), bütçe açıklarının faiz oranları üzerindeki etkisi, uluslar arası sermaye akışının varlığı halinde daha değişik bir boyut kazanmaktadır. Bu durumda, bütçe açıklarının faiz oranlarını yükseltici etkisi, iç piyasalardaki sermaye hareketlerinin daralmasına paralel olarak hafifleyecektir. Bir ülkede uluslar arası sermaye piyasalarına entegrasyon tam ve dış tasarruflar iç piyasadaki toplam kredi talebine göre fazla ise, bütçe açıkları, faiz oranları üzerinde herhangi bir etki yaratmamaktadır. Bunun nedeni, o ülkedeki milli paranın değer kazanması ve cari işlemler açığına bağlı olarak iç piyasaya dış sermaye girişinin söz konusu olmasıdır. Örneğin, yabancı sermayenin geniş ölçüde ülke içi ekonomik faaliyetlerde kullanılması sonucu ABD'de faiz oranları önemli miktarda düşmüş ve iç piyasada toplam yatırımların genişlemesine yol açmıştır.

Bütçe açıkları ile karşılaşıldığında para talebi arttığı için faiz oranları yükselmeye başlayacak ve fon talebi artma eğilimine girecektir. Eğer, hükümet bütçe açığını tamamen merkez bankası kredilerine başvurarak, yani para basarak finanse ederse, faiz oranları yeniden başlangıç noktasına doğru düşecektir. Para emisyonu ile finansman, kısa dönemde faiz oranları üzerinde bir etki yaratmamaktadır. Faiz oranlarındaki düşmeler milli gelirin Y_1 düzeyine ulaşmasını sağlar. Toplam talepteki artışa paralel olarak üretimin artması, vergi gelirlerini arttırarak bütçe açığının azalmasına neden olur. Böylece ekonomi fiyat yükselişlerinin olmadığı ve bütçe açığının azaldığı daha düşük bir milli gelir seviyesinde dengeye gelebilir. Uzun dönemde ise, ekonomide atıl kaynaklar mevcut değilse, fiyatlar artacağı için, para arzının reel dengesi azalacak ve bir süre sonra esas baskı faiz hadleri üzerinde görülecektir. Ayrıca fiyat artışları bütçe açıklarını daha da arttıracaktır. Sonuçta enflasyon yükselecek ve nominal faizler artacaktır. Bununla birlikte yatırımlar kısa dönem analizine göre daralmış ve toplam üretim artışı da daha düşük seviyede gerçekleşmiş olacaktır.

2.7. Bütçe Açıklarının Dış Rekabet Üzerine Etkileri (Cari İşlemler ve Reel Döviz Kurları)

Bütçe açıklarının ticaret açıklarını arttırması (net ihracatın azalması) boyutu, hemen karşılaşılan bir diğer etkidir. Bütçe açıkları, ülke varlıklarının yurt dışına akımına neden olur. Bu gerçek, cari hesaplarla sermaye hesaplarının eşitliğinden kaynaklanarak oluşur. Bir ülke ihracatından daha fazla ithalat yaptığında ülke, bu fazladan alınan mal ve hizmeti bedava almamaktadır; karşılığı, yurt içi varlıktan (servetten) vazgeçmek demektir. Başlangıçta bu varlıklar lokal (yerel) kalabilir. Ancak, yabancılar bu parayı hızla tüzel ya da kamu tahvili almak için ya da arazi almak için kullanırlar. Hangisi olursa olsun, bütçe açıkları bir ülkeyi ithalatçı ülke konumuna sokarsa bu aynı zamanda, o ülkenin, varlıklarının net ihracatçısı olduğu anlamına da gelecektir (Ball, Mankiw, 1995, s.3).

Eğer iç borçlanma fırsatı sınırlı ise, mali açık ile cari işlemler açığı arasında yakın bir ilişki olacaktır. Bir çok analitik model kurulmuş ve mali açık, dış borç ve reel döviz kuru arasındaki ilişki açıklanmaya çalışılmıştır. Carlos Rodriges'in 1991 yılında yaptığı bunlara örnek oluşturabilir. Rodriges yaptığı çalışmada, mali açıklar özel harcamaları ve dolayısıyla yabancı sermayenin birikimini etkilemektedir. Dış açık, reel döviz oranını belirlemektedir. Genellemek gerekirse açıkların etkisi ya da daha genel olarak cari işlemler ve reel döviz kuru ile ilgili mali politikalar hem kamu harcamalarının seviyesinden hem de kompozisyonundan etkilenmektedir. Mali açıklar ve cari işlemler konusuna alternatif bir açı da geleceğe dair politikalarla ilgilidir. Örnek olarak devletin açıkları finanse etmek için tahvil çıkardığı varsayalım. Geçiş döneminde kamu, ekonominin dinamiklerinin neye bağlı olacağını beklentisi içinde olacaktır. Kamu, gelecekte tahvili yeni bir vergi ile finans rejimi ile mi, yoksa para basarak finansman yöntemiyle mi finanse edeceğinin beklentisi içindedir. Eğer vergileme beklentisi varsa, gelecekte açıkların kapatılmasında kullanılacaktır. Böylelikle cari mali açık kapanacaktır, sonra da cari mali açıklar cari işlemler açığı ile birleşecektir. Tam tersi durumda, eğer para basarak finansman beklentisi varsa, yani senyoraaj gerçekleşecekse, her şeyden önce gelecekte açığın kapatılacağı umulur, ondan sonra mali açıkların cari işlemler fazlası ile birleşmesi beklenebilir. "İkiz açıklar", sadece özel ajanların devletin gelecekte mali açığı finanse etmek için vergileri arttıracağını beklemesi durumunda artacaktır. Mevcut ampirik çalışmalar, büyük mali açıklar ile

büyük dış dengesizlik arasında pozitif ilişki olduğunu söylemektedir. Yani, bütçe açıkları sık sık cari işlemler dengesi ödemelerinde kötüye gidiş ile ilişkilidir(Agenor, Montiel, 1999, s.181).

2.8. Bütçe Açıklarının Ekonomik Büyüme ve İstikrar Üzerine Etkileri

Ekonomik istikrar denildiğinde ekonomide tam istihdam ve fiyat istikrarının, dolayısıyla toplam arz- toplam talep dengesinin kurulması ifade edilmektedir. Bir ekonomide büyümenin sağlanması ve ekonomik istikrarın korunması oldukça güçtür. Çünkü, belirli bir büyüme hızına ulaşabilmek için kamu kesimince toplanan gelirlerin yatırımlara kanalize edilmesi gerekmektedir. Bilindiği gibi bütçe açıkları, ekonomide enflasyonist baskıları şiddetlendirerek toplam tasarruf ve yatırımlar arasında da dengesizliğe yol açmaktadır. Çünkü, bütçenin sürekli açık vermesi, kamunun borçlanmaya başvurmasına neden olmakta, tasarrufların büyük bölümünün yatırımlara dönmesi gerekirken açıkların kapatılmasında kullanılabilir. Bu nedenle bütçede yatırımlar için her yıl yeterli miktarda ödenek tahsis edilememektedir. Ayrıca bütçe açıkları ve finansman biçimi ekonomik büyüme ve istikrarın sağlanmasında önemli bir sorun olarak görünmektedir (Aktürk, 1990, s.1-2).

Bütçe açıklarının enflasyona paralel olarak ekonomik istikrarsızlığa neden olduğu günümüzde bütçe açıklarının düşürülmesi için kısa dönemde ya kamu harcamalarının kısılması ya da kamu gelirlerinin artırılması veya her iki politikanın aynı anda uygulanmasına yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Ancak, sorun kamu harcamalarının yüksekliği değil, kamu gelirlerinin düşüklüğüdür. Yani uzun dönemde bütçe açığındaki küçülme ancak kamu gelirlerinde dikkati çeken artışlarla mümkündür. Kronik enflasyon ve bütçe açığı kapsamlı bir vergi reformuna ihtiyaç göstermektedir. Kısa dönemde kamu gelirlerinde tek artış yolu dolaylı vergilerin yükseltilmesidir. Ancak, dolaylı vergilerin artışının enflasyonu artırıcı etki yaparak beklentileri olumsuz etkilemesi ve düşük gelirli kimselere daha çok yansması gelir dağılımını bozabilmektedir. Dolaysız vergilerdeki artışlar ise genellikle gecikme ile sonuç verirler. Çünkü, gelir ve kurumlar vergisi tarifelerindeki yükselmelerin vergi hasılatına etkisi sınırlı olup, sorun tarifeden değil, vergi idaresinden kaynaklanmaktadır. Buna göre kısa dönemde kamu gelirlerinin açıkları kontrol etmedeki etkisi sınırlıdır ve ancak orta-uzun vadede sonuç verebilmektedir (Egeli, 1998, s.3).

Kamu harcamalarında da durum pek farklı değildir. Bütçenin önemli bir bölümü personel harcamaları ve borç faizleri gibi kısa dönemde değiştirilemeyecek kalemlerden oluşmaktadır. Geriye sübvansiyon türünden transfer harcamaları ve yatırımlar kalmaktadır. Sübvansiyonların kısılması düşük gelirli kesimlerin aleyhine olup, gelir dağılımını etkilemektedir. Sübvansiyonlar, ekonomide kaynak dağılımını bozucu etkiler yaratmakla birlikte, aniden kaldırılmaları pek kolay değildir. Gerçekçi bir yaklaşımla kısa dönemde sübvansiyon kısıntılarının bütçe açıklarının kapatılmasında etkisi sınırlı olmaktadır. Bu durumda kamu harcamalarının kısılmasında öncelik kamu yatırımlarına verilmektedir (Akat, 1992, s.17). Üzerinde durulan bu etkiler, kamunun bütçe açığı oluşturmasıyla birlikte başlamaktadır. Diyelim ki, her zaman olduğu gibi kamunun bütçe açığını sürekli devam ettirmesi bir borç stokunun oluşmasına neden olur. Bu durumda açıkların birikmiş etkileri, ekonomide çıktıyı ve serveti farklı etkiler.

Uzun dönemde bir ekonominin çıktı düzeyi, üretken kapasitesi ile belirlenir. Açığın yatırımları azalttığı durumda sermaye stoku, aksi durumda olacağından çok daha yavaş büyür. Yatırımların sermaye stoku üzerindeki dışlayıcı etkisi bir ya da iki yıl sürerse, oluşacak etki göz ardı edilebilir ama eğer açıklar, on yıl ya da daha fazla sürecek olursa, ekonominin mal ve hizmet üretim kapasitesini çok fazla olumsuz etkileyecektir. Benzer etki, yabancı ülkelere akan varlıklar örneğine benzer. Yabancılar fazlaca yerli tahvile, mülke ya da benzerlerine sahip olduklarında üretimden kaynaklanan gelirin büyük kısmı, ya faiz , ya kira ya da kar şeklinde yabancı ülkeye akacaktır. Milli gelir, ki bir milletin sakinleri tarafından arttırılan değerdir, yabancılar yerli varlıklar üzerinden daha fazla almak isteyince, azalacaktır. Buradan tekrar açıklara gelindiğinde, milli tasarrufu azaltarak ya yatırımlar ya da net ihracat azaltılmış olmalıdır. Sonuç olarak, bu durum daha az sermaye birikimi ile daha fazla yabancılara ait yerli varlıktan oluşan bir kombinasyona yaklaşıyor. Her ne kadar hangisinin daha fazla etkilediğine dair çelişkili tartışmalar olsa da milli tasarruf üzerindeki etkiler kesin değil. Eğer bütçe açıkları sermayeyi dışlıyorsa milli gelir düşer çünkü daha az üretim yapılmaktadır. Eğer bütçe açıkları ticaret açıklarına neden olursa aynı miktarda üretilse de gelirin az bir kısmı ülke sakinlerine kalacaktır (Ball, Mankiw, 1995, s.5).

2.9. Bütçe Açıklarının Gelir Dağılımı Üzerine Etkileri

Bütçe açıklarının süreklilik kazanması ekonomide gelir dağılımını bozucu etkiler meydana getirmektedir. Açıkların finansmanında başvurulan yöntemlere göre bu etkiler farklı boyutlara ulaşabilmektedir. Bilindiği gibi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde açıkların finansmanında borçlanma öncelikli politik araç durumundadır. Bütçe açığı yüksek faiz garantili borçlanmayla karşılandığında kamuya borç veren kişi ve kuruluşlar lehine gelir dağılımının bozulması söz konusudur. Çünkü, borçlanma, elinde atıl kaynağı ya da birikimi olan dar bir kitleyi ilgilendirmektedir. Bütçe açığını kapatmak için kamuya borç veren yüksek gelirli kişiler, ileride vergi ödemeleri karşısında herhangi bir sıkıntıya düşmeyecektir. Çünkü bu kesimlere kamunun ödediği yüksek faizler düşük gelirli kesimlerden toplanan vergilerle finanse edilmektedir. Bu durumda, düşük gelirli kesimlerden yüksek gelirli kesimlere doğru kaynak aktarılmış olmakta ve bu kaynak aktarımı gelir dağılımının toplumdaki geniş kitleler aleyhine dönmesine neden olabilmektedir (Egeli, 1998, s.5).

Öte yandan gelişmekte olan ülkelerde borçlanma sürdürülemez bir duruma geldiği takdirde, gerek vergiler gerekse harcamalar üzerinde kapsamlı bir reform yapılması gündeme gelmektedir. Ancak vergi reformu toplumdaki çeşitli baskı gruplarının direnci karşısında yeterince başarılı olamamakta ve geriye sadece harcamalarda kısıntı yapma zorunluluğu kalmaktadır (Önder, Kirmanoğlu, Kartallı, 1995, s.62). Bu harcama kısıntıları içinde de en büyük payı personel ödemeleri ile eğitim ve sağlık harcamaları almaktadır. Düşük gelir gruplarının en çok talep ettiği bu harcama kalemlerinin kısılması ve bütçelere bu konuda yeterli ödenek ayrılmaması gelir dağılımındaki dengesizliği artırıcı bir etkide bulunmaktadır.

BÖLÜM III

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE BÜTÇE

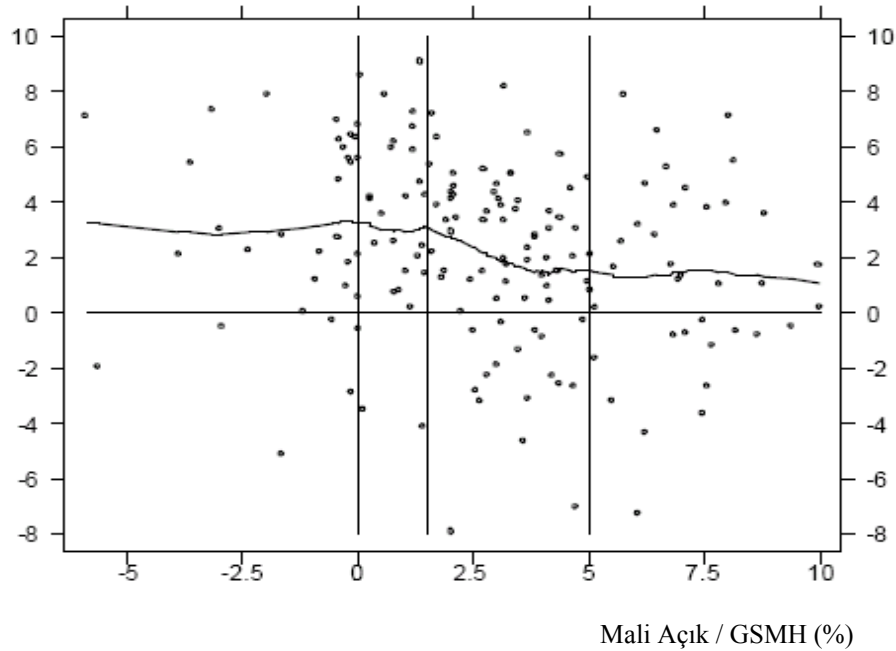
AÇIKLARININ NEDENLERİ

3.1. Gelişmekte Olan Ülkelerde Kalkınma ve Büyüme

Sorunu

Bugün bütün ekonomilerin karşı karşıya oldukları sorun, ekonominin üretim hacmini arttırmak ve bu ekonomik değerini adaletli bir şekilde dağılımını ekonomik istikrar içerisinde sağlamaktır. Ancak, dünyada tüm ülkeler aynı gelişmişlik düzeyinde değildirler. Bu nedenle bir taraftan az gelişmiş ülkeler, gelişmiş ülkelerin milli gelir düzeyini yakalamak, diğer taraftan gelişmiş ülkeler ise daha yüksek bir refah düzeyine ulaşmak için, iktisadi kalkınma ve büyüme gayreti içindedirler.

Yıllık Kişi Başına Düşen GSMH Artışı

*ADAM,BEVAN,(2001)'den adapte edilmiştir.

[Adı geçen 45 ülke, Arjantin, Bahreyn, Barbados, Butan, Brezilya, Bulgaristan, Kamerun, Şili, Kolombiya, Kosta Rika, Dominik Cumhuriyeti, Mısır, El Salvador, Gana, Honduras, Macaristan, Hindistan, Endonezya, İsrail, Kenya, Kore, Lübnan,

Lesotho, Malezya, Mali, Mauritius, Meksika, Fas, Nikaragua, Peru, Panama, Paraguay, Polonya, Romanya, Senegal, Singapur, Güney Afrika, Sri Lanka, Surinam, Tayland, Togo, Tunus, Uruguay, Zambiya, Zimbabve'dir]

Grafik 3.1: Mali Açık (%) ve GSMH Grafiği (1970-1999)

Yukarıdaki grafik, OECD ülkesi olmayan 45 ülke için sözkonusudur, Grafik 3.1, 45 ülkenin 1970-1999 yılları arası dönem için yıllık kişi başına düşen GSYİH büyüme miktarı ile mali açığın GSMH içindeki yüzde payının oluşturduğu grafikdir. Grafik dikkatle incelendiğinde milli gelir içindeki açığın payının %5 olduğu çizgi bir sınır gibi görülebilir. Bu sınırın sol tarafındaki ülkeler gelirlerinin %5'inden daha az bütçe açığı ile karşı karşıyadır. Bu ülkeler arasında yıllık kişi başına düşen GSMH oranı çok yüksek olan ülkeler olmasına rağmen yoğunluk kişi başına milli gelirin düşük olduğu ülkelerdir. Grafik üzerinde GSMH içindeki açık oranı sırfın altında ülkeler de vardır. Ancak sayıca azlıkları gözlenmektedir. 45 ülkelerin grafikteki dağılımı bütçe açık oranlarının [0-5] arası olduğu sütun içidir.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik ve sosyal kalkınmanın gerçekleştirilmesi sürecinde bir takım sosyo-ekonomik engellerle karşılaşması kaçınılmazdır. Bu ekonomilerin karşı karşıya oldukları engeller, sermaye yetersizliği, kalifiye eleman eksikliği ve doğal kaynakların modern usullerle işletilmemesidir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, karşı karşıya kaldıkları problemlerden kurtulmak, sağlıklı ve eğitilmiş nesiller yetiştirmek ve dünya sahnesinde söz sahibi olmak için iktisadi kalkınma çabası içine girmişlerdir. İçinde buldukları fakirlik kısır döngüsü ekonomilerde kalkınmanın finansmanı için ihtiyaç duyulan sermayenin yeterince oluşmasını engellemektedir. Burada bir parantez açıp, fakirlik kısır döngüsü kavramına kısa bir açıklık getirmek gerekir. Fakirlik kısır döngüsü teorisi, karşılıklı birbirine kuvvet veren iki kısır döngüden oluşmaktadır. Birinci kısır döngü, herhangi bir fakir ülkedeki tasarruf, gelir ve sermaye yetersizliği arasındaki ilişkiyi inceler. Çünkü bu ülkelerde gelir düzeyindeki düşüklükten kaynaklanan düşük tasarruf söz konusudur. Düşük gelir düşük üretimi yansıtır. Bu da çoğunlukla sermaye yokluğundan dolayıdır. Sermaye azlığı ise tasarruf kapasitesinin düşüklüğünün sonucudur. Özetle ilk kısır döngü, düşük gelir, düşük tasarruf, düşük sermaye, düşük sermayeden dolayı düşük gelir halindedir. Diğer kısır döngü ise, piyasanın büyüklüğü, gelir ve yatırımlarla ilişkilidir. Bireylerin gelirinin azlığı ya da satın alma güçlerinin düşüklüğü para harcama miktarının da düşük olmasına neden olacaktır. Ayrıca düşük üretim düzeyi, üretimde az

miktarda sermaye kullanımı sonucudur. Sonuç olarak yatırımlar düşük olduğu sürece gelir de düşük olacak, piyasa da küçük olacaktır(Ulusoy, 2004, s.271).

İktisadi kalkınma amacının gerçekleşmesi için herhangi bir az gelişmiş ülkede, kamu hizmetlerinde ve kamu gelirlerinde yapılması gereken ayarlamaları gösteren objektif ve evrensel kurallar yoktur. Bunun yanı sıra gelişen ekonomilerin tümü için, en uygun kurallardan da söz edilemez. Burada bahsedilen kurallara, kamuyu düzenlemeleri açısından maliye politikaları denilecektir. Gelişmekte olan ülkelerde, ekonomik kalkınma sorununun çözümü için müdahalenin şart olduğu görüşü kabul edildiğinde maliye politikası, en önemli araç olarak devreye girecektir.

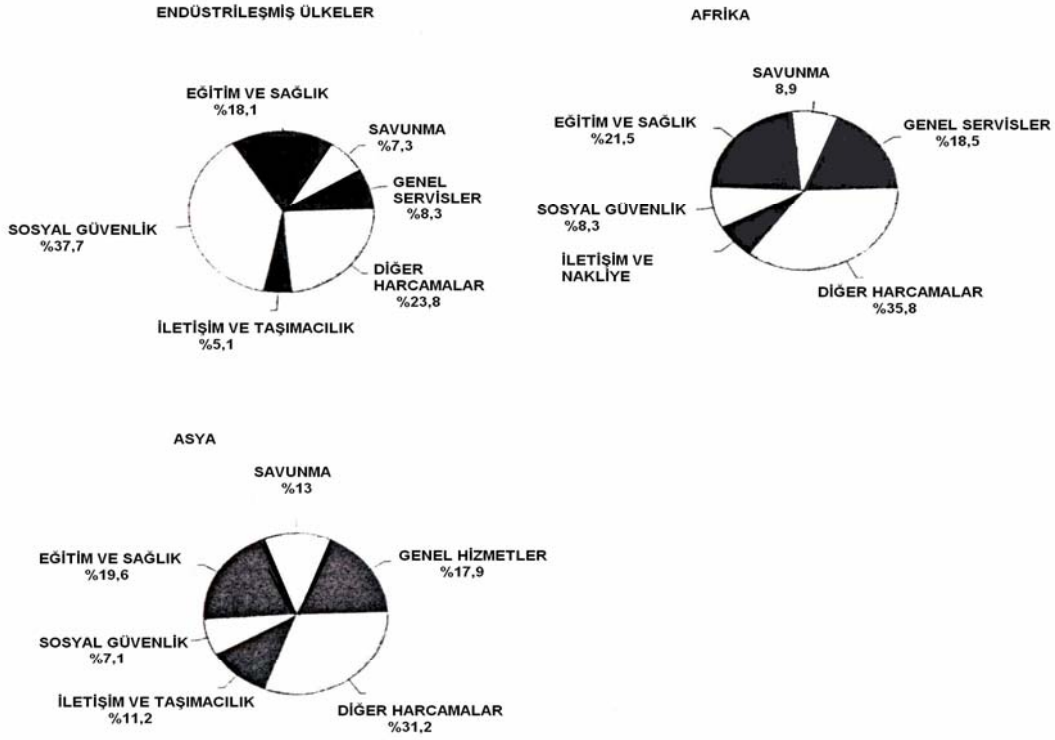
3.2. Kalkınmanın Finansman Aracı Olarak Kamu Harcamaları

Ekonomik kalkınma sürecinde kişisel gelir ile birlikte toplam kamu harcamaları da yükselme eğilimi içinde olacaktır. Harcamalar fonksiyonel açıdan ele alındığında sağlık, konut ve sosyal güvenlik gibi sosyal nitelikli kamu harcamalarının daha hızlı arttığı görülecektir. Harcamalar ekonomik olarak ele alındığında ise, kalkınmanın başlangıç aşamasında cari harcamalar yanında, altyapı ağırlıklı yatırım harcamaları yoğun olarak gerçekleşmekte, ayrıca kalkınma hızı arttıkça kamu harcamaları içinde transfer harcamaları da önem kazanacaktır.

Grafik 3.2, üç çeşit ülke grubunu yaptıkları harcamalara göre sınıflamıştır ve her bir harcama biriminin toplam harcama içindeki yüzdeleri mevcuttur. Endüstrileşmiş ülkelerde en büyük harcama %37,5 ile sosyal güvenlik birimine aittir. Eğitim ve sağlığın toplam harcamalardan aldığı pay, %18,1, savunma %8,9, ulaşım ve iletişim 5,1 oranlarındadır.

Grafikteki diğer bir grup, Asya ülkeleridir. Asya ülkeleri toplam harcamalarının ancak %7,1'ini sosyal güvenliğe ayırabilmektedir. Onlardaki en yüksek oran %18,6 ile eğitim ve sağlıktır ki bu haliyle bile endüstrileşmiş ülke oranından küçüktür. Endüstrileşmiş ülkelerin gelirinin yüksekliği de eklenecek olursa Asya ülkelerinin en büyük harcama kaleminin görece endüstrileşmiş ülkelere göre düşüklüğü görülecektir. Asya ülkelerinin harcamalarına dikkatle bakıldığında endüstrileşmiş ülkelerin bileşiminden oldukça farklı olduğu gözlenmektedir.

Grafikteki diğer ülke grubu, Afrika'dır. Afrika, toplam harcamalar içinde eğitim ve sağlık %21,5'tir. Sosyal güvenlik %8,3'tür.

Kaynak: Burges ve Stern 1993, s.766

Grafik 3.2: Endüstrileşmiş Ülkeler, Asya ve Afrika Ülkeleri için Harcama Türleri ve Yüzdeleri

Burada sorulması gereken, soru kamunun harcamaları hangi amaçla yaptığıdır. Eğer kamu, her hangi mal ve hizmet için kaynak aktarıyorsa, yapılan kamu yatırım harcamalarının iktisadi kalkınma üzerindeki etkisinin genel olarak pozitif olduğu düşünülmelidir.

Kamu yatırım harcamaları, tüketim harcamalarına göre kalkınma amacının gerçekleşmesinde daha etkindir. Gelişmekte olan ülkelerde hızlı nüfus artışı ile birlikte konut, kanalizasyon, su, enerji, yol, eğitim, sağlık gibi alanlarda yatırımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Dışallık boyutunun yaygın olduğu bu tür yatırım harcamaları, kamu ve

özel yatırımların verimliliğini arttırıcı bir özellik taşımaktadır. Alt yapı yatırımlarının, iktisadi kalkınma açısından gerekli olduğu kabul edilmesine rağmen verimli yatırımları uyarmada tek başına yeterli değildir. Çünkü, gelişmekte olan ülkelerde, piyasanın dar oluşu ya da düşük tasarruf düzeyi gibi, bu tür yatırımları engelleyen unsurlar mevcuttur.

Kamu harcamalarında üzerinde durulması gereken unsurlardan bir diğeri, transfer harcamalarıdır. Emekli, dul ve yetimlere yapılan sosyal yardımların oluşturduğu bu tür harcamalar kaynak yetersizliği nedeniyle gelişmekte olan ülkelerde yeterli düzeye ulaşamamıştır. Kamu transfer harcamaları, gelişmiş ülkelerde daha fazla kullanılmaktadır. Ancak gerek hızlı nüfus artışı, gerekse yetersiz sermaye birikimi gelişmekte olan ülkelerde sosyal amaçlı transfer harcamalarını zorunlu kılmaktadır. Transfer harcamaları konusunda kısaca eklenmesi gereken bir diğeri unsur da, gelişmekte olan ülkelerde faiz ödemeleri kaleminin transfer harcamaları içinde yer aldığıdır. Transfer harcamaları kalemi içinde faiz ödemelerinin payının %50'lere vardığı gelişmekte olan ülkelerde, faiz yükü azalmadıkça bütçe dengesini sağlamak güçleşmektedir. Sermaye yetersizliğinin yaşandığı söz konusu ülkelerde kalkınmanın finansmanı için kullanılabilir kaynaklar, yatırım yerine borç faiz ödemelerine gitmekte ve ülkelerin ekonomik sorunlarının üstesinden gelmeleri daha da güçleşmektedir. Gerekli finansmanın farklı şekillerde elde edilmesi zaruridir. Devlet, ekonomik kalkınmayı finanse edebilmelidir. Bunu ya vergilerle ya da borçlanma ile yapacaktır.

3.2.1. Kalkınmanın Finansman Aracı Olarak Vergiler

Günümüzde hakim olan devlet anlayışı, devletin faaliyet alanının genişlemesine yol açmıştır. Kamusal ihtiyaçların artmasına paralel olarak artan hizmet talebinin karşılanması, devlete birçok görev yüklemiştir. Zaman içerisinde devlet, yönetsel alanda hizmet sunumu ile birlikte ekonomik, sosyal ve ticari alanda da hizmet sunmaya başlamıştır. Bu kapsamda devletin faaliyet alanına giren görevlerinden biri de ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması olmuştur. Ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması tüm ülkelerde önemli olmakla birlikte, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ön plana çıkan temel ekonomik amaçlardan biri olmuştur. Fakat, gelişmiş ülkeler belli bir büyüme hızını muhafaza etmek gibi daha kolay bir çaba içinde olurken gelişmekte olan ülkeler belli bir büyüme seviyesine ulaşma ve bununla birlikte ekonomik kalkınma

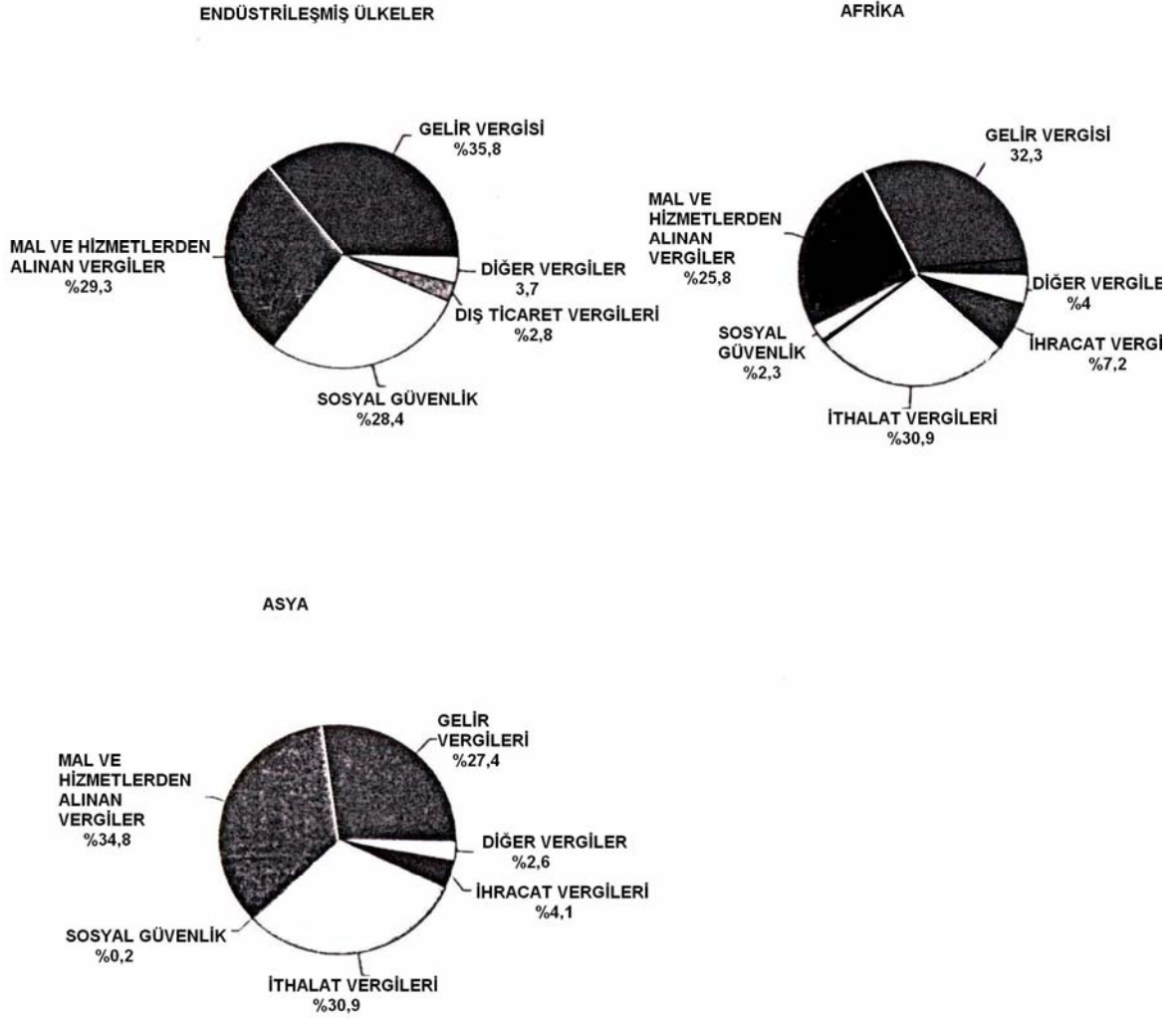
çabasına girmektedirler. Devlet, maliye politikasının bir amacı olan büyüme ve kalkınmayı gerçekleştirirken çeşitli araçlardan yararlanır. Bu araçlardan biri hiç şüphesiz vergilemedir(Eker, Altay, Sakal, 1996, s.32).

Burges ve Stern (1993) yaptıkları çalışmada gelişmekte olan ülkelerde teorik ve uygulama anlamında vergilemeyi incelemişlerdir. Çalışmanın başında sordukları soru “ gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde vergileme analizleri arasında bir benzerlik ya da yükümlülükler kısıtlar açısından tamamen farklı yaklaşımları gerektirecek ciddi bir farklılık var mıdır?” sorusudur. Yapılan regresyon analizi sonucu konu ile ilgili bir çok problemin ve sorunun ortak olduğu yorumu yapılmıştır. Ancak bununla beraber, az gelişmiş ülkelerde karşılaşılan ve gelişmiş ülkelerde karşılaşılmayan ve ekonomiye hızla zarar verebilecek önemli noktalar söz konusudur. Yaptıkları analiz sonucunda milli gelirdeki büyüme oranının bir artması sonucu milli gelir içinde vergi gelirlerinin payı, milli gelir oranının artışından daha fazla artacağı sonucuna ulaşmışlardır. Bu da literatür ile uyumludur. Yine çalışmalarının sonunda vergileme konusu ile büyüme konusunun birlikte çalışılması son 20-30 yıl içinde son derece büyük faydalar sağladığını yazmış ancak vergi sisteminde reform yapabilmek için harcamaların kontrol altında olmasının gerekli olduğuna işaret etmişlerdir. Daha da açılacak olunursa, mali istikrar olmaksızın yapısal değişimlerin imkansızlığını belirtmişlerdir. Doğu Avrupa’daki eski SSCB ülkeleri ve aynı düzeydeki diğer ülkelerin ekonomiyi sıkıca kontrolü şarttır. Değişim için vergi sisteminde reform kaçınılmaz olduğu sonucuna varmışlardır.

Vergi kompozisyonunda her grup için en büyük pay, mal ve hizmetlerden elde edilen vergilerle, gelir vergileri olmaktadır. Bunların dışında endüstrileşmiş ülkelerde sosyal güvenlik payları son derece büyük bir paya sahipken Afrika ve Asya’da ithalat ve ihracattan elde edilen dolaylı vergiler toplam içinde daha fazla yer kaplamaktadır, (Grafik 3.3). Gelişmiş ülkelerde direkt vergiler toplamda daha fazlayken az gelişmiş ülkelerde dolaylı vergiler toplam içinde daha fazladır.

Kalkınma sürecinde karşılaşılan temel sorunlardan biri verimliliğin artırılmasıdır. Verimliliğin artırılması en etkin (optimal) faktör bileşimi ile yakından ilgilidir. Optimal faktör bileşimini sağlamak için sermaye birikimi büyük önem taşımaktadır. Kalkınmakta olan ülkelerde kişi başına düşen gelirin azlığı nedeniyle özel tasarruflar düşüktür. Bu nedenle, kalkınmanın finansmanı esnasında kamu tasarruflarına

da ihtiyaç duyulmaktadır. Kamu tasarruflarının ana kaynağı ise bütçe tasarruflarıdır. Bütçede tasarruf yapılması ise geniş tabanlı ve etkin bir vergi yapısını gerektirmektedir.

(Kaynak: Burges ve Stern 1993, s.766)

Grafik 3.3: Endüstrileşmiş Ülkeler, Asya ve Afrika Ülkeleri için Vergi Türleri ve Yüzdeleri

Kalkınma sürecinde ekonominin yapısal değişimler geçirmesi vergi yapısına da yansır. Bu yarığdan hareketle kalkınma hedeflerine uygun bir vergi yapısının, kalkınma için sadece bir ön şart değil, aynı zamanda kalkınmanın fonksiyonu olduğunu söylemek mümkündür. Ekonomide ihtiyaç duyulan değişimlerle vergi yapısında gerek duyulan değişimler arasında devamlı ve iç içe girmiş bir ilişki vardır.

Piyasa ekonomisi ağırlıklı bütün ekonomilerde, kamu gelirlerinin ana kaynağı vergilerdir. Bu nedenle vergiler, kalkınmanın finansmanında ve hızlandırılmasında önemli rol oynar. Vergileme, bir ekonominin büyüme sürecine çeşitli şekillerde katkıda bulunmaktadır. Sıralanacak olursa:

İlk olarak vergiler, tüketimi kısırarak ekonomideki toplam tasarruf/gelir oranını yükseltmek suretiyle kalkınma için gerekli yatırım olanaklarını oluştururlar. Vergileme ile bir yandan daha çok tasarruf sağlanması, diğer yandan ise, daha az tüketim yapılması teşvik edilmektedir. Yani tüketime giden fonların mas (absorbe) edilmesi söz konusudur. Yine iktisadi kalkınmayı kısıtlayan veya katkısı olmayan yatırımların sınırlandırılması da vergiler yardımıyla olmaktadır.

Vergiler, döviz tasarrufu sağlamak amacıyla tüketime giden veya kalkınmaya katkısı olmayan ithalatı kısma amacı ile de kullanılabilirler. Bir çok az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede döviz kıtlığı, kalkınma sırasında önemli bir darboğaz olarak ortaya çıkmaktadır. Eğer sermaye malları, ülke içinde üretileniyorsa, ekonomide sadece iç tasarrufun gerçekleştirilmesi yeterli değildir. Sermaye malının ithali içinde dövize ihtiyaç vardır. Kıt olan döviz kaynaklarının bu amaca hizmet edecek şekilde kullanılması uygun bir vergi politikası ile sağlanabilir.

Vergiler, spekülasyon amaçlı veya yabancı ülkede yatırım yapmak yerine ülke içinde reel sektöre yatırım yapmayı teşvik edici yönde kullanılabilir. Daha da önemlisi, yatırımları kalkınma hedeflerine uygun sahalara yönlendirmeye yardımcı olabilirler. Bir takım teşvik politikaları yardımıyla sermaye ve müteşebbisler ülke kalkınmasında en fazla önceliği olan sektöre çekebilir.

Yine vergiler, kıt kaynakların optimum dağılımına ve etkin kullanıma yardımcı olabilirler. Gelişmekte olan ülkeler genellikle eksik istihdam sorunuyla karşı karşıyadır. Tarım sektöründe ise gizli işsizlik yaygındır. Vergi sistemi, bir taraftan kapasite kullanım alanlarını arttırarak veya yatırımları teşvik ederek istihdam düzeyinin yükselmesine katkıda bulunur. Diğer taraftan tarımdaki gizli işsizlerin ticaret sektörüne kaydırılmasında yardımcı rol oynar.

Toplumunu oluşturan fertlerin gelir dağılımını düzeltici bir etkisi olmayan kalkınma, gerçek anlamda kalkınma değildir. Vergileme, ekonomik büyümenin sağladığı faydaların toplumun fertleri arasında daha adil bir şekilde dağılımına yardımcı olabilir. Gelir esnekliği yüksek olan bir vergi yapısı bu amaca ulaşmayı kolaylaştıracaktır.

Bir ekonomide vergilerin iktisadi kalkınma üzerindeki kapsamlı etkileri nedeniyle, vergi seçimi büyük önem taşımaktadır. Ancak, çoğu gelişmekte olan ülkelerde mevcut vergi yapılarının, vergi kapsamında ve oranlarında köklü değişiklikler yapılmaksızın arzulanan hedefleri gerçekleştirmesi zor olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde ortalama vergi gelirleri hala gelişmiş ülkelere oranla dikkate değer ölçüde düşüktür. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerde vergi kapasitesi ve vergi gayreti de yetersizdir. Bu ülkelerde vergi kapasitesinin yetersiz olmasının sebepleri ise kişi başına gelirin düşüklüğü, gelir dağılımındaki eşitsizlik düzeyi, ekonominin üretim yapısı ve ekonominin sosyal, politik ve kurumsal yapısı gibi öğelerin gelişmiş ülkelere oranla gelişmekte olan ülkelerde uygun ve yeterli olmamasıdır(Ataç, 1999, s.282).

Gelişmekte olan ülkelerde vergi çabası da düşüktür. Çünkü, bu ülkelerde uygulanan vergi yasalarının ekonominin koşullarına uygun olmaması ve vergi yönetiminin düşük etkinlikle çalışması nedeniyle, uygulamada bir takım eksiklikler ortaya çıkmakta bu da birçok gelişmekte olan ülkede vergi kapasitesinin tam çalışmasını engellemektedir. Mevcut eksiklikler de vergi yapısını etkilemektedir ve dolaylı olarak kalkınma süreci tamamlanıncaya kadar dolaylı ve dolaysız vergilerden oluşan vergi bileşimi değişmektedir. Vergi hasılatının temel kaynaklarından olan bu iki vergi çeşidinin ekonomik kalkınma açısından etkileri farklıdır.

3.2.2. Dolaysız Vergiler

Kişisel gelir ve servet vergileri ile kurumlar vergisi dolaysız vergilerin başlıcalarıdır. Kişisel gelir ve kurumlar vergisi, özellikle ekonomik kalkınmanın ileri aşamalarında genel vergi sistemi içinde önemli yer almaktadır. Dolaysız vergiler, vergilemede adalet ilkesini gerçekleştirmenin en uygun aracıdır. Dolaysız vergiler, gelişmekte olan ülkelerde ekonomik istikrarın gerçekleşmesi için çok önemli bir araç olarak düşünülmektedir. Bu nedenle, gelişmekte olan ülkelerin vergi analizlerinde artan

oranlık ve adalet ilkelerine önemle işaret edilmekte ve bu tür ülkelerde gelir ve servetin vergilendirilmesinin daha çok kullanılması gerekmektedir.

Bir ekonomide yüksek gelir dilimlerine artan oranlı gelir vergisi uygulaması, hem kamu sektörüne kaynak aktarımı hem de gelirin yeniden dağılımı bakımından önemlidir. Ancak, böyle bir uygulama ile tasarruf gücü yüksek olan gelir gruplarının tasarruf ve yatırım yapma arzusu kısılmış olacaktır. Kamuya kaynak sağlanmış hatta bu kaynaklar kamu tarafından yatırım için kullanılmış olsa bile, özel ekonominin yatırım miktarı azalmış olacağından dolayı, tüm ekonomi için toplam yatırım düzeyi fazla değişmemiş, hatta azalmış olabilecektir. Bu durum ise gelişmekte olan ekonomiler için arzulanan bir gelişme değildir.

Gelişmekte olan ülkelere kişisel gelir vergileri gelişmiş ülkelere oranla daha düşük düzeydedir. Çünkü bu tür ülkelerde gelirin etkin bir şekilde vergilendirilmesi için gerekli koşulların çoğu mevcut değildir. Kişi başı gelir düşüklüğü, vergilendirmeye esas teşkil edecek muhasebe kayıtlarının yetersizliği, vergi kanunlarındaki boşluklar, vergi kaçakçılığının yaygınlığı, vergi idarelerinin yetersiz kalması, denetim düzeyinin düşüklüğü, vergi maliyetinin yüksek olması gibi faktörler vergi politikasının ekonomik amaçlı kullanılmasını olumsuz etkilemektedir(Ulusoy, 2004, s.275).

3.2.3. Dolaylı Vergiler

Gelişmekte olan ülkelere en büyük kamu geliri kaynağını dolaylı vergiler oluşturmaktadır. Bunun nedeni dolaysız vergi tahsilatının güçlüklerinin yanında dolaylı vergilerin idari açıdan basit vergiler olmasıdır. Gerçekten de kişi ve kurumların mal ve hizmet almak suretiyle ödemiş oldukları bu vergiyi tarh ve tahsil etmek kolaydır.

Gelişmekte olan ülkelere dolaylı vergiler tasarrufları teşvik ederek ve döviz tasarrufu sağlayarak kalkınma açısından önemli bir rol oynayabilirler. Yine dolaylı vergiler, ekonomide görece fiyatları bozarak tüketime konu olan bir malın fiyatına eklenen bir vergi tüketimin maliyetini arttırarak bu tür mallara yapılan harcamaların azalmasına ve söz konusu kaynakların yatırım harcamalarına aktarılmasına neden olabilir. Bununla birlikte ithal malları üzerine konulan vergiler arttırıldığında hem döviz tasarrufu sağlanmış olacak hem de yurt içi talep kısılmış olacaktır.

Bu vergilerin vergilemede adalet ilkesine ters düştükleri konusu, dolaylı vergilerin en çok eleştirilen yönü olarak ortaya çıkmaktadır. Bu olumsuzluğu gidermek için zorunlu mallar vergiden muaf tutularak sadece lüks malları vergilemek gerekir. Böylece, yüksek gelir grubuna sahip kişilerin gelirinin tasarruf ve yatırım yerine tüketime gitmesi eğilimi bir ölçüde önlenebilecektir.

Sonuç olarak, kalkınmanın finansmanı amaçlı vergi politikalarının gelişmekte olan ülkelerin ekonomik yapısını dikkate alarak hazırlanması ve bireylerin tepkisini çekmeyecek bir özellik taşıması gerekmektedir. Bunun yanında, vergi politikasının iyi işleyebilmesi için öncelikle vergi idaresinin tekrar organize edilmesi, vergilerin toplanmasında etkinliğin sağlanması ve vergi idaresi ile mükellefler arasındaki diyalogun geliştirilmesi gerekmektedir(Siverekli ve Demircan, 2003, s.105).

3.3. Ekonomik Kalkınmanın Finansman Aracı Olarak Borçlanma

Gelişmekte olan ülkeler, çoğu zaman ekonomik kalkınmanın finansmanında sermaye yetersizliği sorunu ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu durum, kamu kesimi finansman açıkları ve cari işlemler dengesi açıkları şeklinde ortaya çıktığı için ekonomi vergi dışı kaynakları ihtiyaç duyulmaktadır. Vergi dışı kaynaklardan en önemlisi borçlanmadır. Borçlanma ile milli gelir düzeyi arttırılmak istenmektedir. Bir ülkede ihtiyaçların iç kaynaklarla karşılanması esastır. Ancak, ülkeler arası dağılımı, ülkeler arası kalkınmışlık farkları ve gelişen uluslar arası bağlantı ve ilişkiler nedeniyle ülkenin iç kaynakları yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle kalkınmanın en önemli kaynaklarından biri, yurt dışından sağlanan fonlardır. Dış kaynak denince, ekonomiye yurt dışından sağlanan yabancı sermaye, borçlanma, hibe ve yardım şeklinde gelen dövizler anlaşılmaktadır.

Tasarruf-yatırım açığı söz konusu olan azgelişmiş ülkelerde belli bir kalkınma seviyesine ulaşmak için dış tasarrufa ihtiyaç duymaktadırlar. Kısaca, yatırımların kamunun gerçek gelir kaynağı vergilerle finanse edilememesi nedeniyle ülkeler vergi dışı finansman kaynaklarına başvurmak zorunda kalmıştır. Vergi dışı finansman çeşidi olan iç ve dış borçlanmanın kalkınmanın finansmanındaki yeri aşağıda incelenmektedir:

3.3.1. Kalkınmanın Finansmanında İç Borçlanma

Bir ekonomide kamu harcamalarına karşı olan kuvvetli ve artan talep, vergilemenin ekonomik, idari ve politik sınırlarına ulaştığında devleti diğer bir finansman kaynağı olan borçlanma itecektir. Borçlanma hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde bütçe kaynakları içinde önemli bir yer tutmaktadır.

Devletin yurt içinden borçlanması, bankalardan veya banka dışı kişi ve kurumlardan olmaktadır. Ancak, devletin kişi ve kurumlardan borçlanmasını merkez bankası ve ticari bankalardan yapılan borçlanmadan ayrı tutmak gerekmektedir.

Kişi ve kurumlardan yapılan yurtiçi borçlanma, vergilemede olduğu gibi kişi ve firmaların harcamalarını azaltabilmekte ve temel etkisi yatırımlar üzerinde ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, gelişmekte olan ülkelerin çoğunda devletin kişi ve kurumlardan borçlanma olanakları kişi başına gelir düşüklüğü ve tasarruf oranlarının düşük düzeyde olmasından dolayı sınırlıdır.

Yine gelişmekte olan ülkelerde tasarruf sahiplerinin devlet tahvili yerine arsa, arazi, döviz gibi alanlara yatırım yapma alışkanlığı da ,kişi ve kurumlara yapılan borçlanmanın sınırlı düzeyde olmasının bir başka sebebidir. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarının finansmanında en gerekli olan şey, bir taraftan kişileri daha fazla tasarrufa teşvik etmek, diğer taraftan da verimli olmayan harcamaları engellemektir.

Gelişmekte olan ülkelerde kişi ve firmalardan borçlanma olanağının sınırlı olması durumunda yurtiçi borçlanma için en uygun kaynak bankacılık sistemi olmaktadır. Devletin merkez bankası veya ticari bankalardan borçlanması ise para yaratılması ile sonuçlanmaktadır. Devlet, merkez bankasından borçlandığı zaman,nakit para ve mevduat olarak para stokunda bir artış meydana gelmekte, buna karşılık ticari bankalardan borçlandığı zaman para stokunda net bir artış meydana gelmesi bazı koşullara bağlı olmaktadır. Devletin ticari bankalardan borçlanması durumunda para stokunda net bir ilave olabilir veya olmayabilir. Eğer, ticari bankaların rezerv fazlalıkları yoksa ve banka devlete borç verdiği miktarı müşterilere vereceği kredileri kısarak sağlıyorsa, bu borçlanma devletin yurtiçindeki kişi ve firmalardan yaptığı borçlanmaya

benzeyecek ve ekonomide ek bir para yaratmayacaktır. Buna karşılık rezerv fazlalığı varsa, bu bankalara, müşterilerine verdikleri kredileri sınırlandırmaksızın borç vereceklerdir.

Devletin banka sisteminden yaptığı borçlanmada, ekonominin toplam harcamalarında bir artış meydana geleceği açıktır. Çünkü, bu durumda kişi ve firmaların harcamaları azalmakta devlet tarafından yapılan harcamalar ise, toplam harcamalara eklenmektedir. Ülkelerin kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi için ihtiyaç duydukları fonları ulusal ekonomiden sağlamaları her zaman mümkün olmamaktadır. Böylesi bir durumda kamu kesiminin finansmanı için yabancı kaynağa ihtiyaç duyulacağı kesindir.

3.3.2. Kalkınmanın Finansmanında Dış Borçlanma

Gelişmekte olan ülkelerde iktisadi kalkınmanın finansmanında dış borçların rolü, II. Dünya Savaşından sonra önemini kazanmıştır. Bu ülkelerin kalkınmasına gelişmiş ülkelerin ilgisinin artması ve uluslar arası finans kurumlarının kurulması gelişmekte olan ülkelerin borçlanma olanaklarını arttırmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde dış borç sorunu giderek önem kazanmaktadır. Özellikle 1980'li yıllar büyük miktarda borçlanmaya ve borç ödemelerine tanıklık etmiştir.

Gelişmekte olan ülkelerin dış kaynaklara olan bağımlılığının nedenleri ise arzulanan bir kalkınma hızına ulaşmak için gerekli sermaye birikimine sahip olamamalarıdır. Yani, bu ülkelerde iç finansman kaynakları yetersiz ve ihracat olanakları sınırlıdır. Dolayısıyla, kalkınmak için gerekli sermaye ihtiyacını dış kaynaklara başvurarak giderme yolu seçilmektedir. Sermaye birikimi ve kalkınmanın finansmanı arasında sıkı bir ilişki vardır. Sermaye birikimi yeni yatırımların finansman kaynağı olması dolayısıyla kalkınma hamlesinin en önemli belirleyeni, denilebilir.

Dış borçların yararlı ve etkin olması borç alan ülkelerin rasyonel projeler yapabilmelerinin yanı sıra hükümetin ve kamu otoritesinin de basiretli, kaynakların etkin kullanımını sağlayan bir sistem kurmalarına bağlı olmaktadır. Ancak, bu şekilde borçlanan gelişmekte olan ülkelerde üretim kapasitesinin artmasına bağlı olarak borcun tutarı ve diğer yükümlülükleri karşılanabilecektir.

3.4. Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Bütçe Açığının Nedenleri ve Gelişimi

Kamunun gelir giderlerinin gelecek bir dönem için tahmin edildiği ve gelirlerinin toplanmasına, giderlerin yapılmasına izin ve yetki veren metinler olan bütçelerin esas itibarıyla denk olması gerekmektedir. Nitekim, 1929 Ekonomik Buhranı'na kadar olan dönemde kamu bütçelerinde denklik ilkesine genel olarak uyulmuştur. Ancak, 1929 Ekonomik Buhranı'ndan sonraki dönemde gelişen müdahaleci kamu anlayışı ile birlikte, kamunun fonksiyonlarında meydana gelen artışa paralel olarak kamu harcamaları hızla artmaya başlamış ve kamu gelirlerindeki artışın kamu harcamalarındaki artışı takip edememesi, günümüzde mali sistemin en önemli sorunlarından biri olan bütçe açıklarını meydana getirmiştir.

Kamu kesimi açıklarının önemli bir bölümünü oluşturan bütçe açıkları, uzun yıllardır gerek gelişmiş, gerekse gelişmekte olan ülkeler açısından bir ekonomik sorun olarak gündemini korumaktadır.

3.4.1. Gelişmiş Ülkelerde Bütçe Açıkları

Gelişmiş ülkelerde 1930'lu yıllar, geniş ölçüde millileşme eğilimlerinin ve buna bağlı olarak devletin ekonomideki payının arttığı bir dönemin başlangıcıdır. Büyük depresyon sonucunda ekonomik büyüme düşmüş, fakirlik ve işsizlik önemli bir ekonomik ve sosyal sorun haline gelmiştir. Ülkelerin ekonomik daralmadan kurtulması için maliye politikalarının önemini vurgulayan Keynes'in görüşleri, kısa sürede ilgi çekmiş ve II. Dünya Savaşından sonra bağımsızlıklarını yeni kazanan ülkelerde devletin temel endüstrileri idare etmesi yönündeki eğilim ağırlık kazanmıştır. Keynesyen fikirlerin şekillendirdiği bu dönem, harcamalar ve gelir açısından değerlendirildiğinde devlet harcamalarının gelir üzerinde olumlu etkisinin görüldüğü bir dönemdir. Her ne kadar ülkeler depresyondan kurtulmuşlarsa da 1970'li yıllarda ulusal endüstrilerdeki performans düşüklüğü hayal kırıklığı yaratmış ve özelleştirmeye ağırlık verilmiştir. Bu eğilim, yeni bir dönemin başlangıcıdır. Yeni denemde devletin ekonomik hayattan çekilip, eğitim, savunma ve sağlık gibi asli görevlerini yerine getirmesi hedeflenmektedir. Bu amaçla, gelişmiş ve daha sonra da gelişmekte olan ülkelerde mevcut endüstriler özel kesime devredildi veya devredilmeye yönelik uygulamalar

başlatılmıştır. Ancak bu dönemde beklenilenin aksine bir gelişme olmuş, 1970’li yıllardan sonra hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde özelleştirmeye ağırlık verilmesine rağmen gelişmiş ülkelerde devlet harcamalarının gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) içindeki payları zaman içerisinde yükselen bir trend göstermiştir. Aşağıda konu ile ilgili tabloda, seçilmiş gelişmiş ülkelerin milli gelir içindeki kamu harcama payları görülmektedir(Sarı, 2003, s.25):

Tablo 3.1 : Bazı ülkelerin Kamu Harcamaları / GSYİH Oranı (%)

	1870	1913	1960	1998
Avustralya	18.3	16.5	21.2	32.9
Belçika		13.8	30.3	49.4
Fransa	12.6	17.0	34.6	54.3
Almanya		14.8	32.4	46.9
İtalya	11.9	11.1	30.1	49.1
Japonya		8.3	17.5	36.9
Hollanda	9.1	9.0	33.7	47.2
Norveç	5.9	9.3	29.9	46.9
İsveç	5.7	10.4	31.0	58.5
İngiltere	9.4	12.7	32.2	40.2
ABD	7.3	7.5	27.0	32.8

Kaynak: "World Economic Outlook" IMF May 2000 S. 172.

Yukarıda milli gelir içindeki kamu harcamalarının payları gözlenmekte olan seçilmiş gelişmiş ülkelerden bir kısmına ait kamu harcamaları ayrıca incelenmektedir. Mevcut ülkelerin hepsinde de yıllar geçtikçe gayrisafi yurt içi hasıla içindeki kamu harcamaları oranı artmıştır.

1929 Ekonomik Buhranı’na kadar birçok ülkede hakim olan Klasik İktisat Teorisi’nin bütçe anlayışı, bu ülkelerde uygulama alanı bulmuştur. Bu dönemde kamunun mümkün olduğu kadar asli fonksiyonlarına yönelmesi, bütçe açığı sorununun gündeme gelmesini engellemiştir. Tarafsız harcama ve tarafsız vergi anlayışının hakim olması, bütçe denkleğinin sağlanmasında etkili olmuştur. Fakat, bir süre sonra tüm dünyada görülen deflasyonist, piyasadaki para miktarını azaltıcı eğilimler bütçe açığını haklı hale getirmiş ve 1929 Ekonomik Buhranı ile ortaya çıkan talep yetersizliğinin kamunun müdahalesi ve bunun gerektirdiği bütçe açıklarıyla giderilmesi gereği ileri sürülmüştür. J. Maynard Keynes’in Genel Teorisi, Buhran’ın önlenmesinde bir çıkış yolu olarak benimsenmiş ve gelişmiş ülkelerde uygulama alanı bulmuştur. Bütçe açıkları İkinci Dünya Savaşından sonra gittikçe farklı bir boyut kazanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişmiş ülkelerde gözlenen çok güçlü ekonomik büyümenin ilk uzun döneminde yıllara ve ülkelere göre değişen, fakat nispeten zayıf ve çok defa enflasyonist etkiye yol açmayacak şekilde, özellikle tatmin edici bir tasarruf oranı sayesinde kolayca kapatılan bütçe açıkları ortaya çıkmıştı. 1970'li yılların ortalarından itibaren ise bütçe açıklarındaki hızlı artışla birlikte kuvvetli bir enflasyon, düşük bir büyüme, artan işsizlik ve kamu borçlanmasında yükselişle karşılaşmıştır. Birçok gelişmiş Batı Ekonomisi'nde 1960'lı yılların sonlarından itibaren mali disiplinsizlik veya esneklik büyük ölçüde politikacıların davranışlarından ortaya çıkmıştır. Mali açıkların uzun dönemde ekonomik durgunluğun en önemli temel belirleyicisi olacağını politikacılar tahmin edememiş ve bu açıkların etkileri hakkında herhangi bir politika arayışı içinde olmamışlardır. Bütçe açıklarıyla ilgili bu eğilim 1980'li yılların başlarında da sürmüştür, ancak bazı ülkelerde izlenen ekonomik ve mali politikalara bağlı olarak zaman içinde bütçe açığında oransal azalmalar olmuştur (Tüğen, 1991, s.21).

1973 yıllarındaki ilk petrol şokundan önce denk bütçeyi hedef kabul eden ve genellikle de bu hedefi gerçekleştirmiş olan sanayileşmiş ülkeler, petrol şokundan sonra bütçe açıklarını normal karşılamaya başlamışlardır. 1973 yılındaki ilk petrol şokundan sonra yaklaşık on yıllık sürede sanayileşmiş ülkelerin ekonomilerinin çok hızlı bir şekilde bozulduğu görülmektedir. 1980'li yılların başından itibaren ABD'nin hızlı büyüyen bütçe ve dış açıklarına karşılık Japonya, sürekli ABD karşısında dış fazla vermiştir. Ekonomik durgunluk ve kamu açıklarının hızlı yükselişine birçok gelişmiş ülkede borçlanmada hızlı yükselme eklenmiştir. Bu gelişme, dünya ekonomisinde sınırlı bir gelişme olmayıp, dünya çapında ekonomik fenomen ortaya çıkmıştır. Mali açıklar ile borç stoklarındaki artış arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Özellikle toplam borçların GSMH'ye oranının hızlı bir şekilde arttığı ülkeler en geniş finansman açığı olan ülkeler olmaktadır (Sakal, 2001, s.5).

Bir çok OECD ülkesinde İkinci Petrol Krizi'nden sonra hükümetlerin uyguladığı yayılmacı mali politikaların bir sonucu olarak büyük bütçe açıkları görülmüştür. Bu durum kamu tasarruflarında önemli bir düşüş ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte Ricardo'nun denklik hipotezinin aksine, kamu tasarruflarındaki bozulma, özel tasarruflardaki bir eşitlik artışı tarafından dengelenememiştir. Kamu tasarruflarındaki değişimler, ulusal tasarruflardaki aynı büyüklükteki değişimlere bağlıdır. Kamu

tasarruflarındaki bozulma, bütçe açıklarının arkasındaki ana nedendir. 1950 ve 1960'lı yıllarda ABD Federal Hükümet Bütçesi çok az açık ya da fazlalıklarla devam eden bir seyir izlemiştir. Federal Bütçe'nin GSYİH' ya oranı gittikçe artan bir şekilde açık bütçe uygulaması ile 1970'lerde sona ermiştir. ABD Bütçesi'nin 1970'li yıllardan itibaren artması ile birlikte kamu harcamalarını azaltıcı politikalar geliştirilmiş, ancak bütçe harcamalarında istenilen sonuçlar alınamamıştır. 1990 ve 1993 yıllarında çeşitli harcamalar üzerinde kısıtlamalar koyan yasalar ile bütçe açıklarını 5 yıl içerisinde azaltıcı indirim hedefleri belirlenmiştir. ABD Bütçesi uygulamaya konulan politikalar çerçevesinde bazı vergi indirimlerinin kaldırılması ve tüketim harcamalarında kısıntıya gidilmesiyle birlikte kamu mali disipliniyi sağlamayı başararak son yıllarda bütçe fazlası verir hale gelmiştir. 1986 yılında başlayan bu politika ile 1998 yılına gelindiğinde yaklaşık son 30 yıllık Federal Bütçe'de ilk defa bütçe fazlası verilmiştir. Aşağıda yer alan tabloda seçilmiş gelişmiş ülkelerin 1980-1999 yılları arasında gerçekleşen gayri safi yurtiçi hasılda yer alan bütçe açık ya da fazlasının oranları yer almaktadır:

Tablo 3.2 : Gelişmiş Ülkelerde GSYİH' nın Yüzdesi Olarak Bütçe Fazlası (+) Açığı (-)

ÜLKELER	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
ABD	-1,3	-1	-3,4	-4,1	-2,9	-3,1	-3,4	-2,5	-2	-1,7	-2,5	-3,4	-4,7	-3,6	-2,3	-1,9	-1,1	0,4
JAPONYA	-4,4	-3,8	-3,6	-3,6	-2,1	-0,8	-0,9	-1,9	2,9	2,9	3	1,8	-1,6	-2,3	-3,7	-4,4	-3,4	
ALMANYA	-2,9	-3,7	-3,3	-2,6	-1,9	-1,2	-1,3	-1,9	-2,2	0,1	-2	-3,2	-3,9	-3,2	-2,4	-3,3	-3,4	-3
FRANSA	0	-1,9	-2,8	-3,2	-2,8	-2,9	-2,7	-1,9	-1,7	-1,3	-1,9	-2,1	-3,9	-9,7	9,7	-9	4,1	-3,1
KANADA	-2,8	-1,9	-9	-6,9	-6,9	-6,8	-9,4	-3,8	-2,9	-3	-4,1	-6,1	-6,4	-7,3	-9,3	-4,1	-1,8	0,8
AVUSTRALYA	-1,9	-0,7	-0,4	-3,8	-3,2	-2,7	-2,8	-0,1	1,2	1,9	1,1	-2,3	-9	-3,7	-3,9	-2,1	-1,2	-0,8
DANİMARA	-3,3	-6,9	-9,1	-7,2	-4,1	-2	3	2,4	0,6	-0,9	-1,9	-2,2	-2,5	-2,8	-2,7	-1,8	-1,1	0,9
FİNLANDİYA	0,3	1,2	-0,6	-0,7	0,4	-0,1	0,8	-1,9	1,3	2,9	1,1	-9,7	-8,9	-7,9	-6,2	-9,2	-3,6	-1,3
HOLLANDA	-4,1	-9,3	-6,8	-6,2	-6,1	-4,6	-4,4	-6	-4,6	-4,8	-4,9	-2,9	-3,3	-3,2	-3,8	3,7	-2,3	-2
OECD TOPLAM	-2,7	-3	-4,1	-4,4	-3,5	-3,3	-3,2	-2,3	-1,7	-1	-1,8	-2,6	-3,7	-4,4	-3,6	-3,3	-2,7	-1,4

(Kaynak: OECD Ekonomik Göstergeler Haziran-1993, OECD Ekonomik Göstergeler , Aralık-1998.)

Tabloda da yer aldığı üzere, diğer gelişmiş ülkelerde de ABD'deki uygulamalara benzer uygulamalar olmuştur. Avrupa Birliğinde ise Avrupa Para Birliği'nin iki aşaması boyunca bütçe açıklarındaki fark edilebilir düşüş sonucu 1998 yılında bütçe konsolidasyonu durma noktasına getirilmiştir. 1993'te GSYİH'nın %5,5'i, 1997'de %2,5'i, olarak gerçekleşen düşüşler bütçe açıklarındaki artışın 1998 yılında GSYİH'nın %2,3 olarak gerçekleşmesine neden olmuştur. Çoğu üye ülkelerin bütçe açıklarındaki düşüşün esas nedeni, büyüme hızındaki artış ve düşük faiz oranlarından

kaynaklanmaktadır. Buna ek olarak Almanya, İtalya ve Fransa gibi bazı ülkelerde bütçe açıkları öngörülen hedefin %3'ü seviyesinde kalmıştır.

Günümüzde OECD Ülkeleri durgunluk içindedir. OECD Ülkelerinde halen sürmekte olan durgunluğun sona ermesi halinde, vergi hasılatında görülecek artış ile transfer harcamalarındaki azalma, birçok ülkede borçlanma oranının düzelmesine yol açacaktır. Faiz oranları ve iktisadi durgunluk yüksek seviyede gerçekleştiği takdirde borç oranı da yüksek seviyesini koruyacaktır.

3.4.2. Gelişmekte Olan Ülkelerde Bütçe Açığı

Gelişmekte olan ülkelerde bütçe açıkları sorununu inceleyen Hinrichs, yaptığı araştırmada, gelişmekte olan ülkelerdeki bütçe açığının gelişmiş ülkelere göre daha büyük olduğunu ve bu farkın gelişme sırasında arttığını ileri sürmektedir (Özkan, 1987, s.21). Bu konuda bir diğer araştırma Thomas Morrison (1982), tarafından yapılmıştır. Morrison, ekonomideki bazı yapısal faktörler nedeniyle gelişmekte olan ülkelerin bütçe açıklarına daha meyilli olduklarını ortaya koymuştur. Bu yapısal faktörleri, iktisadi gelişme düzeyi, kamu gelirlerindeki istikrarsızlık, kamu gelirlerinin artış hızı, harcamalarda kamu denetimi ve ekonomiye kamunun katılım derecesi şeklinde ifade etmiştir. Araştırmada 31 gelişmekte olan ülkenin (Bolivya, Brezilya, Şili, Kolombiya, Dominik Cumhuriyeti, Ekvator, El Salvador, Gana, Guetamala, Guyan, Honduras, Hindistan, Jamaika, Ürdün, Kore, Malawi, Malezya, Malta, Nepal, Nikaragua, Pakistan, Panama, Paraguay, Peru, Filipinler, Wando, Singapur, Sri Lanka, Tayland, Uruguay, Zambia) verileri incelenmiş ve bütçe açıklarının her ülkenin yapısal özelliklerine göre farklılıklar gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır (Morrison, 1982, s.467) Bazı yapısal faktörlerden iktisadi gelişme düzeyi, kamunun ekonomiye katılma derecesi gibi yetersizliklerin yanı sıra, iç ve dış borç anapara ve faiz ödemeleri, açıkların giderek artmasında önemli rol oynamaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerin bütçe açıklarını kontrol etmede daha başarısız olmasının nedenlerini ortaya koyan yapısal faktörler arasından öncelikle “iktisadi gelişme düzeyi” üzerinde durmakta yarar vardır. İktisadi gelişme düzeyi düşük olan ülkelerde bütçe açıkları yüksek harcama baskısı, vergi gelirlerindeki yetersizlik ve özel tasarrufların düşüklüğü biçiminde üç nedene bağlanmaktadır.

Personel giderleri gibi her yıl tekrarlanan cari harcamalarda kısıntıya gitmek mümkün değildir. Bu harcamalar enflasyon, ücret baskısı ve kalkınma planı gerekleri gibi bir takım etkenlere bağlı olarak sürekli büyümektedir. Gelişmekte olan ülkelerde daha fazla harcamada bulunma konusundaki politik baskıların açık finansmanının enflasyonist maliyeti karşısında daha ağır bastığı görülmektedir. Aynı şekilde kamu gelirlerindeki yetersizlik de bütçe açıklarında önemli bir açık olmaktadır. Gerçekten, gelirleri hızla artan ülkeler geliri yavaş artan ülkelere göre açıkların finansmanına daha az ihtiyaç duyarlar. Öte yandan, gelişmekte olan ülkelerde özel tasarrufların düşüklüğü bütçe açıklarının borçlanmayla finansman maliyetini yükselterek, borç-faiz sarmalına ve ikincil açıkların büyümesine yol açmaktadır. Gelir düzeyi düşük ülkelerde kamu, harcamaları kısmanın zorlukları karşısında özel tasarrufları artırma ve vergi gelirlerindeki yetersizliği ortadan kaldırmaya yönelik çalışmalarda bulunmaktadırlar (Egeli, 2004, s.1).

Bir ülkede kamunun kamu harcamalarını kontrol etme yeteneği kurumsal ve yapısal bir takım etkenlere bağlıdır. Gelişmekte olan ülkelerde ise kamu harcamalarının yeterince disiplin altına alınmadığı görülmektedir. Bunun nedenleri arasında, bütçe sisteminin etkinsizliği, hazine, maliye bakanlığı ve planlama örgütü gibi örgütler arasındaki koordinasyonsuzluklar ve başta cari harcamalar olmak üzere her yıl tekrarlanan harcamaların kontrolündeki güçlükler sayılabilir. Kamu harcamalarının disipline edilememesi, gelişmekte olan ülkelerdeki bütçe açıklarının görece olarak daha da büyümesine neden olmaktadır. Ancak, kamu harcamalarının denetiminin sadece yapısal bazı etkenlere bağlı olmadığı, aynı zamanda bilinçli bir politik tercih konusu olduğu belirtilebilir. Nitekim, bazı ülkelerin bilinçli olarak finansmana başvurarak iktisadi büyümeyi fiyat istikrarına tercih ettikleri görülmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde kamu gelirlerindeki yetersizliğin yanı sıra bu gelirdeki istikrarsızlıklar da bütçe açısından büyük önem taşımakta ve gelirlerdeki yavaş artış hızına oranla daha kötü sonuçlara yol açabilmektedir. Çünkü ülkeler harcamalarını hızlı artış gösteren fakat beklenmeyen ani değişikliklere uğrayan gelirlere daha kolay ayarlayabilirler. Oysa kamunun asıl gelir kaynağını yavaş fakat istikrarlı olarak artan gelirler oluşturmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde kamu gelirlerindeki istikrarsızlığın önemli nedeni, ihracat gelirlerinin yetersizliğidir. Pek çok gelişmekte olan ülkede kamu gelirlerinin büyük bir kısmını dış ticarete dayalı vergiler oluşturmaktadır. İhracat gelirlerindeki düşüşler, hem ihracat hem de ithalat vergi gelirlerinde bir azalmaya neden olmakta ve dolayısıyla bütçe açıklarında görülen artışlar, açık finansmanın da etkisiyle enflasyonist baskılara yol açmaktadır(Egeli, 1998, s.6).

Yukarıda anlatılan nedenler, temelde iktisadi gelişme düzeyinin düşüklüğü ile ilgilidir. Bunların yanı sıra gelişmekte olan ülkelerde bütçe açıklarının büyüklüğünü etkileyen bir diğer faktör de, kamunun ekonomide ne ölçüde aktif rol aldığıdır. Gelişmekte olan ülkelerde kamunun ekonomi içindeki yerini belirleyen bir etken olan kamu harcamalarının GSMH'ye oranlarının %5 ile %40 arasında değiştiği görülmektedir. Kamunun ekonomik faaliyetlere katılımı görece daha büyük olan ülkelerde harcama baskıları daha şiddetli olmaktadır. Kamu kesiminin bu görece büyüklüğü, üretim, fiyatlar ve faiz oranları gibi ekonomik değişkenler üzerinde kamu müdahalesinin ve denetiminin ön plana çıkmasından kaynaklanmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde bazı kamu iktisadi teşebbüslerinin verimlilik ve karlılık esaslarına uygun olarak faaliyet göstermemesi ve açık vermesi nedeniyle, kamu bütçesi üzerinde sübvansiyon şeklinde yük oluşturduğu bilinmektedir. Aynı şekilde faiz oranları ve fiyatlar üzerindeki kamu denetimi de bütçe üzerinde olumsuz etkiler meydana getirebilir. Ekonomiye kamu müdahalesinin görece büyüklüğü konusu ise yapısal bir faktördür. Öte yandan gelişmekte olan ülkelerde ekonomik konjoktüre bağlı olarak kamunun ekonomiye müdahalesi daha da artmakta ve bu süreci tersine çevirmek oldukça zorlaşmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde kamunun sağlıklı kaynaklarını düşük milli gelirden karşılayamaması, gelişmekte olan ülkelerde bütçe açıklarının ortaya çıkmasında önemli rol oynamaktadır (Günay ve Özen, 2002, s.18). Gelişmekte olan ülkelerde kamu harcamaları, yüksek büyümenin bir aracı olarak kullanılmakta ve bu kamu harcamalarının gerek kamu istihdamının gerekse kamu finansman açıklarının büyümesinden kaynaklanan hızlı artışları kamu borçlanmasının da bu ülkelerde yüksek seviyelerde gerçekleşmesine neden olmaktadır. Yüksek oranda kamu harcamalarındaki artış, kamu gelirlerindeki aynı oranda yükselişle desteklenememiştir. Vergilerin

arttırılmamasının temel nedeni olarak bu ülkelerde ekonomik ve politik düzeyin gelişmiş ülkelerdeki seviyelere ulaşamaması gösterilebilmektedir. Ekonomik açıdan gelişmekte olan ülkelerdeki verginin alınabileceği kaynaklar sınırlı ve vergi tabanı da belirli kesimlerle dar bir alandadır. Bu yüzden ekonomik açıdan vergilerin yükseltilmesi, gelişmekte olan ülkelerde gerek üretimi gerek tüketimi ve gerekse gelir dağılımını olumsuz etkileyici özellikler taşımaktadır. Politik açıdan ise, siyasi partilerin tekrar seçilebilmek amacıyla vergisel arttırlara istekli olmamaları da dikkati çeken bir unsurdur.

Gelişmekte olan ülkeler başkaca bir çıkar yol olmadığı sürece vergisel arttırmaya başvurmadan borçlanmayı ya da para basımını tercih etmektedirler. Bir ülke dış borçlanmaya kamu bütçe açıklarını kapatmak için değil, aslında ödemeler bilançosu açıklarını karşılamak için başvurmaktadırlar. Dış borçlanma faizi de muhtemelen iç borçlanma faizinden düşüktür. Ülke borçlanma ile dış kaynakları marjinal getirisi yüksek alanlara kaydırırsa, en az borçlanma faiz haddinin üstünde gelir elde edilebilirse, dış borçlanma, ülkenin büyümesine yol açacaktır. Ayrıca dış borçlar, geri ödemesi yapıldığı dönemlerde basit bir transfer işlemi değil, dış alem arasında gerçek kaynak aktarımı oluşturan bir işlemdir (Özen, 2002, s.41) .

Bir çok ülkede mevcut enflasyonist baskının kendisinin de bu ülkelerdeki bütçe açığını daha da büyütme eğiliminde olduğu ifade edilmektedir (Sofracı, 1995, s.253). Bunun nedeni fiyat artışlarına bağlı olarak nominal kamu harcamalarının artmasına karşın, kamu gelirlerinin bunun gerisinde kalmasıdır. Bu durumda artan bütçe açıklarının, ek parasal finansmanı gerektireceği ve böylece enflasyonist baskıyı hızlandıracağı açıktır. Bu bütçe açığı, bir ülkedeki enflasyonist döngüyü kendi besler hale gelmektedir. Enflasyon başlangıçta kamu giderlerini ya da bütçe açıklarını giderici etki yapsa da, sonradan yükselen fiyatlar nedeniyle gider arttırıcı etki yapar ve bu durum borçlanmalara yol açmaktadır. Enflasyon nominal faiz haddini yükselttiği ve dolayısıyla faiz ödemelerini arttırdığı için geleneksel bütçe açığını genişletmektedir. (İnce, 2001, s.28-29).

Gelişmiş ülkeler bütçe açıklarını finanse konusunda iç ve dış kaynakları daha rahat harekete geçirmekte ve ekonomik mali dengeleri bozmadan istikrarı koruyabilmektedirler. Gelişmekte olan ülkeler ve Türkiye’de bu konuda iç ve dış

borçlara başvurulmakta ve açıkların büyük bir bölümü de emisyonla finanse edilmektedir (Sakal,1993, s.47). Gelişmekte olan ülkelere dış ticaret dengesi de ihracatlarının ve diğer girdilerinin düşük düzeylerde seyretmesi, bunun yanında ithalat hacimlerinin yüksek seviyelerini korumasından dolayı, genelde açıklarla sonuçlanmaktadır. Bu ülkelerin geneline yabancı sermaye akışının da istenilen seviyelerde olmamasından dolayı dış finansman ihtiyaçlarının karşılanmasının tek yolu borçlanmadır.

İsrail-Mısır Savaşı'ndan sonra, savaşı kazanan İsrail'e karşılık bir misilleme olarak, kapitalist ülkelere yapılan petrol satışı fiyatları yükseltilmiştir. OPEC ülkeleri, bir siyasi baskı olacak yerde, petrolün varil satış fiyatını Ocak 1973'deki 2.59 ABD Dolarından Ekim 1973'de 5.11 dolara, Ocak 1974'te de 11.65 dolara, diğer bir ifadeyle bir yıl içinde 4 katına yükseltmişlerdir. Gelişmiş ülkeler bu krizden pek etkilenmemişlerdir. Çünkü gelişmiş ülkeler OPEC ülkelerine ihraç ettikleri malların satış fiyatlarını arttırarak petrol fiyatlarının etkilerinden daha az zarar görmüşlerdir. Ancak, gelişmekte olan ülkeler bu konuda pek başarılı olamamışlardır. Öyle ki, gelişmekte olan ülkelere petrol üreticisi olamayan ve petrol ithalatını gerçekleştirme gereken ülkeler, enerji ihtiyaçlarını yüksek fiyatlardan karşılamak zorunda kalmışlardır. Bu sonuç ise bu ülkelerde ithal edilen enflasyon olgusuna neden olmuştur. Diğer yandan 1979 yılında İkinci Petrol Krizi ortaya çıkmıştır. Gelişmiş ülkeler bu krizi atlattırma özellikle ilk kriz döneminde petrol ihracatçısı olan OPEC üyelerinde oluşan aşırı dolar birikimini, kendi mali piyasalarına çekmek suretiyle fazla etkilenmeden atlatabilmişlerdir. Ancak, gelişmekte olan ülkeler, 1974 yılında yaşanan petrol krizinin etkilerini hafifletmek için çok yüksek oranda borçlanma yoluna gittiklerinden ikinci krizde de aynı etkilere maruz kalmışlardır. Bu ülkelerde borç servis oranları daha da yükselmesine ve borç krizine girmelerine neden olmuştur.

Gelişmekte olan ülkelere krizlerin ortaya çıkışı ile ilgili olarak makro ekonomik göstergeler, tam olarak krizi ortaya koyacak şekilde doğru verilerle yansıtılmamaktadır. Bu ülkelerde hazırlanan temel makro ekonomik göstergelerin politik baskılar sonucu doğru ve güvenilir şekilde hazırlanmaması, ekonomik krizlerin önceden tahmin edilmesini de zorlaştırmıştır. Fakat kamu finansman açıklarının hızla yükselmesi bu ülkelerde borçlanma krizine neden olmuştur (Özen, 2002, s.41).

Dünyanın bir çok ülkesi, hem OECD hem de gelişmekte olan ülkeler, özellikle de Latin Amerika Ülkeleri 1973'ten beri kamu açıkları ile karşı karşıyadır ve bu durum sık sık sürdürülemez bir borçlanma ve borç yapısına neden olmaktadır. Bütçe açıkları karşısında 1980'li yıllarda Meksika, Arjantin ve Bolivya gibi ülkelerde harcamalar ve vergiler konusunda önemli değişikliklere gidilirken, kamu borçlarının GSMH'nin %100'ü aştığı İtalya ve Belçika gibi ülkelerde ise finansal istikrar programları uygulamaya konulmuştur. Borç servisinin ve cari açıkların mevcudiyeti, çoğu yüksek borçlu ülkeleri iç tüketimi azaltmak ve ihracata yönelik üretimi arttırmak amacıyla istikrar programı uygulamaya zorlamıştır. Borç problemi, borç servisi ödemelerinden dolayı kamu bütçeleri üzerinde olumsuz etkiler ortaya koymuştur. Teoride faiz ödemesi yükünün artması ya vergileri arttırmakla ya da diğer harcamaları azaltmakla mümkün olabilmektedir (Hicks, 1989, s.36).

Aşağıda seçilmiş gelişmekte olan ülkelerin bütçe açığı değişkeni dahil, makro ekonomik göstergeleri yer almaktadır:

Tablo 3.3. Seçilmiş Az Gelişmiş Ülkelere Ait Dönemsel Makro Ekonomik Göstergeler

ÜLKELER	EKONOMİK GÖSTERGELER	1985-90	1991-95	1996-2000
Bolivya	Kamu Harcama/GSMH (%)	56	57	52
	Bütçe Açığı / GSMH (%)	-5	0	-15
	Enflasyon Oranı (%)	100	117,2	129,5
	Dış Borç / GSMH (%)	85	88	84
	Faiz Oranları (%)	16,86	16,48	15,90
	Kişi Başı Milli Gelir (yerel para ile)	1031	1228	1535
Endonezya	Kamu Harcama/GSMH (%)	82,3	99	106,6
	Bütçe Açığı / GSMH (%)	2,5	6,8	-3,6
	Enflasyon Oranı (%)		107	237
	Dış Borç / GSMH (%)	70	62	54,4
	Faiz Oranları (%)	17	18,8	19,3
	Kişi Başı Milli Gelir (yerel para ile)	450	710	980
Filipinler	Kamu Harcama/GSMH (%)	15,2	16,45	18,3
	Bütçe Açığı / GSMH (%)	2,2	1,3	-1,5
	Enflasyon Oranı (%)		100	109
	Dış Borç / GSMH (%)	68,6	84,4	91,2
	Faiz Oranları (%)	14,7	16,2	13,6
	Kişi Başı Milli Gelir (yerel para ile)	932	980	1090
Bulgaristan	Kamu Harcama/GSMH (%)	36	38	44
	Bütçe Açığı / GSMH (%)	-1,4	-4,7	0,6

	Enflasyon Oranı (%)	100	223,01	2636,55
	Dış Borç / GSMH (%)	-	7,44	10,89
	Faiz Oranları (%)	58,98	123,48	13,3
	Kişi Başı Milli Gelir (yerel para ile)	104	209	1330
Guatemala	Kamu Harcama/GSMH (%)	5,57	5,15	9,1
	Bütçe Açığı / GSMH (%)	-0,2	-2,08	-2,23
	Enflasyon Oranı (%)	100	111,06	136,08
	Dış Borç / GSMH (%)	1,3	1,45	1,41
	Faiz Oranları (%)	21,16	18,64	18,03
	Kişi Başı Milli Gelir (yerel para ile)	1000	1200	1340
Ekvator	Kamu Harcama/GSMH (%)	12,58	15,57	11,65
	Bütçe Açığı / GSMH (%)	-0,1	0,09	0,03
	Enflasyon Oranı (%)	-	100	162,49
	Dış Borç / GSMH (%)	50,03	68,4	77,8
	Faiz Oranları (%)	55,67	43,02	64,02
	Kişi Başı Milli Gelir (yerel para ile)	972	1200	1390
Ürdün	Kamu Harcama/GSMH (%)	33,15	33,67	30,8
	Bütçe Açığı / GSMH (%)	-0,3	-1,1	-1,5
	Enflasyon Oranı (%)	100	106,50	109,74
	Dış Borç / GSMH (%)	-	82,59	130,1
	Faiz Oranları (%)	10,66	11,25	12,25
	Kişi Başı Milli Gelir (yerel para ile)	865	907	1510
El Salvador	Kamu Harcama/GSMH (%)	14,14	13,89	12,92
	Bütçe Açığı / GSMH (%)	-2,04	-1,13	-1,04
	Enflasyon Oranı (%)	100	109	117
	Dış Borç / GSMH (%)	16,64	17,75	27,3
	Faiz Oranları (%)	19,08	16,05	15,46
	Kişi Başı Milli Gelir (yerel para ile)	1466	1559	1648
Paraguay	Kamu Harcama/GSMH (%)	7,20	11,5	9,0
	Bütçe Açığı / GSMH (%)	-	-	-
	Enflasyon Oranı (%)	100	109,65	131,03
	Dış Borç / GSMH (%)	-	-	-
	Faiz Oranları (%)	31,8	27,9	30,21
	Kişi Başı Milli Gelir (yerel para ile)	1888	1647	1404
Kolombiya	Kamu Harcama/GSMH (%)	0,149	0,179	0,199
	Bütçe Açığı / GSMH (%)	-0,37	-0,49	-0,53
	Enflasyon Oranı (%)	4,72	8,0	6,3
	Dış Borç / GSMH (%)	12,56	24,31	29,5
	Faiz Oranları (%)	42,72	34,22	30,4
	Kişi Başı Milli Gelir (yerel para ile)	2190	2562	3038
Litvanya	Kamu Harcama/GSMH (%)	25,22	27,42	30,35
	Bütçe Açığı / GSMH (%)	-4,7	-3,6	-4,2
	Enflasyon Oranı (%)	34,62	56,65	72,5
	Dış Borç / GSMH (%)	4,98	5,9	7,7

	Faiz Oranları (%)	27,08	20,56	34,6
	Kişi Başı Milli Gelir (yerel para ile)	2096	2105	2270
Peru	Kamu Harcama/GSMH (%)	16,23	17,6	18,9
	Bütçe Açığı / GSMH (%)	-6,34	-4,18	-10
	Enflasyon Oranı (%)	24,54	37,86	46,5
	Dış Borç / GSMH (%)	58,34	55,6	53,7
	Faiz Oranları (%)	27,16	29,96	36,6
	Kişi Başı Milli Gelir (yerel para ile)	2185	2201	2310
Kosta Rika	Kamu Harcama/GSMH (%)	24,04	25,6	28,4
	Bütçe Açığı / GSMH (%)	-1,9	-2,5	-2,9
	Enflasyon Oranı (%)	11,6	12,9	14,0
	Dış Borç / GSMH (%)	34,9	37,1	41,2
	Faiz Oranları (%)	22,47	25,74	36,7
	Kişi Başı Milli Gelir (yerel para ile)	2410	2561	2610
Tayland	Kamu Harcama/GSMH (%)	9,46	9,57	10,5
	Bütçe Açığı / GSMH (%)	3,2	0,9	-1,8
	Enflasyon Oranı (%)	2,4	2,7	3,4
	Dış Borç / GSMH (%)	25	28,07	34,0
	Faiz Oranları (%)	13,25	13,65	14,4
	Kişi Başı Milli Gelir (yerel para ile)	2498	2687	2740
Polonya	Kamu Harcama/GSMH (%)	45,6	44,1	43,4
	Bütçe Açığı / GSMH (%)	-1,88	-2,03	-2,3
	Enflasyon Oranı (%)	20,27	25,60	31,1
	Dış Borç / GSMH (%)	26,19	28,21	35,9
	Faiz Oranları (%)	33,45	26,08	24,96
	Kişi Başı Milli Gelir (yerel para ile)	2450	2589	2790
Venezuela	Kamu Harcama/GSMH (%)	10,28	12,43	18,8
	Bütçe Açığı / GSMH (%)	-3,6	4,5	-4,1
	Enflasyon Oranı (%)	15,74	21,3	32,4
	Dış Borç / GSMH (%)	37,2	42,58	47,8
	Faiz Oranları (%)	39,74	23,69	32,13
	Kişi Başı Milli Gelir (yerel para ile)	3012	3035	3020
Mauritius	Kamu Harcama/GSMH (%)	22,85	23,12	23,3
	Bütçe Açığı / GSMH (%)	-1,17	-3,98	-396
	Enflasyon Oranı (%)	6,55	13,81	29,99
	Dış Borç / GSMH (%)	34,64	46,4	46,0
	Faiz Oranları (%)	20,81	18,92	21,63
	Kişi Başı Milli Gelir (yerel para ile)	3212	3281	3380
Çek Cumhuriyeti	Kamu Harcama/GSMH (%)	36,8	40,96	42,0
	Bütçe Açığı / GSMH (%)	0,52	-1,6	-0,5
	Enflasyon Oranı (%)	8,5	10,6	15,6
	Dış Borç / GSMH (%)	42,36	39,2	37,0
	Faiz Oranları (%)	12,8	13,20	10,8
	Kişi Başı Milli Gelir (yerel para ile)	3832	3851	3870

Malezya	Kamu Harcama/GSMH (%)	26,87	22,5	23,2
	Bütçe Açığı / GSMH (%)	-0,8	-1,7	-2,3
	Enflasyon Oranı (%)	6,24	11,1	12,1
	Dış Borç / GSMH (%)	36,21	38,6	40,3
	Faiz Oranları (%)	8,89	10,61	18,2
	Kişi Başı Milli Gelir (yerel para ile)	3812	3927	3890
Şili	Kamu Harcama/GSMH (%)	9,8	10,32	11,15
	Bütçe Açığı / GSMH (%)	2,58	2,32	1,96
	Enflasyon Oranı (%)	6,24	7,9	10,03
	Dış Borç / GSMH (%)	31,30	23,10	20,94
	Faiz Oranları (%)	18,16	15,67	12,62
	Kişi Başı Milli Gelir (yerel para ile)	3644	3920	4160
Umman	Kamu Harcama/GSMH (%)	30,56	29,37	27,10
	Bütçe Açığı / GSMH (%)	-9,78	-5,2	-0,54
	Enflasyon Oranı (%)	4,25	3,8	3,3
	Dış Borç / GSMH (%)	23,99	24,39	21,62
	Faiz Oranları (%)	9,38	9,23	10,32
	Kişi Başı Milli Gelir (yerel para ile)	4750	4752	4820
Uruguay	Kamu Harcama/GSMH (%)	26,32	28,24	31,8
	Bütçe Açığı / GSMH (%)	-1,19	-1,45	1,19
	Enflasyon Oranı (%)	25,02	45,48	59,00
	Dış Borç / GSMH (%)	-	-	-
	Faiz Oranları (%)	99,10	91,52	71,55
	Kişi Başı Milli Gelir (yerel para ile)	5089	5136	5170

Kaynakça : IFS 2000.

Tablo 3.4, Tablo 3.3'deki seçilmiş az gelişmiş ülkelerin 3 farklı dönem içindeki ortalama makro ekonomik göstergelerinden oluşmuştur. Tablodaki bilgiler IMF'in istatistik bilgilerinin toplamından IFS'ten alınmıştır. Tabloda yer alan seçilmiş ülkelerin tümünde makro ekonomik değerler birbirine yakındır. Ülkelerin özellikleri doğrultusundaki farklılıkların dışında her birinde az gelişmişlik göstergeleri kendini hissettirmektedir. Tabloda yer alan ülkeler, orta gelir düzeyine sahip gelişmekte olan ülkelere seçilmişlerdir. Ortalama kişi başına milli gelirleri 800 ile 5170 dolar arasında seyretmektedir. Gayri safi yurt içi hasıla içindeki bütçe açığı oranı ülkeden ülkeye değişse de ortalama olarak %0,6 ile %11,2 arasında dalgalanmaktadır. Gayri safi yurt içi hasıla içinde dış borç oranı % 8 ile % 130 arasında değişmektedir. Faiz oranları ise % 8-99 arasında çeşitli değerler almaktadır. Ülkelerin ekonomik gösterge kompozisyonları 3 farklı dönem için derlenmiştir. Bu dönemler 1985-90, 1991-95 ve 1996-2000 yıllarıdır.

Ekonomik göstergeler dikkatli incelendiğinde, ülkelerin ekonomik koşullarından etkilendiği kadar dünya ekonomisindeki gelişme ve değişikliklerden de etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Dünya ekonomisindeki gelişmelerin ülke ekonomilerindeki etkisi yadsınamaz bir gerçek olarak sonuçlarda kendini hissettirmektedir.

Tablo 3.4'ün kapsadığı ülkelerin dışında, gelişmekte olan ülkelere Meksika'da 1980'lerde dünya petrol fiyatlarında görülen artış, borçlanmayı arttırarak bütçe dengesini bozmuştur. Brezilya da ise, ithal ikamesine dayalı bir kalkınma stratejisi benimsendiğinden bunun dış borçlarla finanse edilmesi borç yükünü arttırmıştır. Arjantin'de 1970'lerin ortalarında yaşanan sosyal ve ekonomik gerilim enflasyonist patlamaya yol açmış, politik alanda ise demokratik yönetim yerini diktatörlüğe bırakmıştır. İsrail'de ücret ve döviz kuru gibi ekonomik parametrelerin fiyat artış oranlarına endekslenmesi hiper enflasyonu doğurmuştur. Bununla birlikte aynı dönemde Arjantin ve İngiltere arasında meydana gelen Falkland Savaşı nedeniyle, Arjantin'in Londra Bankalarındaki hesaplarının bloke edilmesi sonucu başlayan Latin Amerika Borçlanma Krizi meydana gelmiştir. 1982 yılında Meksika, Arjantin ve Polonya, borçlanma oranlarının aşırı yükselmesi dolayısıyla borçlarının anapara ve faizlerini ödeyemeyeceklerini ilan etmeleri, dünya mali piyasasını derinden etkilemiştir.

Arjantin, borç oranının aşırı yükselmesi ve büyük bütçe açıkları ile karşı karşıya kalması sonucu çeşitli istikrar programları yürürlüğe koymuştur. Örneğin, 1985 yılında IMF ile yapılan bir anlaşma sonucu Austral Planı yürürlüğe konulmuştur. 1986 yılında işçi ücretleri sendikaların baskısıyla önemli ölçüde artmış ve bu nedenle enflasyon gittikçe artmaya başlamıştır. 1989 yılında %3000'lere çıkan enflasyonu azaltmak için bazı istikrar önlemleri alınmıştır. Bu çerçevede, önce yüksek oranlı bir devalüasyon yapılmış ve serbest kur sistemine geçilmiştir. KİT ürünlerinin fiyatları arttırılmakla birlikte sübvansiyonlar kaldırılmış; vergi sisteminde vergi gelirlerini arttırmaya yönelik değişiklikler yapılmış kamu harcamaları azaltılmıştır. Özellikle önemli özelleştirme gelirleri sağlanarak 1992 yılı itibariyle 11 milyar ABD doları borç azalması gerçekleştirilmiştir. 1991 yılında uygulamaya konulan istikrar politikası doğrultusunda kamu harcamaları kısılarak kamu gelirlerinde radikal bir vergi reformu yürürlüğe konulmuş ve kamu kesimi dengesi sağlanmıştır. Uygulanan bu sıkı istikrar programı doğrultusunda 1992-1995 yılları arasında bütçe dengesinin GSYİH'ya oranı %0.01 olarak gerçekleştirilmiştir (Çelebi, 1998, s.61).

Diğer bir Latin Amerika ülkesi olan Şili, istikrarsızlıktan kurtulmak için Latin Amerika ülkeleri arasında müdahaleci, korumacı ve düzenleyici kamu programlarını 1970'li yıllarda ilk terk eden ülke olmuştur. 1973 yılında uygulamaya başlanan ortodoks politikalar doğrultusunda kamu harcamaları azaltılmış, vergi reformları yapılmış ve para arzı kontrol altına alınmıştır. Bununla birlikte, 1977 sonrası dönemde kambiyo kontrollerinin liberalizasyonu döviz kurlarını değerlendirmiş ve yüksek faiz oranları, dış borçları artmıştır. Enflasyon kontrol altına alınmakla birlikte, 1982 yılında yüksek büyüme hızı ile birlikte artan dış ticaret açıkları ve dış borçlardan kaynaklanan yeni bir kriz ile karşı karşıya kalınmıştır. Aralarında Arjantin, Bolivya, Brezilya ve Polonya'nın yer aldığı çeşitli ülkeler, hiper enflasyon başlayıncaya kadar büyük ölçüde borçlarının anapara ve faizini ödemeye devam etmişlerdir (Parasız, 2001, s.13).

1980'lerde dünya krizi borçlanan gelişmekte olan ülkelere verilen borçları azaltmıştır. Bu durum bütçede, borç idaresinin dış kaynaklı sağlanması yerine iç piyasadaki sağlanması erekliliği ve bütçe açıklarının para basımı ile finanse edildiği derecede yüksek enflasyona neden olacağını ortaya çıkarmıştır. Tasarruf oranının yüksek olmadığı ve sermaye piyasalarının yeterince gelişmediği ülkelerde bütçe açıklarının vergi artışı ve iç borçlanma ile kapatılması çok daha zor olmaktadır. Bu durumda özellikle borç krizi içine giren gelişmekte olan ülkeleri bir çıkmaza sokmuş ve bu ülkeler IMF ile yapısal destek anlaşmaları yapmak zorunda kalmışlardır. IMF bu ülkelere belirli koşullar çerçevesinde dış kaynak vermeyi taahhüt etmekteydi. IMF'in yapılmasını şart koştuğu temel politikalar ise borçlanma oranlarının artmasına neden olan bütçe açıklarının azaltılmasıdır. Bu politikalar çerçevesinde kamu istihdamının azaltılmasından, sübvansiyonların azaltılmasına ve özelleştirmeye kadar kamunun ekonomideki payının azaltılması için gerekli tüm uygulamalara gidilmiştir.

Diğer yandan kısa süreli sermaye hareketlerinin de finansal yapısı yetersiz gelişmekte olan ülkeler için önemli riskler içermiştir. Prof. Grieder, kısa süreli yabancı sermaye ya da sıcak paranın etkilerini şöyle ifade etmektedir: "Meksika örneği göstermektedir ki gelişmekte olan ülkeler, küresel sermayenin canlılığına kendilerini kaptırdıklarında şeytanla bir tür bahse girmektedirler. En yüksek getiriye ulaşmak amacıyla küresel finansal sistemden etrafa likidite saçıldığında, ülke baş döndürücü bir gelişmeyi ateşleyen dış kaynaklı sıcak paranın istilasına uğramakta, herhangi bir

nedenle yabancı sermaye ülkeyi terk etmeye karar verince birden bire kredi ihtiyacı hissetmektedir”(Sak, Sönmez, 2000, s.13). Örneğin, 1996 yılında gelişmekte olan ülkelerdeki özel sermaye akışları 235 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. Küresel mali piyasalara artan bir oranda katılım ülkelere çok faydalar getirmiştir. Bununla birlikte yatırım ve ulusal paralara yönelik ani artışlara sebebiyet vermek suretiyle kırılganlık problemini ortaya çıkarmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin yabancı bankalara olan kısa vadeli borçlarının 1990’larda aşırı yükselmesinden dolayı Meksika 1994-1995, Doğu Asya 1997-98 ve Rusya ve Brezilya 1998-99 yıllarında finansal krize girmişlerdir.

BÖLÜM IV

TÜRKİYE'DE KAMU BÜTÇE AÇIKLARI : 1990-

2003 DÖNEM ANALİZİ

4.1. Genel Değerlendirme

Kamu maliyesi, devletin özel hukuk dışında kamu hukukunun kurallarına göre faaliyetlerini yürüttüğü alandaki gelir ve gider yapısını inceleyen bir bilim dalıdır. Türkiye’de kamu maliyesindeki gelişmeleri konu alan bu bölümde kamu maliyesinin inceleme alanının nerelere uzandığını ortaya koyarak başlamak uygun olacaktır. Devlet kavramı, tek başına kamu maliyesinin inceleme alanını açık bir şekilde ifade etmek için yeterli değildir. Devlet kavramı, esas olarak gelir ve giderleri genel bütçe ile belirlenen merkezi devlet teşkilatını (yürütme, yasama ve yargı teşkilatının merkez ve taşra örgütü ile anayasal kuruluşları), katma bütçeli kuruluşları (üniversiteler, vakıflar genel müdürlüğü,vb.), mahalli idareleri, fonları ve sosyal güvenlik kuruluşlarını ifade eden geniş kapsamda kullanılmaktadır. Bu kurumların temel özelliği, kural olarak gelirlerini kamu zoruna dayanan kaynaklardan elde etmeleri ve harcamalarını da belli kurallara ve hukuki bağlayıcılığı olan bir bütçeye uyarak gerçekleştirmeleridir. Merkezi devlet teşkilatına dahil kamu kurumlarının gelir ve harcamaları genel bütçe ile belirlenirken, katma bütçeli idarelerin gelir ve harcamaları da katma bütçe ile belirlenmektedir. Bu iki bütçenin birleştirilmesi ile elde edilen bütçeye de konsolide bütçe denilmektedir. Konsolide bütçenin gelir ve ödenekleri parlamento tarafından onaylanmaktadır. Diğer kurumların da kendi ödenekleri vardır ve her yıl yetkili organları tarafından onaylanarak uygulanmaktadır. Konsolide bütçe, kamu kesiminin en büyük kısmını oluşturmaktadır. Özellikle 1993 yılından sonra bağımsız bütçeli fonların büyük kısmının bütçe kapsamına alınması ile konsolide bütçe, kamu kesiminin çok daha büyük bir kısmını temsil eder hale gelmiştir. Yine mahalli idarelerin gelir kaynaklarının büyük bir oranı genel bütçeden ayrılan paylardan oluştuğu için konsolide bütçeyi kamu kesiminin neredeyse tamamını gösteren bir gösterge olarak yorumlamak mümkündür(BAŞOL,ve diğerleri, 1999, s.204).

1980 yılı sonrası Türkiye'nin ekonomik yapısında çok önemli bir dönüşüm olmuştur. 1960 ve 1970'li yıllar Türkiye'nin yerli üretime yüksek koruma uyguladığı, Türk Lirası'nın aşırı değerlendirildiği, ihracatın çok teşvik edilmediği ve ithal ikameci dış ticaret politikasının izlendiği yıllar olmuştur. 1977 yılına gelindiğinde Türkiye'ye kredi veren yabancı kuruluşlar Türkiye'deki istikrarsızlığın ve dış borçların ulaştığı büyüklüğün farkına vararak aniden kredileri kesmişlerdir. Dış borçlanmanın yapılamaması ve bunun sonucunda döviz yetersizliği, özel yatırımları azaltmış ve ekonomik büyümenin durmasına yol açmıştır. Krizin en derin döneminde iktidara gelen yeni hükümet 24 Ocak 1980 tarihinde ekonomik reform programını açıklamıştır. Bu program önceki politikalardan büyük bir sapmayı ortaya koymaktadır. 24 Ocak istikrar programı ile hükümet IMF ve Dünya Bankasının desteğini sağlamış ve dış borçlanmanın önu yeniden açılmıştır.

1980'li yılları takiben 1990'lı yıllar, kamu maliyesi alanında 1980'li yılların politikalarından ciddi bir kopuşu gösteren ve bir ölçüde de o dönemin ortaya çıkardığı sorunların yaşandığı yıllar olmuştur. Aşağıda 1990-2003 yılları arası Türkiye ekonomisi'ne ait gelirler ve giderlerin detaylı tabloları yer almaktadır:

Tablo 4.1 1990-2003 Harcama Kalemleri İtibariyle Konsolide Bütçe Gider Gerçekleşmeleri

(Milyar TL)	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Giderler	68355	132401	225398	490438	902454	1724194	3961308	8050252	15614441	28084685	46705028	80579065	115682350	140454842
Cari	33452	60536	114443	205448	347262	645945	1286240	2788298	5187840	9172790	13613937	20448022	31107959	38513866
Personel	26465	49291	94076	169511	273062	502601	974148	2073140	3871005	6911927	9978784	15211894	23089184	30209473
Diğer Cari	6987	11245	20367	35937	74200	143344	312092	715158	1316835	2260863	3635153	5236128	8018775	8304393
Yatırım	9882	19038	32691	57565	77016	102989	255356	640134	999320	1544427	2475116	4149580	6891836	7179667
Transfer	25021	52827	78264	227425	478176	975260	2419712	4621820	9427281	17367468	30615975	55981463	77682555	94761309
Faiz Ödemeleri	13966	24071	40298	116470	298284	576116	1497401	2277917	6176595	10720840	20439862	41062226	51870659	58609163
İç Borç Faizi	9613	16940	30545	92518	233167	475520	1329087	1977967	5629514	9824622	18791862	37494301	46807038	52718886
Dış Borç Faizi	4353	7131	9753	23952	65117	100596	168314	299950	547081	896218	1648000	3567925	5063621	5890277
KİT Transfer	1267	7251	11190	21970	21000	45440	50244	123450	159960	416800	885908	1107081	2170000	1881000
Devlet İştiraki	0	782	1283	1310	1748	5292	24950	180371	30000	176442	248200	513150	25000	40000
Vergi İadeleri	4349	7521	12303	21251	31147	63620	104900	249499	539253	1159991	1632049	2918206	5665750	8335922
Sosy Güvenlik	1225	1599	4000	11000	34480	108205	335300	760000	1400000	2750000	3321098	5112000	11205000	15922000
Diğer Transf	4214	11603	9190	39324	42387	111701	238437	643242	692910	1157598	2093785	3788303	6512146	9693224
(Milyar TL)	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003

Tablo 4.1, adı geçen yıllar için kamu harcama kalemlerini göstermektedir. Harcama kalemleri arasında faiz ödemeleri, iç borç faizi kalemlerindeki hızlı artış göze çarpmaktadır. Yine 1980 ve öncesinde kamu açığına neden gösterilen KİT transferlerindeki artış, diğer kalemler göz önüne alındığında yüksek görülmemektedir.

Tablo 4.2 1990-2003 Konsolide Bütçe Gelir Gerçekleşmesi

(Milyar TL)	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Gelirler (A+B)	56.573	99.085	178.070	357.333	751.615	1.409.250	2.727.958	5.815.099	11.811.065	18.933.065	33.440.143	51.542.970	75.592.324	100.250.427
A. Genel Bütçe Gelirleri (I+II+III)	55.067	96.373	174.150	350.845	742.495	1.387.760	2.684.968	5.726.932	11.635.611	18.657.677	33.040.903	50.890.487	74.603.699	98.558.733
I. Vergi Gelirleri (a+b+c+d+e)	45.399	78.643	141.602	264.273	587.760	1.084.350	2.244.094	4.745.487	9.228.596	14.802.280	26.503.699	39.735.923	59.631.866	84.316.169
a. Gelirden Alınan Vergiler	23.215	40.408	70.112	125.748	225.832	432.518	862.627	1.893.348	4.230.134	6.537.403	10.503.316	15.647.633	19.343.160	25.716.033
1. Gelir Vergisi	18.591	33.348	60.043	106.647	181.877	329.783	675.556	1.500.198	3.481.752	4.936.557	6.212.977	11.579.424	13.717.660	17.063.760
2- Kurumlar Vergisi	4.624	7.061	10.069	19.101	43.955	102.736	187.069	393.150	748.383	1.549.525	2.356.787	3.675.668	5.575.493	8.645.345
b. Servetten Alınan Vergiler	411	675	1.258	2.531	5.002	8.751	18.637	35.487	72.694	178.235	346.646	433.284	734.336	2.092.062
c. Mal ve Hizmetlerden Alın V.	13.667	24.678	47.341	89.447	214.353	429.232	970.862	1.985.244	3.605.771	6.109.378	11.363.785	18.103.193	30.063.990	43.926.990
d. Dış Ticaretten Al. Vergiler	8.057	12.864	22.849	46.213	89.650	194.648	387.147	826.211	1.317.351	1.976.952	4.289.407	5.551.053	9.487.173	12.578.668
e. Kaldırılan Vergi Artıkları	49	17	42	334	52.923	19.200	4.821	5.194	2.645	310	550	761	3.205	2.414
II. Vergi Dışı Normal G.	4.267	3.927	7.649	17.636	48.365	86.044	159.990	404.679	1.221.530	1.883.461	3.486.493	7.418.388	10.874.532	10.222.769
III. Özel Gelirler ve Fonlar	5.401	13.803	24.895	68.936	106.374	217.368	280.884	576.765	1.185.485	1.971.936	3.050.712	3.736.167	4.097.293	4.019.795
B. Katma Bütçe Gelirleri (I+II+III)	1.506	2.712	3.920	6.488	9.116	21.490	42.990	88.167	175.454	275.388	399.240	652.488	988.625	1.691.694
I. Vergi Gelirleri	32	91	195	162	298	591	1.196	2.618	5.387	9.934	12.636	8.041	18.064	56.527
II. Vergi Dışı Normal Gelirler	349	553	883	1.381	2.174	4.954	10.185	21.705	44.205	60.217	127.281	349.757	260.002	631.569
III. Özel Gelirler ve Fonlar	1.125	2.068	2.842	4.945	6.644	15.945	31.609	63.844	125.862	205.237	259.323	294.691	710.559	1.003.598

<http://www.muhasabat.gov.tr/mbulten/T3-1-4>

Bir diğer tablo ise 1990-2003 yılları arası gerçekleşen Konsolide Bütçe Gelir Kalemleridir. Tablodaki tüm gelirler genel bütçe ve katma bütçe kalemlerinin toplamından oluşmaktadır.

1990'ların neredeyse tamamı yüksek düzeyde kamu borçları ile daha doğrusu iç borç faizleri ile ve büyük iç güvenlik harcamaları ile geçmiştir. Yüksek faizli ve çok kısa vadeli kamu iç borçlarının bütçe üzerine yüklediği faiz yükü giderek diğer bütün bütçe kalemlerinde kısıntıya gidilmesini gerektirmiştir. Bu arada terör faaliyetleri ile mücadeleyi üstlenen askeri harcamaların finansmanı da oldukça maliyetlidir.

Son 10 yılda kamu mali disiplindeki hızlı bozulma, ekonomik dengelerin aşırı derecede bozulması sürecini ortaya çıkarmıştır. Bu gelişmelerin sonucu olarak özellikle kamu açıklarının aşırı genişlemesinden dolayı borçlanma ihtiyacı çok hızlı biçimde artmıştır. Kamu maliyesindeki disiplinin bozulması ile ortaya çıkan mali krizlerin etkilerini gidermek üzere IMF destekli istikrar programları uygulanmak zorunda kalmıştır.

2000 yılı sonu itibariyle, özellikle iç borç stokunun hızlı büyümesi, büyük ölçüde kamu bütçe açıklarının kronikleşmesinin ötesinde merkezi idare dışında yer alan

kamu kurumlarının açıklarının çok hızlı artmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle, tasarrufçu KİT durumundaki kamu bankalarının ödenmeyen görev zararlarının çok hızlı büyümesi ve gecelik piyasalardan çok büyük maliyetlerle borçlanmak zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla, finansal piyasalarda ekonomik krizin etkisiyle ortaya çıkan daralma, kamu borçlanmasının sürdürülemez bir boyut kazanmasına yol açmıştır. Bu nedenle, özellikle kamu açık ve borçlarının sürdürülemez hale gelmesi çok ciddi takip edilen, bir istikrar programı gerektirmiş ve bu doğrultuda 2000 yılı başından itibaren orta vadeli bir istikrar programına başlanmıştır. Ancak, kamu maliyesindeki bozulmaya ödemeler dengesindeki bozulma da eklenince 2000 yılı sonuna doğru önce Kasım 2000 Krizi, ardından 2001 yılı içerisinde Şubat krizi yaşanmıştır. Krizlerin birbiri ardına ortaya çıkması, sorunun ekonomik temelleri ile birlikte siyasi temellerinin varlığını gündeme getirmiştir. Bu çerçevede ekonomik ve akademik çevrelerde ortaya çıkan tartışmalar, uygulanan istikrar programının araçlarının yanlış seçimi ve IMF'in benimsemiş olduğu politikaların yanlışlığı yanında siyasi güvensizliğin artmasından kaynaklandığı yönünde olmuştur. Bununla birlikte tartışmaların boyutu ne olursa olsun, Türkiye Ekonomisi 1990 yılından sonra girmiş olduğu süreçte çok kırılgan (fragile) bir yapı kazanmıştır. Bu kırılgan yapı özellikle ekonominin bünyesinden kaynaklanmakta, sorunun en temel noktasını ise kamu sektöründe yer alan kurumların finansman yapısının aşırı bozulması oluşturmaktadır (Sakal, 2002, s.45).

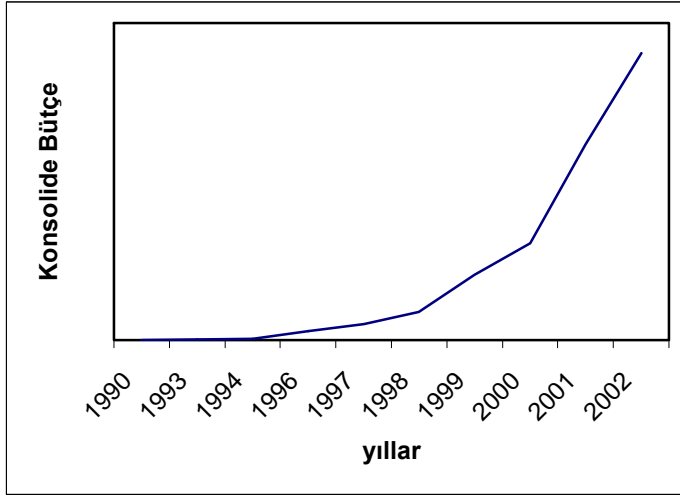
Aşağıdaki tabloda 1990-2002 yılları arası Türkiye’de kamu kesimi bütçe açığının dökümü yer almaktadır:

Tablo 4.3 1990-2002 yılları arası Türkiye’de kamu kesimi bütçe açığının detayı (milyarTL)

	1990	1993	1994	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Konsolide Bütçe	11,9	133,9	152,2	1238,1	2240,7	3993	9285	13725	27847	40746
KİT	15,1	48,9	54,9	-77,4	-100,4	152,7	1986	2812	1031	-2768
Mahalli İdare	0,05	14,4	15,8	53	103	38,2	123	213	463	155
Sosyal Güv. ve Döner Sermaye Fonlar ve Özelleştirme Kapsamındaki Kuruluşlar	-1,1	11,6	22,8	35,3	-2,3	1	161	215	997	-419
Toplam (KKBG)	29,3	239,8	305,7	1340,8	2425,5	4231	12209	15685	28528	34887
GSMH	397	1997	3887	14978	29694	49078	78283	125971	176484	273463
K.K.B.G./ GSMH	7,4	12	7,9	9	8,2	8,6	15,5	12,4	15,4	12,7

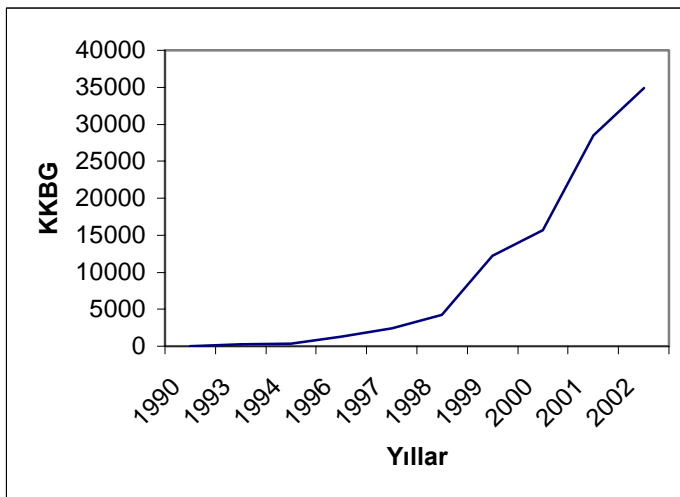
<http://www.muhasabat.gov.tr>

Tabloda yer alan ve kamu kesimi borçlanma gereğini oluşturan 8 kalem değişken ayrı grafikler yardımıyla grafiklerle incelenmektedir. Tüm veriler, milyar cinsindedir. Her birinin yıllar içindeki salınımı aşağıda görülmektedir:

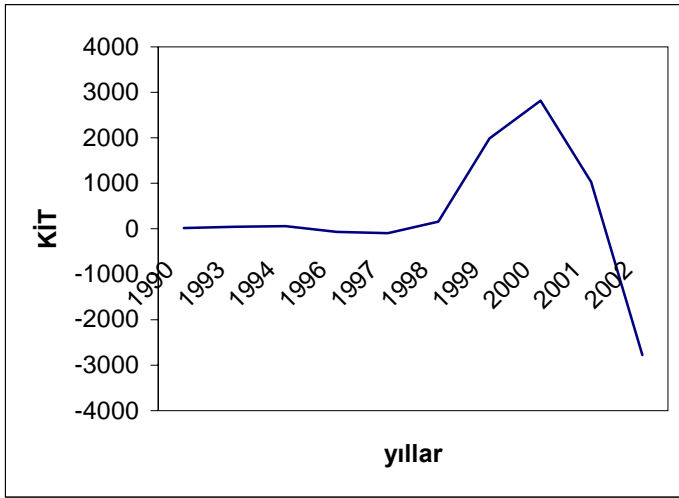
Grafik 4.1: 1990-2002 Yılları Arası Konsoli Bütçe

1990-2002 yılları arası konsolide bütçenin seyri grafik ile gösterilmektedir. Konsolide bütçe, 1994 yılından sonra artmakta, özellikle 1998 yılında ve 2000 yılındaki kırılmalar ile birlikte ciddi artış göstermektedir. Harcamaların bileşimindeki değişme, toplam harcamalardaki değişmelerden çok daha çarpıcı sonuçları ortaya koymaktadır.

Grafik 4.2: 1990-2002 Yılları Arası KKBG

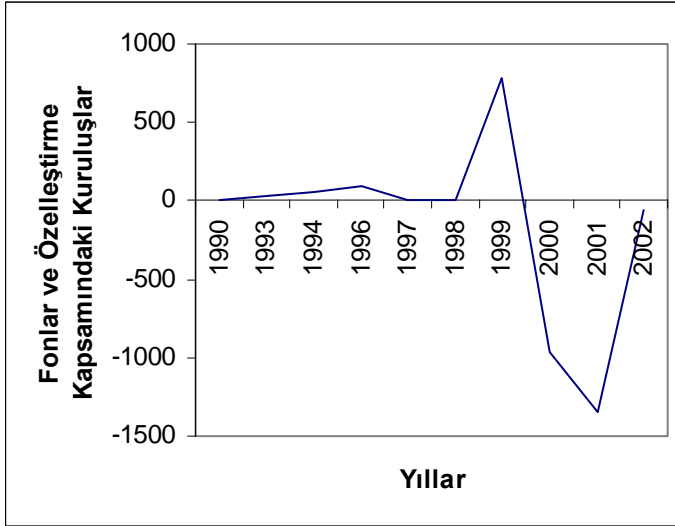
1990-2002 yılları arası kamu kesimi borçlanma gereğine ait grafikdir. Burada özellikle üzerinde durulması gereken nokta, konsolide bütçe ve kamu kesimi borçlanma gereğinin eş salınımlara sahip olduğudur. Yani adı geçen yıllar içerisinde her iki değişken, de aynı yönlü hareket etmiştir. Birini incelemek kaydıyla diğeri hakkında da söz sahibi olmak mümkündür. Kırılma yılları da bunu anlatır şekilde her iki değişkende de aynı yıllardır. Buradan konsolide bütçenin kamu kesimi borçlanma gereği içinde anlamlı büyüklüğünden söz edilebilir.

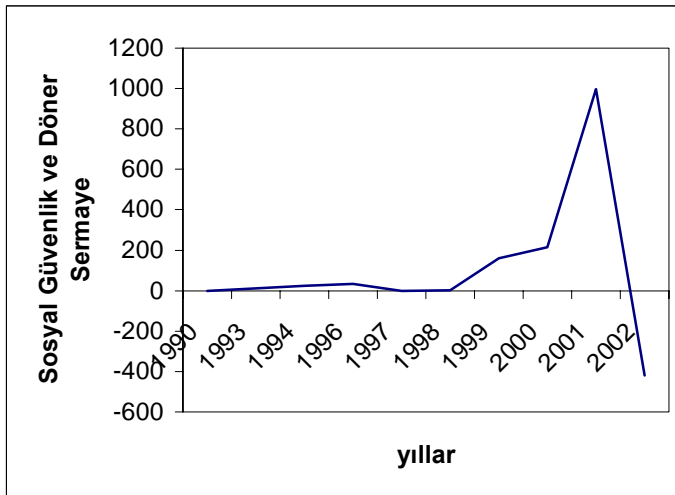
Grafik 4.3: 1990-2002 Yılları Arası KİT'lere Yapılan Harcamalar

Kamu İktisadi Teşekkülleri, sık sık dile getirildiği gibi bütçeden çok fazla pay almamaktadır. 1998 yılına kadar son derece durağanken 1998-2000 yılları arası KİT'lere ayrılan miktar hızla artmıştır. Bu da aslında o dönemde devlet bankalarının görev zararlarının finansmanında kullanılmıştır. 2000 yılından sonra ise KİT'lere bütçeden ayrılan pay hızla düşüş göstermektedir.

Grafik 4.4, 1990-2002 yılları arasında fonlara ve özelleştirme kapsamındaki kuruluşlara bütçeden ayrılan pay 1998-1999 yıllarında artmış daha sonra da hızla azalmıştır. 2000-2001 yıllarında özelleştirmeden elde edilen gelirlerle kamu kesimi borçlanma gereği miktarı düşmüştür.

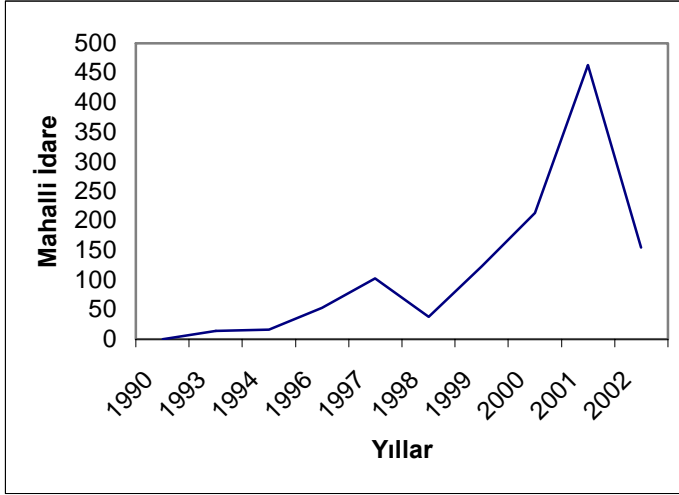

Grafik 4.4: 1990-2002 Yılları Arası Fonlara ve özelleştirme Kapsamındaki Kuruluşlara Yapılan harcamalar

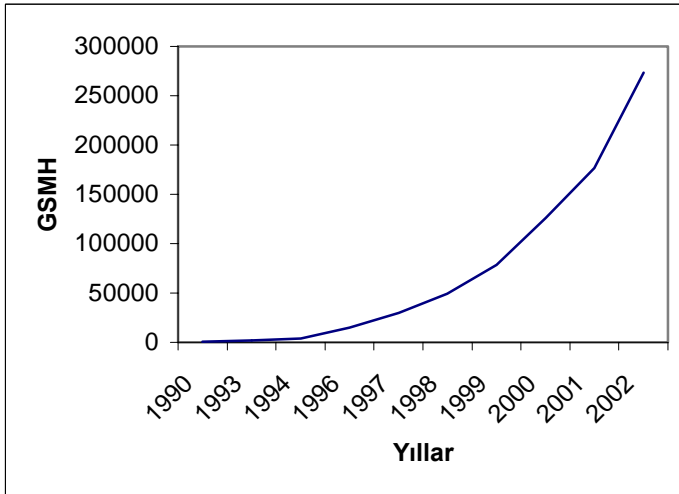
Grafik 4.5: 1990-2002 Yılları Arası Sosyal Güvenlik ve Döner Sermayeli Kuruluşlara Yapılan Harcamalar

1990-2002 yılları arasında sosyal güvenlik ve döner sermayeli kuruluşlara 1998 yılına kadar önemsenmeyecek tutarlarda bütçeden pay ayrılmıştır. 1998 yılından sonra 2001 yılına kadar bütçedeki payları hızla artmıştır.

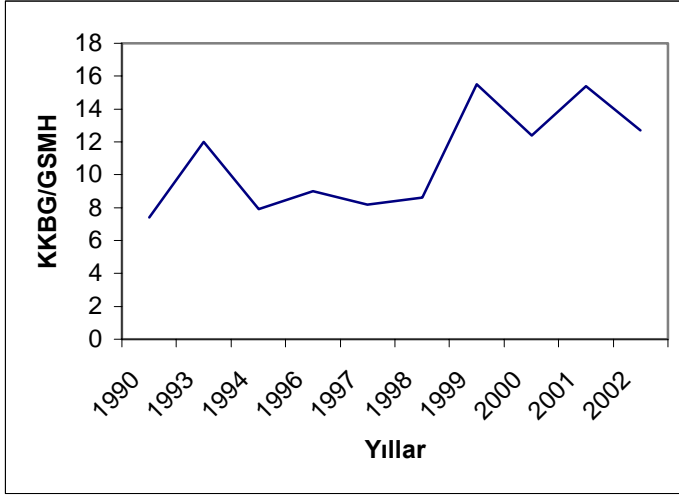

Grafik 4.6: 1990-2002 Yılları Arası Mahalli İdarelere Yapılan Harcamalar

1990-2002 yılları arasında mahalli idarelere ayrılan bütçe payı 1998 yılına kadar düzenli olarak artsa da 1998 yılından sonra ani bir sıçrama yapmıştır. 2001 yılı bu konuda zirvedir. 2000 yılında başlatılan IMF destekli ekonomik program, kamu harcamalarında ciddi kısıtlamalar ile kamunun maddi yükünü azaltmayı amaçlamıştır ve bu amaçlarında da başarı gözlenmektedir.

Grafik 4.7: 1990-2002 Yılları Arası GSMH

Grafik 4.8: 1990-2002 Yılları Arası GSMH içinde KKBG'nin Oranı

Son iki grafik ise milli gelir ve milli gelir içerisinde kamu kesimi borçlanma gereğinin payını göstermektedir. TL bazında üssel artış gösteren milli gelir grafiğini, düzenli artış trendi ile kamu kesimi borçlanma gereğinin yüzde payı izlemektedir. 2000 yılından sonra ise KKBG/GSMH oranı durağanlaşma eğilimindedir.

İncelenen dönemde Türk Vergi Sistemindeki yapısal değişiklik, vergi gelirleri içinde zaten büyük olan dolaylı vergilerin payının daha da büyümesi biçiminde gerçekleşmiştir. Vergi sistemindeki en önemli değişiklik 1 ocak 1985 tarihinde Katma Değer Vergisinin yürürlüğe girmesidir. Bu vergi, birkaç yıl içinde sağladığı gelir açısından vergi gelirleri içinde önemli yer almıştır. İkinci önemli değişiklik, yatırımların ve ihracatın teşvik edilmesi gerekçesiyle Kurumlar vergisine getirilen istisna ve muafıkların arttırılmasıdır. Sonuçta 1980 yılında toplam vergi gelirleri içindeki payı %47,9 olan dolaylı vergilerin payı, 2000 yılında %60,4'e yükselmiştir.

Tablo 4.4 : Vergi Gelirleri İçinde Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Payı (%)

Yıllar	Dolaylı Vergilerin/Toplam Vergi Gelirine Oranı	Dolaysız Vergilerin/Toplam Vergi Gelirine Oranı
1990	47.9	52.1
1991	47.7	52.3
1992	49.6	50.4
1993	51.4	48.6
1994	51.7	48.3
1995	59.3	40.7
1996	64.2	39.3
1997	63.7	36.3
1998	57.1	42.9
1999	58.2	41.8
2000	60.4	39.6

Kaynak:Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1990-1998),DPT,Ankara,1997
Temel Ekonomik Göstergeler, 1998-2001yılları.

Uygulanan ekonomi politikası, her türlü sermaye gelirlerinin olabildiğince az vergilendirilmesini öngörmüştür. Bu yaklaşım, vergilendirilmeyen sermaye gelirlerinin yatırımlara dönüşerek üretim ve istihdam olanaklarını arttıracakı beklentisine dayanmaktadır.

4.2. Bütçe Açıkları ve Finansman Açıkları İlişkisi

Türkiye’de kamu açıklarının büyüme trendinin, özellikle kamu mali disiplininin bozulmaya başladığı 1980’li yılların sonlarından itibaren genişlediği görülmektedir. Kamu açıklarının temel belirleyicilerinin kamu sektörü içerisinde yer alan kurumların bu dönemden itibaren ciddi finansman açıkları vermesinden kaynaklandığı görülmektedir. Bu dönemden sonra, iktidara gelen hükümetlerin kamu maliyesinde ortaya çıkan bozulmanın çözülmesine yönelik reformları yapamamış olmaları o günü kurtarmaya yönelik politika izlemeleri dolayısıyla finansman açıklarının ve buna bağlı olarak özellikle dış borçların aşırı derecede büyüdüğü görülmektedir.

Bütçe büyüklüğü ve bütçenin GSMH içindeki payını belirleyen önemli göstergelerden birisi, bütçe açıklarıdır. Bütçe açıkları, konsolide bütçe harcamalarının, konsolide bütçe gelirlerinden büyük olması durumunda ortaya çıkan negatif farktır. Söz konusu açıklar, büyüklükleri itibariyle bütçe uygulamalarının sonuçlarının değerlendirilmesinde olduğu gibi, ekonomi, maliye politikalarının hedeflerinin tespit

edilmesinde ve uygulanacak politikaların tercih edilmesinde dikkate alınan oldukça büyük öneme sahip ekonomik göstergelerdir. Türkiye’de her kesimin ortak olarak kabul ettikleri görüş, bütçe açıklarının enflasyona neden olduğu gerçeğidir. Gelişmiş ve az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler açısından ortaya çıkan bu olay, ülkemizin de içinde olduğu bir kısır döngü halini almıştır. Türkiye’de kamu finansman açıklarının yapısı incelendiğinde finansman açıklarının en önemli kısmını konsolide bütçe açıkları oluşturmaktadır.

Konsolide bütçe devletin bütün gelir ve giderlerinin tek bir bütçe içinde toplanmasını amaçlayan “bütçenin birliği” ilkesinin sağlanabilmesi amacıyla kamuya ait tüm birimlerin bütçelerinin bir araya getirilmesi (konsolidasyonu) ile elde edilen bütçedir. Konsolide bütçe dar anlamıyla genel ve katma bütçeli idarelerin bütçelerinin birleştirilmesi ile elde edilen bütçeyi ifade eder. Bu tür konsolide bütçenin hesaplanmasında genel bütçeli idarelerin ödeneklerine katma bütçeli idare ödenekleri eklenmekte, bu toplamdan genel bütçeden katma bütçeli idarelere yapılan hazine yardımları düşülerek konsolide bütçe elde edilmektedir. Geniş anlamda konsolidasyon, bütün kamu kesimi birimlerinin harcama ve gelirleri toplanarak sağlanabilir. Buna göre geniş anlamda konsolide bütçenin hesaplanabilmesi için genel bütçe, katma bütçe, yerel idare, KİT ve döner sermaye işletmelerinin tüm harcama ve gelirlerinin bir araya getirilmesi gerekmektedir (Akyüz, Ertel, 1989, s.256-257). Yukarıda anlatılan konsolide bütçe tanımında giderlerin gelirleri aşması ile konsolide bütçe açığı oluşacaktır. Bu açıkların yıllar itibariyle dağılımına bakıldığında bütçe açıklarının toplam kamu açıkları içerisindeki payının %35 ile %91,6 oranında değiştiği görülmektedir. Konsolide bütçe açıklarının toplam açıklar içindeki payı 1980 yılında %35,7 iken, 1984 yılında %81,9’a ulaşmıştır. 1990 yılında %40,8 iken 1995 yılında %74,0 olmuştur. Dolayısıyla, 1980-1995 yılı ortalaması %54,5 olmuştur. Toplam açıklar içerisinde konsolide bütçe açıkları artışında kamu kesimi içerisinde yer alan kurumlara yapılan transferlerin payının olduğunu da göz ardı etmemek gerekmektedir. Burada üzerinde durulması gereken önemli noktalardan bir diğeri de 1995 yılına kadar gelindiğinde 1986,1988,1989,1990 ve 1994 yılları dışında bütçede Birincil açık olduğu görülmüştür. Kamu finansman açıklarının temel belirleyicisi bütçe açıkları olduğuna göre birincil bütçe açığının varlığı finansman açıklarının boyutunu gösteren en önemli gösterge olmaktadır (Öner, 1993, s.184).

4.3. Kamu Kesimi Optimal Büyüklüğünün Belirlenememesi

Kamunun ekonomiye müdahalesi 1930'ların ekonomik sorunlarına çözüm bulmak, özel sektörün üstlenemediği birçok hizmetleri yerine getirmek, ekonomide topluma fayda sağlayan mal ve hizmetlerin varlığı ve bunların devlet tarafından üstlenilmesi anlayışı çerçevesindedir. Kamunun müdahalesi zaman içerisinde artmış ve bu müdahalenin gelişmiş batı ülkelerinde %40 ile %50 arasında bir aralığa oturmuş olduğu gözlenmiştir. Ancak burada söz konusu olan katsayı, bir çok ekonomide kamu ekonomisinin optimal büyüklüğünün bir göstergesi olsa bile, bu payın nasıl finanse edildiği büyük önem taşımaktadır. Batı ekonomilerinde bu pay büyük ölçüde vergi gelirleri ile finanse edildiğinden harcamaların büyüklüğü ile vergi gelirleri arasında çok ciddi uçurumların bulunmadığı görülmektedir. Dolayısıyla, batı ekonomilerinde kişi başına düşen gelirin yüksekliği sebebiyle, vergi yükünün toplam gelirlerin %40'ına kadar yükselmesi bu ülkelerde kabul edilebilirken, gelişmekte olan ülkelerde bu oranın kabul edilmesi oldukça zor görünmektedir. Bu nedenle Türkiye'de kamunun optimal büyüklüğünün tespit edilmesi aşırı derecede genişleyen kamu kesimine belli sınırlar getirmek ve yeniden yapılanma sürecine girilmesi ile mümkün olabilecektir (Şener, 1996, s.379).

Bu konuda gelinen nokta, kamu ekonomisinin sınırlarının belirlenmesinden çok, finansman açıklarının nasıl karşılanacağı sorusudur. Buna uygun maliye politikalarının hangi ağırlıkta uygulanacağı tartışmasıdır. Nitekim, istikrar programlarının sonuçları değerlendirildiğinde kamu sektörünün optimal büyüklüğünün belirlenmesine yönelik ciddi tedbirlerin alınmamış olduğu görülmektedir. Öte yandan kamu sektöründeki büyümenin ortaya çıkardığı yozlaşmanın boyutları giderek büyümekte kamu sektörünün hacminin daralmasına yönelik yapısal önlemler paketi uygulaması uluslar arası finans kuruluşları ve çevreleri tarafından önerilmektedir. Kamu harcamalarının yeniden yapılanmasına yönelik politika tercihleri olsa bile, bütçe mevcut yapısı hareketsiz, donuk harcamalardan oluşmakta, bu sonuç, kamu sektörünün farklı departmanlarında yaşanan sorunlardan kaynaklanmaktadır.

4.4. Kamu Finansman Dengesi İle Makro Denge Arasındaki İlişkinin Kurulamaması

Kamu kesimi genel dengesinin toplam ekonomik denge içerisindeki rolü, vergi yükü yanında, kamu kesimi harcamalarının büyüklüğüne bağlı olarak değişmektedir. Türkiye’de 1980 yılı sonrası benimsenen dışa açık ekonomik büyüme modeline rağmen kamu harcamalarındaki büyüme frenlenememiş ve finansman açıklarının boyutu günden güne büyümüştür. Dönem başı kamu kesimi dengesi kurulurken, genel olarak geçmiş değerlerdeki değişmelerin bir sonraki yıla taşınması ve belli bir büyüme oranına ulaşmak için ortaya çıkan açıklarının nasıl finanse edileceği, özellikle bütçe yasaları ile ortaya konulmuştur. Kamu bütçe açıklarının boyutları 1980’li yılların sonlarından itibaren ciddi oranda artma eğilimine girmiştir. 1990’lı yıllardan itibaren gerek basında gerekse akademik çevrelerde kamu büyümesi ve bu büyümenin ortaya çıkarmış olduğu dengesizliklerin sürdürülemeyeceği vurgulansa da bu konuda ciddi adımların atılmadığı görülmektedir. Temel olarak kamu finansman açıkları ortaya çıkan ekonomik finansman açıklarının, en temel nedeni olmuştur. Bu açığın büyük ölçüde yurt dışı finansal piyasalardan karşılanmak istemesi dışlama etkisi (crowding out) yaratırken, diğer taraftan iç borç stokunun kartopu etkisi yaratarak, çok hızlı büyümesi sonucunu doğurtmuştur. Bu gelişmeler karşısında kamu harcamalarının sınırına geldiği optimal kamu kesimi büyüklüğü konusunda ciddi tartışmalar da yapılmamıştır. Sorun sürekli olarak, belli kesimlerin ekonomik, sosyal haklarının kaybolacağı endişesi ile ertelenmiş ve kamu sektörünün finansmanının geliştirilmesine yönelik önlemler de alınamamıştır. Hükümetler toplumun tüketim eğilimlerinin önüne geçmemiş ve bu eğilimlerin artması karşısında finansman açıklarının, dolaylı vergilerin arttırılması yoluyla finanse edilebileceği düşüncesi büyük bir yanılgı olarak varlığını hissettirmeye başlamıştır (Sakal, 2002, s.51).

Bugün gelinen nokta itibarıyla, kamu açıklarının ekonomide enflasyonist konjonktürün oluşmasındaki en önemli gösterge olduğu tartışılmaz bir gerçektir (Erol, 1997, s.173). Dolayısıyla kamu açıklarıyla enflasyon arasında çok yakın bağlantının olduğu görülmektedir. Ancak burada kamu açıklarının finansman yöntemlerinin enflasyonist baskılarının oluşmasıyla yakın bağlantısı olduğu görülmektedir. Nitekim, kamu açıklarının çok yüksek olduğu ülkelerde söz konusu açıkların enflasyonist baskı yarattığı da bilinen bir gerçektir. Diğer taraftan kamu açıklarının büyümesi kamunun

borçlanma gereğini arttırdığından finansman açıklarının geniş ölçüde iç borçlanma yoluyla finanse edilmesi sonucu, kamudan, ekonomik olarak güçlenmiş kesimlere doğru ciddi rant aktarımları ortaya çıkmıştır. Bu da gelir dağılımındaki adaletsizliği arttıran önemli bir etkidir.

Kamu açıklarının önemli bir etkisi de dış denge üzerinde oluşmaktadır. Hazine, iç piyasalardaki borçlanma imkanının daralması ve borçlanma baskısıyla oluşan faiz oranındaki aşırı artış karşısında yurt dışı piyasalara yönelmiştir. Uluslar arası piyasalardan borçlanmak, ülkeye giren döviz miktarının sürmesi halinde, ciddi bir sorun oluşturmakla birlikte esas itibarıyla borçlanma yoluyla elde edilen kaynakların cari harcamalarda kullanılması esas tehlikenin başlangıcı olarak görülmektedir. Türkiye'nin 2000'li yılların başlarında geldiği nokta budur. Bu noktaya Latin Amerika Ülkeleri de benzer biçimde gelmiştir. Ancak gelinen bu noktada yaşanan sorunlar uzun yıllar, tam olarak aşılammıştır. Nitekim toplam kamu borçlarının GSMH'ya oranı sürdürülebilirlik koşulu ve Maastricht Kriterleriyle ortaya konulan hedeflerin çok ötesindedir

4.5. Kamu Açıklarının Devamlılık Kazanması ve Borç Baskısının Artması

Türkiye'de bütçe açıklarının finansmanında genelde iç borçlanma dış borçlanma ve emisyon araçları kullanılmıştır. Borçlanma açısından ele alındığında gerek dış ve gerekse iç piyasadaki sağlanan borçlanmaların kullanımı aşamasında ve borç servisinin gerçekleştirilmesi sonucunda ortaya çıkabilecek etkilerin dikkate alınması gerekmektedir. Dış borçların tutarı, vadesi ve faiz yükü ortaya çıkacak sonuçları belirlemektedir. Alınan borçların kullanımı aşamasında gerçekleştirilen emisyonun hacmi ve dış kaynak kullanım sektörünün niteliği, fiyatlar genel seviyesine etkileri önemli olmaktadır. Borç servislerinin gerçekleştirilmesi, ülkenin döviz gelirleriyle ilgili olduğu gibi, iç kaynak tahsisini kapsadığı için fiyatlar genel seviyesi üzerinde etkiler ortaya çıkarabilmektedir. İç borçlanmanın borç tutarına bağlı olarak nominal veya reel faiz hadlerinde yol açacağı değişiklikler nedeniyle reel ve finansal sektörleri etkilemesi sonucunda dolaylı ve dolaysız olarak fiyatlar genel seviyesi etkilenebilmektedir. Dış ödemeler oranı büyüme oranından daha yüksek olduğunda dışa kaynak transferi oluyorsa, iç borçlanmaya ilişkin reel faiz oranlarının büyüme oranı üzerinde seyretmesi durumunda borçlanmanın özellikle gelir dağılımını bozucu etkileri gözlenebilmektedir.

Öte yandan borçlanmada ortaya çıkan bu gelişmeler enflasyonist baskıları arttırırken borçlanmanın parasallaşmasına neden olmaktadır. Borçlanmanın para basılarak finansmanı arttırabilmektedir (Sönmez, 1998, s.368).

Kamu açıklarındaki süreklilik, önemli sorun olarak varlığını sürdürmesine rağmen, siyasal iktidarların yapısal önlemler konusundaki çekingen davranışları, açıkların boyutlarını büyümesi sonucunu doğurmuştur. Kamu açıkları kamu borçlanma gereğinin en önemli belirleyicisi olduğu için kamu açıklarındaki büyüme, borçlanma gereğindeki büyümenin hızlanması sonucunu hazırlamıştır. Sonuç olarak da kamu kesimi borçlanma gereği ekonomideki en önemli temel gösterge olmuş, bu temel göstergelerdeki gelişmeler tüm ekonomik göstergeleri olumsuz yönde etkileyerek 1994 Krizi ile birlikte ekonominin, “kriz ekonomisi” halini almasına neden olmuş ve 2000 ve 2001 yılı içinde üç ay içerisinde peş peşe patlayan iki krizin en önemli hazırlayıcısı olmuştur.

4.6. Kamu Açıkları ve Borçlanma İlişkisi

Genel bir yaklaşım ile kamunun artan açıkları üç kaynaktan karşılanır. Sıralanacak olursa bu kaynaklar, Merkez Bankası’ndan kısa vadeli avans kullanımı (monetarizasyon), dış borçlanma ve iç borçlanmadır. Türkiye Ekonomisi için, bu kaynaklardan ilki enflasyonu şiddetlendireceği endişesinden hareketle Hazine ve Merkez Bankası arasındaki para programı politikalarıyla sınırlandırılmış; dış borçlanma ise, dünya finans merkezlerinin konjonktürel kısıtları ve ulusal mali piyasaların genelde istikrarsız ve kırılgan görünümü nedenleriyle anlamlı bir kaynak oluşturamamıştır. Bu kısıtlamalar altında, kamu iç borçları hızla menkul kıymetlere doğru kaymaya başlamış, hazine bonusu ve tahvil ihraçları başlamıştır. Menkul kıymetlendirilmiş iç borçlanma (tahvil ve bono ihracıyla finanse edilen kamu açıkları) 1990 yılında milli gelirin %7’si iken, bu rakam, 1999 sonunda %29,3’e ulaşmıştır. İç borçlanmanın kısa vadeye sıkıştırılmasının en önemli nedeni özellikle 1991 yılından itibaren iç borç senetlerinin kısa vadeye sıkışmasıdır (Yeldan, 2001, s.121).

4.6.1. Kamu Açıklarının Borçlanma Yoluyla Finanse Edilmesi

Maliye politikasının aracı olarak kullanılan borçlanma yurt içi para ve sermaye piyasalarından yapılabileceği gibi, uluslar arası piyasalardan da yapılmaktadır. Hazinesin borçlanmayı gerçekleştireceği dönem ise, kamu finansman ihtiyacına bağlı olmak kadar, ekonominin içinde bulunduğu iktisadi ve siyasi fırsatlara bağlıdır. Gerçekten devletin hangi şekilde ve nereye borçlanacağını kamusal finansman ihtiyacı kadar içerisinde bulunduğu yurt içi ve yurt dışı piyasalardaki konjonktür belirlemektedir. Türkiye’de de gerek iç borçlanma gerekse dış borçlanma kolay bir kamu geliri olarak görüldüğü için çok sık başvurulmuş bir kaynak haline gelmiştir. Bu finansman aracına özellikle, 1980 sonrası dönemde yoğun bir biçimde başvurulduğu görülmektedir (Sakal, 1993, s.67).

Devletin borçlanma ilişkilerini düzenleyen hazine, genel olarak borçlanmaya giderken, Merkez Bankası’na, ticari bankalara, sosyal güvenlik kuruluşlarına, özel kuruluşlarına ve özel tasarruf sahiplerine başvurmaktadır. Hazine borçlanırken, uzun vadeli devlet tahvili, kısa vadeli hazine bonoları aracılığı ile borçlanma işlemlerini yapmaktadır. Cumhuriyet Döneminde ilk borçlanma 1933 yılında başlamış ve dönemler itibarıyla farklı sebeplerle kullanılmaya gelmiştir. Özellikle Türkiye’de 1980 sonrası dönemde iktidara gelen hükümetlerin siyasi tercihleri sonucu büyük ölçüde bütçe açıklarının finansmanında iç borçlanma araç olarak kullanılmıştır.

1980 sonrası dönemde kamusal finansman ihtiyacının sürekli artması nedeniyle 1986 yılından itibaren borç idaresi değiştirilmiş, bütçe kanunlarına bütçe açıklarının net borçlanma hasılatı ile karşılanacağı ifadesi konulmuştur. Bu dönemden sonra, devlet borçlarının idaresi Hazine’nin bütçe dışında tutmuş olduğu borçlanma hesaplarıyla takip edilmeye başlandığı görülmektedir (Evgin, 1998, s.2). Özellikle borçlanma ihtiyacının bu dönemden itibaren artmaya başlaması ve finansman açıklarının büyük ölçüde iç borçlanma ile karşılanması borç stokunun büyümesindeki en önemli faktörlerden birisi olmuştur (Evgin, 1996, s.79). Nitekim, 1980-1985 döneminde toplam finansman açığının %15’i iç borçlanma ile karşılanırken, bu dönemden sonra iç borçlanma ihtiyacı artmış, 1993 yılında %27,1’ e kadar ulaşmıştır. 1994 Krizi’nden sonra, Hazine’nin Merkez Bankası kaynaklarından borçlanma sınırının daraltılmasıyla hazine bonusu ve

devlet tahvillerine yönelmesine yol açmıştır. Bu dönemden sonra finansman açıklarında dış borçlanmanın arttığı görülmektedir.

Bu gelişmeler çerçevesinde gerek yıl içinde alınan kısa ve uzun vadeli iç borçlarda, gerekse önceki yıllardan gelen iç borç stokunda sürekli bir artış görülmektedir. 1980 yılı başında iç borç yükü % 13,6 iken 1985 yılında % 19,7'ye, 1987 yılında % 23'e yükselmiş; Daha sonra bu oran 1990 yılında % 14,4'e düşmüş; Ancak bu yıldan sonra tekrar yükselme trendine girmiştir. 2000 yılı sonu ile gelinen nokta sadece iç borçların GSMH'ya oranı %60 seviyesine ulaşmıştır. IMF verilerine göre bu dönemde Brezilya, Meksika ve Arjantin dışında dünya ekonomisinde bu kadar yıllık yüksek iç borç artış oranına sahip, başka bir ülkenin olmadığı vurgulanmıştır. İç borçların vadelerine göre dağılımında da ciddi değişimler görülmekte, 1980-1990 döneminde kısa vadeli borçların toplam borç içindeki payı, azalma eğilimi gösterirken, 1990 sonrası dönemde gelişme özellikle 1990'lı yılların sonuna doğru konjonktürdeki gelişmelere bağlı olarak kısa vadeli borçların payında artma olmuştur. 1993 yılından sonra bir yıl içinde gerçekleşen brüt iç borçlanma, toplam iç borç stokunu aşar olmuştur. Toplam stokun 1.63 katıdır. Borçlanma temposunun 1997'de görece yavaşlamış görünmesine karşın 1998 rakamları söz konusu oranın tekrar %100'ün üzerine çıktığı yöndedir. Bu haliyle kamu, iç borcunu ancak yeni iç borçla karşılayabilmekte ve iç borç stoku kısır döngü içine itilmektedir (Yeldan, 2001, s123).

4.7. Kamu Açıklarının Piyasa Faiz Oranları ve Finansal Kesim Üzerindeki Baskısı

Kamu kesimi, harcamalarını olağan kaynaklar ile karşılayamadığı durumlarda finansal piyasalardan fon talebinde bulunmaktadır. Bu talep artışı ödünç verilebilir fonlar piyasasındaki dengeleri etkilemektedir. Bu etkinin büyüklüğü bir yandan kamunun finansman ihtiyacına, diğer yandan da finansal derinliğine bağlı olarak değişmektedir. Kamu kesiminin finansal varlık piyasasında ağırlığının artması sonucunda tasarruflarda bir artış olmadığı takdirde özel kesimin fon talebini karşılamak için yeterli kaynak bulabilmesi zorlaşmaktadır. Ayrıca fon maliyetleri de artacağından özel kesim finansal piyasalardan dışlanmaktadır. Bu konuda yapılmış çalışmalar bütçe açıklarının faiz oranları üzerindeki etkisi üzerinde durmaktadır (Barro, 1989, s.48). Bütçe açıklarının makro ekonomik etkileri konusunda özellikle bütçe açıklarının ve borçlanma ile finansmanın özel kesim tasarruflarını arttırdığı ve böylece faiz oranları

üzerindeki etkiyi dengelediğini savunan görüşler olduğu gibi, bütçe açıklarının servet etkisine yol açarak özel kesiminin tüketimini de arttırdığını ve sermaye oluşumunun azalması sonucunda gelecek nesillere net bir borç yükü aktarıldığı da savunulmaktadır (Gramlich, 1989, s.27).

Yine bütçe açıklarının finansal piyasalar üzerindeki üç önemli etkisi şöyle sıralanacaktır(Garrison, 1993, s.39):

- i. Bütçe açıkları piyasadaki koordinasyonu olumsuz etkilemektedir. Piyasa koşulları ile ilgili her yatırımcının aynı algılamaya sahip olması finansal piyasaların etkinliğini arttırdığı gibi işleyişinin de daha sağlıklı olmasını sağlamaktadır. Yatırımcıların algılarının ve beklentilerinin farklılaşması oranında piyasalarda spekülasyon ve buna bağlı olarak arbitraj imkanı doğmaktadır. Bütçe açıklarının finansmanının yol açacağı ekonomik etkilerle ilgili yatırımcıların zihinlerinde oluşacak farklı senaryolar, piyasalara ayrı bir yük getirecektir.
- ii. Bütçe açıkları istikrarsızlığa yol açmaktadır. Yatırımcıların algıları ile ilgili belirtiler şu şekilde ortaya çıkmaktadır. Finansal piyasalardaki yatırımcıların artan bütçe açıklarının parasallaşacağına ve dolayısıyla bir sonraki dönemde parasal genişleme sonucunda enflasyonda bir artış olacağına dair bir beklenti içinde oldukları varsayıldığında,yatırımcılar bu beklentilerine uygun pozisyon aldıktan sonra para otoritelerinin mali politikalarına rağmen sıkı para politikası sürdüreceklerini açıklamaları halinde yatırımcıların davranışlarında ciddi değişiklikler gerçekleşecektir. Piyasalarda büyük krizler yaşanabilecektir.
- iii. Büyük miktardaki bütçe açıkları, bütçe açıklarının daha da artmasına yol açmaktadır. Zira, kamu vergi gelirlerinin bir kısmı faiz ödemelerinde kullanılacağından ve faiz ödemeleri de kamu harcamaları sayılacağından bütçe açıkları arttıkça kamunun finansman ihtiyacı da artacaktır.

Mali piyasaların serbest rekabet koşullarına göre işlediği piyasa ekonomilerinde, kamu borçlanma araçlarına ödenen net faiz oranları piyasanın tavanını oluşturmakta, diğer plasman araçlarına ödenen getiriler bu araçların vade risk, likidite, vergi istisnası gibi özelliklerine göre belirlenmekte ancak yaşanan baskılar sonucu piyasa faiz

tavanının üzerinde oluşmaktadır. Türkiye’de iç borç faiz oranları sürekli olarak mevduat faiz oranlarının üzerinde gerçekleşmiş olmakla beraber bono faiz gelirlerine sağlanan vergi istisnaları dolayısıyla reel getiri oranı yükselmiştir.

İç borçlanmada ödenen nominal ve reel faiz oranlarının yıllar itibarıyla seyrine bakıldığında, iç borçlanmada sürekli pozitif reel faiz ödendiği ve ödenen reel faiz oranlarının çoğu kez dünya ortalamalarının oldukça üzerinde seyrettiği görülmektedir. Diğer yandan Türk Lirasının aşırı değerlenmesi ile sonuçlanan kur politikaları nedeniyle iç borç faiz oranlarının ABD Doları bazında daha da yüksek oranlarda gerçekleştiği görülmüştür. Enflasyon ve kur artış hızlarının oldukça üzerinde ödenen iç borçlanma faiz oranları Türkiye’de iç borçlanmanın diğer bir çok ülkeye göre daha pahalı yapıldığını göstermektedir. Özellikle 1980’li yılların ortalarından itibaren piyasa faiz oranlarının seyrini belirleyen temel faktör kamu kesimi ve bu kesimin giderek artan borçlanma gereksinimi olmuştur. Kamu kesiminin fon piyasaları üzerindeki artan talep baskısı, faiz oranlarının serbest piyasa arz ve talep koşulları içinde aşağı çekilmesini engelleyerek, yüksek pozitif reel faizlerin devamına yol açmıştır.

Türkiye’de gerek dış borç yükü ve gerekse iç borç yükü açısından dünya ortalamasının üzerine çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda finansal piyasaların da dünya ortalamalarının altında olması, bu boyutlarda bir borcun yönetimini zorlaştırdığı görülmektedir. Bu durum, kamu açıklarının finansal piyasalar üzerindeki etkilerini de arttırmaktadır. Nitekim, 1984 yılında vergi oranlarının düşürülmesiyle, mahalli idarelere konsolide bütçeden ayrılan paylar arttırılmış ve konsolide bütçenin bazı kaynaklarının yeni oluşturulan fonlara tahsis edilmiştir. Bunun sonucu olarak, ortaya çıkan kamu kesimi finansman açıklarının karşılanması için yüksek faiz oranları ile borçlanmaya gidilmesi ve kamunun Merkez Bankası kaynaklarına başvurma politikası gereği olarak hazine tarafından ihraç edilen devlet iç borçlanma senetleri hacminde söz konusu yıldan itibaren önemli artışlar gerçekleşmiştir. Bu gelişmenin bir sonucu olarak 1990’lı yılların başına gelindiğinde birincil piyasalarda ihraç edilen menkul kıymetlerin %90’a yaklaşan payda kamu kesimi kıymetleri olmuş ve ihraç edilen menkul kıymetlerin %92’si kamu kesimi tarafından satın alınmıştır. Bankacılık sektörü bilanço yapısı incelendiğinde menkul değerler cüzdanının toplam aktifler içerisindeki payının sürekli artma eğiliminde olduğu görülmektedir. 1980’li yılların ortalarından 1990’lı yıllara kadar payın %9,50 seviyesinden %12,8 seviyesine çıktığı gözlenmektedir. Aynı dönemde

toplam krediler % 42'den % 38,9 oranına düşmüştür. Zaman içinde kamu açıklarının finansmanında değişme olsa bile uluslar arası piyasalarda zorlanmanın ortaya çıktığı dönemlerde dış finansman yerine iç finansmana yer verilmesi bankaların topladıkları fonların büyük bir kısmının devlet borçlanma senetlerine yatırdıkları, zaman içerisindeki gelişmelerden görülmektedir. (DPT, 1990, s.63-65).

Bütçe açıklarının bankacılık sektörüne etkileri sadece fon kullanımı ile sınırlı kalmamış, fon kaynaklarını da etkilemiştir. Bankaların fon kaynakları kısmen de olsa kamu kesimi finansal kaynaklarına yönelmiş ve bankacılık sektörü finansal kaynakların kıt olduğu ülkemizde mevduat toplamada zorlukla karşılaşmıştır. Bu durum, bankaların yabancı kaynaklara yönelmesine neden olmuştur. Artan kamu açıklarının neden olduğu talep fazlası Türk Lirası'nın yabancı paralar karşısında görece olarak değerli hale gelmesine yol açmış ve hükümetin izlediği sıcak para politikası, bankaların yabancı kaynaklara olan yönelişini teşvik etmiştir. Sonuç olarak bankacılık sektörü ciddi bir döviz kuru riski ile karşı karşıya kalmıştır.

Bütçe açıkları, kamu kesiminin finansal piyasalara doğrudan müdahale etmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu durum, yatırımcıların gelecekle ilgili beklentilerini olumsuz yönde etkilemektedir. Kamunun artan fon talebi sebebiyle ortaya çıkan gelişmeler, bankaların risklerinin artması yanında reel sektör maliyetlerinin önemli ölçüde yükselmesi sonucunu doğurmuştur. Bu gelişmeler krizlerin en belirgin faktörlerinden birisini oluşturmuştur.

4.8. Kamu Kesimi Borçlanma Gereğindeki Hızlı Artışlar

Türkiye Ekonomisi'nde temel makro ekonomik sorunlar içerisinde yer alan Kamu Kesimi Borçlanma Gereği (KKBG) temel sorun olarak 1980'li yılların başına gelindiğinde belirgin hale gelmeye başlamıştır. 24 Ocak Kararları olarak bilinen yapısal değişim ve dönüşümü başlatan kararların alınmasına zemin hazırlayan en önemli gelişmelerden biri KKBG'nin 1979 yılında GSYİH'nin % 9,4'üne ulaşmasıdır. Uygulamaya konulan 24 Ocak İstikrar Kararları sonrasında belli bir mali disiplinin sağlanmış olduğu ve bu oranın 1980'lerin ortalarına doğru ciddi bir azalma içerisine girmiş olduğu görülmektedir. Kamu açıklarının büyümesinin doğal bir sonucu olarak KKBG'ndeki artışlar kamu borç stokundaki artışların en belirleyici unsurudur. Büyük

ölçüde KKBG'nin açık finansman ile karşılanıyor olması enflasyonist baskıların artmasına neden olmuştur. Özellikle 1990'ların başından itibaren kamu mali disiplinindeki aşırı bozulmanın ekonomide reel faizleri arttırıcı yöndeki etkileri dolayısıyla kamu borç stokunun aşırı derecede yükselmesi sonucunu doğurduğu görülmektedir. 1994 İstikrar Kararları sonrası yeniden azalma sürecine girse bile KKBG'ndeki yükselme tekrar hızlanmaya başlamıştır. 2000 yılına gelindiğinde iç borçların sürdürülemez bir boyut kazanması büyük ölçüde kamu açıklarının ve buna bağlı olarak KKBG'ndeki büyümenin sonucudur. Bu gelişme mali piyasalarda kaynakların reel maliyetinin yükselmesi sonucunu doğururken reel ekonomik kesimde yaşanan yüksek kaynak maliyeti nedeniyle üretim hacminde ciddi daralma, uygulanan kur politikası nedeniyle ithal mallarının fiyatlarını daha cazip hale getirdiğinden ithalatın çok hızlı büyümüş olduğu gözlenmektedir. 2001 yılına gelindiğinde yaşanan ekonomik krizin etkileri büyük ölçüde kamu maliyesindeki disiplinin bozulması sonucu yaşanan gelişmeler olarak görülmektedir. Bu süreçten çıkılması kısa dönemde mümkün olmasa bile, orta ve uzun dönemde kamu sektöründe yapılan yapısal düzenlemelerin piyasalara tekrar güveninin gelip, uluslararası fon akışının hızlandırılması ile mümkün olmaktadır (Sakal, 2002, s.56).

Sonuç olarak, 1990-2003 yılları arasında kamu kesimi dengesi içerisinde yer alan kamu kurumlarının finansmanından hareketle ortaya konulan kamu açıkları ve kamu kesimi borçlanma gereğine bağlı olarak, kamu borçlarının söz konusu dönem içerisinde hızla tırmanma eğilimi içinde olduğu görülmektedir. Bu dönemde, toplam kamu açıklarının en önemli bölümünü konsolide bütçe açıkları oluşturmaktadır. Konsolide bütçe açıklarının en önemli sebebi ise zamanla büyüyen iç ve dış kamu borç stokunun bütçe üzerindeki baskısını giderek arttırmasıdır. Bu gelişme zamanla açık-borç-faiz- daha fazla açık geri beslemeli kısır döngüsü içinde gelişmiş ve büyümüştür.

4.9. Türkiye Ekonomisi: 1980 Sonrası Yıllara Göre Genel Değerlendirme

Yıllara göre Türkiye Ekonomisi'nin gelişimi konusunu işlerken tezin incelediği 1990-2003 yılları arası dönemi incelemeyi önce, Türkiye Ekonomisi için önemli dönüşümlere tanıklık etmiş bir dönemden de bahsedilecektir. Bu dönem 1980-1989 yılları arasındadır. Adı geçen dönem, tanık olduğu ekonomik reformlarla kendinden sonra gelen yıllar için de bir başlangıç noktası teşkil etmektedir.

4.9.1. Dışa Açılım Dönemi: 1980-1989

Bu dönem ihracata dayalı büyüme modelinin uygulandığı ve finansal liberalizasyonun başladığı dönemdir. Artan ödemeler dengesi açıkları ve kamu iktisadi kuruluşlarının (KİT) borçları, 1977 yılından başlayarak Türkiye’yi bir döviz finansmanı krizine sürüklemiştir. Bu kriz sosyal tansiyonu da arttırarak demokrasinin tıkanması ile sonuçlanmıştır. Türkiye 24 Ocak 1980 tarihinde IMF destekli istikrar programını uygulamaya koymuştur. Bu program klasik Ortodoks IMF tabanlı istikrar programlarından farklı değildir. Sıkı para politikası uygulamaları ve ücretlerin düşürülmesi ile yurt içi talebin azaltılması yoluna gidilmiş ve enflasyon kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Program, ulusal ekonominin kaynak dağılım mekanizmalarında piyasa fiyatlarının belirleyici olmasını ve mal ve hizmet ihracatına yönelik uygulamaları da içermektedir. Bu strateji çerçevesinde devalüasyona gidilmiş ve bunun yanında yoğun devlet teşvikleri ile imalat sanayi ihracata yönlendirilmiştir.

1980 sonrası dönemin en belirgin özelliklerinden birisi Türk Lirası’nın değerinin düşük tutularak ihracatın fiyat avantajı yoluyla teşvik edilmesidir. Ancak bu çaba, 1980’li yılların başında uygulamaya konulan istikrar programının enflasyon üzerindeki olumlu etkilerini azaltmıştır. 1980 yılında %50 olan TÜFE enflasyonu 1981 yılında %29, 1982 yılında %26, 1983 yılında %26, 1984 yılında %38, 1985 yılında %34, 1986 yılında %30, 1987 yılında da %54 düzeyine çıkmıştır. Bu dönemde bütçe açıklarının finansmanında senyorej gelirleri önemli olmuş, “ılımlı” oranlarda sürdürülen yurt içi enflasyon yoluyla kamu kesimine senyorej geliri aktarılmıştır (Yeldan, 2001, s.118). Özet olarak dışa açılım dönemi olan 1980’li yıllarda kamunun ihracat teşvikleri ve dış borç servisinin yükü sebepleriyle kamuya para basma yöntemiyle gelir sağlanması ve devalüasyona sebep olan kur politikalarıyla enflasyonist süreç devam etmiştir. TÜFE enflasyonu 1988 yılında sıçrayarak %65 ve 1989 yılında da %65’in üzerine çıkmıştır.

Hükümet, 1981 yılından itibaren kamu açıklarını Merkez Bankası kaynaklarından finanse etmek yerine doğrudan bono ve tahvil satışıyla karşılamayı tercih etmiştir. 1985 yılı mayıs ayından itibaren ihale yöntemiyle Hazine bonusu ve tahvil satışlarına başlamıştır . 1986 yılından itibaren Türkiye’de merkez bankacılığında da önemli değişimler yaşanmıştır. 1986 yılı öncesi para otoriteleri doğrudan müdahalelerle kamu ve özel sektörün harcama ve portföy yapılarını kontrol etmektedir.

1986 yılından itibaren TCMB, modern merkez bankacılığı işlevlerini yerine getirebilmek ve para politikalarını etkin şekilde piyasa mekanizmaları çerçevesinde uygulayabilmek amacıyla dolaylı para politikası araçlarının kullanılmasına ilişkin kurumsal alt yapı düzenlemelerini hızlandırmıştır. Bu amaçla, Nisan 1986 yılında TCMB nezdinde açılan “Bankalararası Para Piyasası”nın ardından Şubat 1987’de Açık Piyasa İşlemleri bölümü kurulmuş ve TCMB finansal piyasaları yönlendirmeye başlamıştır. Bu piyasalar aracılığı ile bir çok yeni finansal enstrüman kullanılabilir olmasına rağmen, sermaye piyasalarının sığ olması nedeniyle sadece hazine bonoları ve devlet tahvilleri kullanılmıştır. Açık piyasa işlemleriyle TCMB piyasadaki likiditeyi repo, ters-repo, doğrudan alım ve doğrudan satım işlemleri yaparak, kontrol etmeye başlamıştır.

4.9.2. Açıklar Dönemi: 1989-1994

1988 yılına gelindiğinde gerek seçici yatırımları sağlayamayan ve gerek iç talebi kısalmaya yönelik olan uygulamalar, ülkeyi resesyona sürüklemiş ancak enflasyonu düşürememiştir. 1988 yılında imalat sanayi büyüme hızı %1.6’da kalırken enflasyon oranı %68,8’e çıkmıştır.

1989 yılındaki en önemli ekonomik gelişme Türk Lirasının konvertibl olması ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesidir. Bu yolla Türkiye’ye büyük oranlarda sermaye girişi olmuş ve TCMB kaynaklarında artışlar oluşturmuştur. Ancak sermaye girişleri TCMB’nin faizler ve kur üzerindeki kontrolünü zayıflatmış ve Türk Lirası değerlenmeye başlamıştır. Bütün bu gelişmelerin yanı sıra 1989 sonrası Türkiye Ekonomisinin birikim ve yatırım önceliklerinin tamamen uluslar arası finans piyasalarının denetimine giren yüksek ulusal faiz ve düşük döviz kuru tarafından belirlendiği görülmektedir (Yeldan, 2002, s.1).1994 yılı krizi öncesinde kamu kesimi faiz dışı açığı 1989 yılı sonunda %1.7 iken, 1991-1993 döneminde ortalama %6.4’e yükselmiş ve kamu borç stokunu büyüten bir etki yapmıştır. 1989-1994 dönemi kamu harcamalarına bakıldığında, en çok artan harcama kalemi, yüksek miktartlı iç borçlanma nedeniyle faiz ödemeleri olmuştur.

TCMB,1990 yılında bilanço büyüklüklerinin hedeflenmesine yönelik bir para programı hazırlamış, hükümetin etkin maliye politikalarının etkisiyle enflasyon oranı

%63.6'ya gerilemiştir. 1991 yılında Körfez Savaşı'nın etkisi ile bir para programı uygulamaya konulamamış, fiyat istikrarından çok finansal piyasalarda istikrar sağlanmasına çalışılmıştır. 1992 yılında bir para programı açıklanmasına rağmen, bütçe açıklarının kontrol edilememesi ve bu açıkların önemli bir kısmının TCMB'dan kısa vadeli avans imkanı ile finansmanı sonucunda kamu sektörü kredilerindeki artışlardan dolayı program uygulanamamıştır. 1993 yılında Körfez Savaşı'nın etkileri ve kamu borçlanma gereğinin sürmesi nedeniyle yine bir para politikası ilan edilememiştir. Özellikle 1989-1993 yılları arasında bütçe açıklarının kontrol altına alınamaması ve bu açıkların yoğun iç borçlanma ile finansmanı sonucunda faizler yüksek seyretmiş, bu da ülkeye yoğun "sıcak para" girişlerine neden olmuş ve bu da Türk Lirası'nın aşırı değerlenmesine yol açmıştır. Bir anlamda spekülatif nitelikli kazançların önceliğine dayalı büyüme süreci 1993 yılının sonunda başlayan güven bunalımı ile ülkeyi bir krize taşımıştır. TÜFE enflasyon oranı 1991 yılında %63, 1992'de %52, 1993'de %63 düzeyinde gerçekleşmiştir. 1993 yılında ihracat artış (15.349 milyon dolar) ile bir önceki yıla oranla sabit kalmasına karşın, ithalatta büyük oranda artışlar (29.429 milyon dolar), yaşanmış ve dış ticaret açığı 14.080 milyon dolar ile bir önceki seneye oranla neredeyse ikiye katlanmıştır. Özetle bu dönemde Türkiye ciddi boyutta ikiz açıkla, yani hem yüksek miktarda bütçe açığı hem de cari açıkla karşı karşıyadır.

4.9.3. Kriz Dönemi: 1994-1999

Bütçe açıklarının ve dış ticaret açığının büyümesi ve bütçe açıkları ile yüksek reel faizler dolayısıyla kamu borçlarının, özellikle iç borcun katlanarak artması, 1994 yılında Türkiye'yi krize sürüklemiştir. Ülkede bulunan sıcak paranın kısa sürede çıkması ile gecelik borçlanma oranları %1000'in üzerine çıkmıştır. Türk Lirası'nın 27 Ocak 1994 tarihinde %13,6 oranında devalüe edilmesinden sonra bile TCMB kaynakları 4 milyar dolar azalmıştır. Ticari bankalar mevduat faiz oranlarını %15 civarında yükseltirken üç aylık hazine bonolarında faizler %90 seviyelerine çıkmıştır. Türk Lirasının aşırı değer kaybı TÜFE enflasyonunu 1994 yılı sonunda %110,7'ye fırlatmıştır.

Bu krizin hemen ardından kamu borçlanmasını azaltmayı ve ihracatı arttırmayı hedefleyen daraltıcı bir ekonomik program yürürlüğe konmuştur. İstikrar programının temel amacı kamu açıklarını azaltarak ihracatı arttırmak olmuştur. Bu programın

finansmanını sağlamak için hükümet, 1995 yılı içinde IMF ile yeni bir stand-by anlaşması yapmıştır. Ancak Eylül 1995’de gerçekleşen erken genel seçimler nedeniyle anlaşma bozulmuştur. Genel olarak bakıldığında 1994 sonrası kalıcı bir istikrar politikası uygulanamamıştır. Özellikle finans piyasalarında oluşan güvensizlik ortamında, büyüme kaynağı olarak yüksek faizli kısa vadeli yabancı para girişleri kalmıştır. Ancak 1995 yılından sonra sıcak para girişleri bile çok yüksek reel faiz oranları ile sağlanabilmiştir.

Sonuç olarak, 1990’lı yılların temel özellikleri olarak, politik istikrarsızlık, yapısal reformlarda aksama, yüksek reel faizler, hızla artan borç stoku, istikrar sağlayamayan büyüme ve kırılgan bankacılık sistemi sayılabilir. Bu dönemde özellikle bütçe açıklarının kontrol altına alınamaması TCMB’nin fiyat istikrarına odaklanmasını engellemiş, TCMB asıl olarak kurlarda, faiz oranlarında ve finansal piyasalardaki istikrarın korunarak borçlanmanın sürdürülebilirliği tehlikesini azaltmaya öncelik vermiştir. Yüksek faizler ve yüksek ve dalgalı enflasyonun olduğu bu dönemlerde uygulamaya çalışılan sıkı para politikaları ise etkisiz kalmış hatta enflasyonist baskıları da arttırmıştır. Bütçe açıklarının kontrol edilemediği ortamlarda merkez bankalarının sıkı para politikaları enflasyon üzerinde etkisizdir ve de enflasyonisttir.

1997 ve 1998 yıllarında ortaya çıkan Asya ve Rusya Krizleri ekonomik durumu daha da kötüleştirmiştir. 1998 sonrası yurt içi talebin daralmaya devam etmesi, Rusya kaynaklı ihracat talebinin azalması, artan güvensizlik ortamı nedeniyle sıcak para giriş miktarlarının yüksek reel faiz oranlarına rağmen düşmesi ve siyasal ortamdaki belirsizlikler ülkeyi yeni bir finansal krize sürüklemiştir.

4.9.4. Krizler Dönemi: 2000 Yılı ve Sonrası

Yukarıda anlatılan ekonomik durumu düzeltmek amacıyla Türkiye, Aralık 1999’da IMF destekli bir enflasyonla mücadele programı yürürlüğe koymuştur. Bu programın belli başlı özellikleri şöyle özetlenebilir:

- (i) programda enflasyon hedefi belirlenmiş (%20) ve kur artışının bu hedefi geçmeyeceği ilan edilmiştir. Böylece, program nominal çapa olarak döviz kurunu belirlemiştir.

- (ii) Kamu harcamalarının azalması ve gelirlerin artması yolu ile faiz dışı fazla yaratılması hedeflenmiştir.
- (iii) Kamu ücret artışlarının enflasyon hedefi oranında düzenlenmesi öngörülmüştür.
- (iv) Yapısal reformlar belirlenmiş, özellikle bankacılık reformu ve özelleştirmenin hayata geçirilmesi planlanmıştır

Döviz kurunun çapa olarak kullanılmasında en büyük etken Türkiye için yapılan çalışmalarda enflasyonun döviz kuruna duyarlı olduğunun ortaya konulmasıdır. Bu durumda döviz kurunun sabitlenmesi ile enflasyonu düşürmenin mümkün olacağı ekonomik birimlerce uygun görülmüş ve program başladığında en büyük desteği bu nedenle almıştır. Döviz kaynaklarının 20 milyar doları geçmesi spekülasyon saldırılara karşı bir güven oluşturmaktaydı ve programa göre 2001 Haziran ayında bant uygulamasına geçilecektir. Buna göre bant ilk altı ayın sonunda %7,5, ikinci altı ayın sonunda %15 ve program sonunda %22,5'e çıkarılacaktı. Yani aşamalı olarak kur taahhütünün hafifletilmesi öngörülmüştü.

Enflasyonu düşürme programı açıklandığı dönemde genel olarak kamu oyu desteği bulmuş, fakat bazı çevrelerden de eleştiriler almıştır. Bu eleştirilerin en önemlisi, döviz çapa olarak kullanan benzer programların birçok ülkede başarısız olmasıydı. Döviz kurunu çapa olarak kullanan Brezilya, Rusya, Meksika ve Tayland'da programlar krizlerle sona ermişti. Türkiye'de 1990'lı yıllarda yaşananlar bu ülkelerde yaşananlardan pek farklı değildi. Ayrıca, daha önce uygulamaya konulan IMF destekli 16 program da başarısız olmuştu. Bu faktörler yeni programa güvensizliği arttırıyordu. Son olarak, bankacılık sisteminin riskli yapısı değiştirilmediğinden programa başlanması, programın eleştirilen noktaları olmuştur.

Programın uygulanmaya başlaması ile iç talepte ve üretimde canlanma gözlenmiş, borsa endeksi tarihinin en yüksek seviyelerine çıkmış ve faiz oranlarında büyük düşüşler yaşanmıştır. Enflasyon oranı son 14 yılın en düşük seviyesine gerilemiştir. Ancak, TL'nin sürekli değer kazanması, düşen faiz oranları ile birlikte iç talebi patlatmış ve cari işlemler açığını arttırmaya başlamıştır. Bu noktada ülke, yeni bir krizin eşğine sürüklenmiştir.

Yukarıda belirtildiği gibi nominal döviz kuru çapasının inandırıcılığı ve sermaye girişleri için pozitif arbitraj getirilerinin sürmesi sonucu programın ilk 10 ayı itibarıyla ülkeye giren yabancı sermaye miktarında sürekli bir artış gözlenmiştir. Bu artışın temel nedeni, dış borçlardaki yükseliş olarak gözlenmektedir. Bu noktada dış borç stokunun 12.8 milyar dolar olmasına karşın, 2000'in ilk 10 ayı için 7.6 milyar dolar cari işlem açığı olduğunu ve dış borçların cari işlem açığından bağımsız bir ivme ile büyüdüğü gözlenmektedir (Boratav, 2001, s.2). Diğer bir deyişle, sermaye girişleri ile cari işlemler arasındaki bağ kopmaktadır.

Programın ilk altı ayında hızla düşen faiz oranları tüketici kredilerinde de bir artışa neden olmuştur. 1999 Aralık sonunda 1004,3 Trilyon TL olan bu krediler, 2000 Ekim ayında 4504.5 Trilyon TL'ye çıkmıştır. Alınan kredilerin büyük bir bölümü yabancı otomobil ithaline ve gayri menkul alımına yönelik olarak kullanılmıştı. Özellikle TL'nin reel olarak değerlendirilmesi yabancı mal ithaline hız kazandırmış, ithal mallara olan iç talep patlamıştır. Bu gelişmeler ile birlikte cari açık hızla büyüyerek 9.8 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Programın başlangıcında cari açık, milli gelirin %1,5-2'si, yani 3,5 milyar dolar dolaylarında görülmüştür. 2000 Ağustos-Eylül dönemine gelindiğinde Türkiye'nin dış borçlanma görüntüsü, dışarıdan borçlanan, ithalat yapan dış borç geri ödeme gücü giderek azalabilir yorumlarına neden olmuştur (Uygur, 2001, s.49). Kısacası programla ilgili belirsizliklerin artması ve güvenilirliğin zedelenmesi ile Türkiye 2000 sonbaharında yeniden kriz ortamına girmiş bulunuyordu. Kasım 2000 krizi, yüksek faiz, 5.36 milyar dolarlık kaynak kaybı ve 7.5 milyar dolarlık ek IMF kredisi ile atlatılabildiği.

Kasım 2000 krizi ardından güvenilirliği kalmayan bir para politikası ve sürdürülemeyeceği belli olan bir açık ile programdan taviz vermeden devam kararı sonrasında Şubat 2001'de daha büyük ikinci bir kriz ortaya çıkmıştır. Esasen diğer ülkedeki kriz örneklerinde de gözlenen, 1994 yılından sonraki tüm krizlerin döviz kurunu çapa olarak kullanan ülkelerde yaşandığıdır. Bu durumda, Kasım krizinden sonra, güvenilirliği ciddi olarak sarsılan programı devam ettirmeğe çalışmak oldukça riskliydi. Politik istikrarı zayıf olan bir ülkede yeni bir krizin gerçekleşmesini sağlayacak spekülasyon bulmak zor değildir. Nitekim, Şubat 2001'de Milli Güvenlik Kurulu esnasındaki gerginlik Türkiye'yi Şubat 2001 krizine götürmüştür ve Mayıs 2001 tarihli Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve sonrasında taahhüt edilen Niyet

Mektuplarının makro ekonomik hedefleri sözkonusu borçlanma dinamiğini kırmak için 2003 sonuna kadar kamu birincil (faiz dışı) bütçe dengesinde milli gelire oran olarak %6.5 oranında bir fazla gerçekleştirmeyi öngörmektedir. Türkiye'nin 2002'deki dış borcunun milli gelire oranı son Niyet Mektubu'nda %71.1 olarak planlanmıştır. Niyet Mektubu, dış borçlanma temposunu değiştirmeden korumakta ve programın bitim yılı olan 2004'de dış borç /GSMH oranını %63.3 ile ancak 2001 düzeyine geri getirmeyi hedeflemektedir. Oysa faiz harcamalarının milli gelirin %20'sinden fazlasını götürdüğü bir ortamda sürdürülebilmesi planlanan kamu kesimi faiz dışı fazla hedefi ancak sağlık, eğitim ve kamu yatırımlarında olağanüstü kısıntılarla sağlanabilecektir. Sosyal hizmet yatırımlarında planlanan bu türden daralmalar ise bir yandan işgücünün verimini düşürmekte, diğer yandan da gelecek nesillerin refah düzeyini geriletmektedir. Bu saptamalardan hareketle 2000'ler Türkiye'sinde devlet, gerek üretici, gerekse yatırımcı niteliğini tümüyle terk etmiş durumdadır. Dolayısıyla, 2000'li yıllarda Türkiye kamu maliyesinin karşılaştığı temel ikilem, bir yandan borç servisinin sürdürülmesi, diğer yandan da sosyal hizmet yatırımlarının finanse edilmesi gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. 1990'lı yılların borçlanma temposunun sürdürülemeyeceği ve iç borç yükünün toplumsal maliyetinin çok yüksek olacağı açıktır(Voyvoda ve Yeldan, 2002, s.32).

4.10. Türkiye'nin 1990-2003 Yılları İçin Sosyo-Ekonomik Değerlendirmesi

Kazgan (2004), Türkiye'de kamu açıklarının makro ekonomik etkilerini incelerken 1990'lı yıllarda sistematik olarak kamuya devredilen mali yükümlülükler üzerinde de bir miktar durmak gerekir. Zira ekonometrik analizi yapılan kamu açıkların içeriği bilirse, sonuç yorum daha da berraklaşacaktır. Burada incelenecek olan ilk yükümlülük, banka kesiminden aktarılan yüküdür ve toplam kamunun yüklendiklerinin arasında, en ağır olanıdır. Başlangıcı 1994 krizine uzanır. Bu krizi izleyerek bankaların kamu borçlanmasını finanse etmelerini en karlı işe dönüştüren politika ile Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'nun (TMSF) kurulmasıyla, banka sayısı 67'den 1999'da 81'e çıkmıştır. Bankaların en büyük işlevi, faiz-döviz arbitrajından yararlanmak olmuştur. 1994 yılındaki krizde ticari bankalar çökerken hükümet, bankalardaki tasarruf mevduatına 50 milyar TL'ye kadar devlet güvencesi tanımış ancak buna ilgili bankanın "iflas ettirilmiş ya da bankacılık yapma veya mevduat kabul etme izinlerinin iptal edilmiş", olması şartını eklemiştir. Oysa TMSF'ye 1999-2002 sonu itibariyle devredilen

21 banka için Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Kurulu bu koşulu geçerli kılmamış, bankaların iflası talep edilmeden veya izinleri iptal edilmeden TMSF'ye devredilmişlerdir. Bu nedenle devlet, her türlü mevduata tasarruf veya ticaret, her türlü banka alacaklısına yerli, yabancı bankalar ya da diğer alacaklılar dahil, sınırsız ödeme yapma durumunda kalmıştır. Banka sayısı 2002 sonu itibarıyla 55'e inmiş, ancak, 2003'ün ilk yarısı tamamlanırken listeye bir bankanın daha ekleneceği ortaya çıkmıştır.

2002 yılı sonuna kadar batan ticari bankalara aktarılan kaynak, Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu (DDK) tarafından TBMM Yolsuzlukları Araştırma Komisyonu'na gönderilen rapora göre 23.4 milyar dolar tutarındadır. Ancak hükümetlerin incelemeyen verdikleri ve geri dönmeyen krediler de bu tutara eklenmektedir. Aynı rapora göre bunun tutarı da 32.3 milyar dolardır. Bu rakamlar bankalar kesiminden devlete ve ekonomiye binen yükün 55,7 milyar dolar tutarında olduğunu gösterir. Bu rakam Gayri Safi Milli Hasıla'nın dörtte birini aşmaktadır.

Devleti yük altına sokan bir diğer alan, enerji kesimindeki anlaşmalar ve ihalelerdir. Türkiye'nin enerji dar boğazında olduğu ve en pahalı enerjinin olmayan enerji olduğu sloganıyla 25-30 yıllık anlaşmalar yapılarak, özellikle doğalgaz alma yoluna gidilmiştir. Alsa da almasa da, almadığı enerjinin fiyatını ödeme taahhüdü verilmiştir. Bu enerjiyi alabilmek için ithal doğalgaza bağlı elektrik santralleri kurularak, yerli maddeyle çalışan termik ve hidroelektrik santralleri devreden çıkarılmaktadır. Krizlerle gelen durgunlukta enerji tüketimi azalmışken satan ülke, bedeli nakit dolarla almıştır.

Ekonomiye ek yük getiren bir diğer kalem de araştırılmadan yapılan kamu binaları, kamu otoyolları, havaalanları, fay hattı üzerine kurulu demiryolu tünelleri, müşterisiz organize sanayi alanları, hafif depremlerde bile hasar gören hastahane ve okullar sayılabilir. Bu yatırımlar oldukça çoktur ve yıllara yayıldıkları için bugüne getirdikleri ek mali yük hesaplanamamaktadır. Ancak, son yıllardaki marjinal sermaye/hasıla oranının geçmiştekinin birkaç katına varmış, yani sermayenin veriminin düşmüş olması, olağandışı katsayılara varması, bunun en iyi göstergesidir. 1998-2002 yılları arasında GSYİH'nin yılda ortalama %24'ü kadar yatırım yapan Türkiye'nin sağladığı GSYİH artışı, toplamda sadece %1.6 kadardır. Bu rakamın içerisinde krizlerin etkisi, özel sektörün mesken yatırımlarında yoğunlaşması, yaşanan yıkıcı depremler

etkendir. Ancak bu rakamlarda kamu yatırımlarındaki işlevsiz/semeresiz yatırımların da önemli bir payı olduğu yadsınamaz.

TBMM Yolsuzlukları Araştırma Komisyonunun raporunda bankalar ve enerji konuları dahil verilen rakam, 150 milyar dolardır. Bu 150 milyar doların tümü yolsuzluk bağlantısı olmasa da rakam, “devletten çıkan para, taahhüt altına girilen tutar ve kamu zararlarıdır”. Her ne kadar tezin konusu açıkların makro ekonomik sonuçlarını kapsamış olsa da görülen odur ki, kamu açıklarının kimleri ya da neleri finanse ettiği sorusu kamu bütçe açığının etkileri kadar önem kazanmaktadır.

Bir diğer konu, devletin mali iş ve işlemlerinin tek elden yürütülme meselesidir. 1983 yılına kadar borçlanma ve nakit yönetimi, Maliye Bakanlığı tarafından yürütülüyordu. Böylece kamu gider, gelir ve nakit yönetimi tek elden ve eş güdüm içerisinde yürütülmüştür. Borç ve nakit yönetimi ile bütçe yönetiminin bir arada bulunmasının temelinde yatan, bütçe dengesi ile borçlanma arasında bir bağ kurulması, iki yöntem arasında sıkı ve etkin bir eşgüdümün sağlanmasıdır. Daha açılacak olursa, bütçenin birlik ve genellik ilkeleri bu yönde bir politika tercihinin gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu yönde yürütülen uygulama sonucunda, devletin mali iş ve işlemleri, merkez ve taşra saymanlıkları aracılığıyla tek elden yürütülmüştür.

Ancak, 14.12.1983 tarihli ve 188 sayılı ve 18.06.1984 tarihli ve 232 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamelerle borç ve nakit yönetimi bütçe yönetiminden ayrılarak bu yetkiler, Hazine Müsteşarlığına verilmiştir. Bu yönde oluşan yeni politika tercihi zaten parçalı olan kamu maliye yönetimini daha da parçalı hale getirmiş ve bütçe ile nakit ve borç yönetimini birbirinden ayırmıştır.

Ayrıca, bu dönem zarfında hükümetler, yarı mali işlemler gibi gizli yükümlülükler yaratmak suretiyle bütçe açıklarını olduğundan daha az göstermek yönünde uygulamalara girişmişlerdir. Böyle bir uygulama sonucunda, bütçe açığı ile net borçlanma hasılatı arasındaki denklik kaybolmuş ve bütçeler hükümetlerin faaliyetlerini tam olarak yansıtmada konusunda işlevsel olamamışlardır. Bütçe dışında kalan faaliyetler, merkezi hükümetin iş ve işlemlerinin Meclisin iradesi ve yönlendirmesi dışına çıkması sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla, bütçe disiplininin uzaklaşmasına sebep olan bu tür uygulamalar, Türkiye’de ekonomik ve mali yapıyı daha kırılgan hale getirmiştir. Öte

yandan bütün bunların sonucunda hükümetlerin tüketim alışkanlıklarında bir değişiklik olmamış, kamu mali yönetiminde borçlanma temel bir kamu finansmanı aracı olarak görülmüş ve borçlanma yetkisinin bütçe yetkisinin bir unsuru olduğu gerçeği göz ardı edilmiştir. Özetle, 1980’li yılların ortalarından itibaren bütçe açıklarının finansmanında vergi politikası yerine borçlanma politikası ön plana çıkarılmıştır. Ayrıca, KİT ve yerel yönetimlere kontrolsüz mali özerklik verilerek bu kuruluşların da yurt içi ve yurt dışı piyasalardan borç almaları teşvik edilmiştir. Ancak gittikçe artan kamu açıklarının finansmanı için yurt içi tasarruflar yeterli olamamış, reel faizler artmış ve özel kesim yatırımları olumsuz etkilenmiştir. Yurt içi tasarrufların yetersizliği karşısında 1987 yılında sermaye hareketleri serbestleştirilmek suretiyle yurt dışından daha fazla sermaye çekilmesi teşvik edilmiştir.

Ekonomik ve siyasi belirsizliklerden etkilenen ve kısa vadeli yurt dışı sermaye hareketlerinin de etkisiyle daha da kırılgan hale gelen Türkiye Ekonomisi, 1990 ve 2000’li yıllarda peşpeşe krizler yaşamıştır. Özellikle 1990’lı yıllarda yaşanan siyasi belirsizlikler ekonominin finansman krizleriyle karşılaşmasına neden olmuştur. Krizlerin aşılması amacıyla uluslar arası kredi kuruluşlarının da desteğini almak suretiyle “istikrar tedbirleri”, adı altında ekonomik programlar başlatılmıştır. İstikrar programları makro ekonomik politika amaçlarının gerçekleştirilmesine katkıda bulunacak olan para programları, yapısal reform düzenlemeleri ve kamu açıklarının kontrol altına alınmasına yönelik unsurları içermiştir. Özellikle bu tür programlarda göze çarpan husus, ülkelerin içinde bulunduğu kamu borcu probleminin aşılması için mali disiplinin öneminin sıkça vurgulanması ve faiz dışı fazla verilmesidir. Böylece yüksek enflasyon, ödemeler dengesi problemleri ve kamu açıkları ile karşılaşan ülkelerin sıkı maliye politikaları ile kamu harcamalarını azaltmaları, gelirlerini arttırmaları, borçlarını çevirebilmeleri aynı zamanda devletin ekonomideki ağırlığını azaltarak özel sektöre gerekli mali kaynakların oluşturulması suretiyle büyüme ortamına geçilmesi, bu programların temel standart kurgusu ve beklentisi olarak ortaya konulmaktadır. Ancak Türkiye’de bu programların gerektirdiği yapısal tedbirlerin hayata geçirilmesinde yaşanan sorunlar ve uygulama sürecinde karşılaşılan krizler, sürdürülebilir ekonomik ve mali yapının gerçekleştirilmesini engellemiştir.

Sonuç olarak, Türkiye’de kamu kesimi açıkları eski bir kavram olmakla beraber, 1980 sonrası kaynağı değişmiştir. 1980 yılına kadar genellikle KİT açıklarından kaynaklanan kamu açıkları, daha sonra kamu bütçe açıklarından kaynaklanmaya

başlamıştır. Bir transfer bütçesi haline gelen konsolide bütçe içerisinde en büyük pay sırasıyla, transfer harcamalarına ve cari harcamalara aittir. Kuşkusuz bu harcamaların payının büyük olmasının nedeni, transfer harcamaları içinde yer alan borç faiz ödemeleri ve cari harcamalar içinde bulunan personel harcamalarıdır. 1990 yılında faiz harcamalarının toplam bütçe harcamalarına oranı, %20,8 iken, bu oran, 1994 yılında %33,3' e, 1998 yılında ise, %39,6'lara ve kriz yılında da %51,5'lara çıkmıştır. Alınan istikrar tedbirleriyle bu oranın 2002 yılında %44,3 oranına gerilediği görülmektedir. İç ve dış borç faiz ödemeleri ayrımına bakıldığında da asıl ağırlığın iç borç faiz ödemelerinde olduğu gözlenmektedir.

Oysa bütçe gelir kalemlerine bakıldığında toplam bütçe gelirlerinin yaklaşık %80'lik kısmını vergi gelirlerinin oluşturduğunu ve vergi gelirleri içerisinde de dolaylı gelirlerin ağırlığının dolaysız vergilere oranla daha fazla olduğu görülmektedir. Vergi gelirleri içinde dolaylı vergi gelirlerinin payının yüksek olmasının nedeni, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde sermaye birikiminin yetersiz olması sebebiyle, politika uygulayıcıların sermaye birikimini gelir üzerinden alınan vergilerle olumsuz yönde etkilemek istememelerinden kaynaklanmaktadır.

Yine dolaylı vergilerin ağırlığının bir diğer nedeni, bu vergilerin dolaysız vergilere oranla daha az hissedilir olması ve herhangi bir tepkiyle karşılaşılmamasıdır. Ayrıca bu vergilerin tahsilatının kolay olması da eklenebilir.

Son dönemlerde iç ve dış borçların giderek büyümesi, konsolide bütçe içinde yer alan borç faiz ödemelerini arttırmıştır. Bu gelişme, konsolide bütçe gelirlerinin büyük kısmının faiz ödemelerine ayrılmasına neden olmuştur.

BÖLÜM V

1990-2003 YILLARI İÇİN TÜRKİYE'DE KAMU

BÜTÇE AÇIKLARININ MAKRO EKONOMİK

ETKİLERİ: UYGULAMA

Türkiye’de 1990-2003 yılları arası bütçe açıklarının makro ekonomik değişkenler üzerine etkilerini içeren uygulamaya geçmeden önce dünya ekonomisinde yer alan diğer ülkelerin, bu soruna nasıl baktıkları ve farklı modeller kurarak elde ettikleri anlamlı sonuçlar incelenecektir. İki çeşit literatür üzerinde durulacaktır. Birinci bölüm, dünya ekonomilerinin konu ile ilgili çalışmaları ve modellerinden oluşacaktır. Diğer bölüm ise Türkiye üzerine konuyla ilgili yapılan çalışmalardan oluşacaktır.

İlk çalışma, Ball ve Mankiw’e aittir (1995). Bütçe açıklarının her hangi bir ekonomideki etkilerini analiz etmişlerdir. Bütçe açıklarının tasarruf, yatırım, dış ticaret dengesi, faiz oranı, döviz kuru ve uzun dönem büyüme değişkenleri üzerine etkilerini sorgulamaktadırlar. Ancak çalışma sadece teorik bir çalışmadır. Araştırmacılar makalelerinde bunun sebebini bütçe açığının etkilerini bütçe açığının sebeplerinden ayırmanın zorluğuna bağlayarak, bu konuda çok sayıda uygulamalı çalışma olduğunu, amaçlarının da ne bunları çürütmek, ne de bu çalışmaları desteklemek olduğunu ve aslında uygulama yapmanın esas zorluğunun teşhis probleminden kaynaklandığını ifade etmektedirler.

Çalışmanın mantık zinciri tasarruf değişkeni ile başlamaktadır. Bütçe açıklarının bir çok etkileri olduğunu ancak ilk etkinin tasarrufları azaltıcı etki olduğunu savunmaktadır. Milli tasarruflar, kamu ve özel tasarrufların toplamından oluşuyor ve kamu açıkları artınca ilk olarak tasarruflar azalıyor. Çalışmaya göre tasarruf, gelirlerden tüketim ve kamu harcamalarının çıkarılması ile elde edildiğine göre, gelirler de tüketim, yatırım, kamu harcamaları ve net ihracatın toplamından oluşmaktadır. Buradan “tasarruf, yatırım ve net ihracatın toplamıdır”, sonucu elde edilmektedir. O halde bütçe açığının artması hem yatırımları hem de net ihracatı azaltıcıdır. Yatırımın ve net

ihracatın toplam azalış miktarı, milli tasarrufun azalışından çok olmamalıdır. Yine konu ile ilgili olarak çalışma, bütçe açığındaki artışın dış ticaret dengesini de negatif yönde etkileyeceğini ifade ediyor. Bir ülke ihraç ettiğinden daha çok ithal ediyorsa ek olarak satın aldığı mal ve hizmetleri karşılıksız almamaktadır. Karşılık olarak ülke varlıklarından verilecektir. Başlangıç olarak bu varlıklar yerel para olabilir. Fakat parayı alan yabancılar bu parayı kamu senedi ya da emlak olarak çabuk kullanacaklardır. Ne alırlarsa alsınlar, eğer bütçe açığı bir ülkeyi net mal ve hizmet ithalatçısı haline getiriyorsa bu aynı zamanda o ülkenin net varlık ihracatçısı olduğu anlamındadır. Burada sorulması gereken soru, kamu açığının oluşması yatırımları ya da net ihracatı nasıl azaltacaktır? Bu soruya verilecek cevap, faiz oranı ve döviz kuru oranı ile açıklanacaktır. Faiz oranı para piyasası tarafından saptanır. Milli tasarruftaki azalma ödünç piyasasındaki (ki burada tasarrufçular paralarını ödünç verir yatırımcılar da ödünç alır) bono arzını azaltacaktır. Bu da tasarruf sahiplerinden alınan paranın fiyatı olan faiz oranını arttıracaktır. Daha yüksek faiz oranı ile yüzleşen hane halkı ve firmalar yatırımları azaltmayı seçeceklerdir.

Faizlerin daha yükselmesi, sermaye akımının uluslararasılaşmasına neden olacaktır. Ülke içindeki varlıklara daha fazla faiz ödendiği, hem yerli hem de yabancı yatırımcıların ilgisini çekecektir. Yerel varlıkların talebinin artması yabancı para piyasasını etkileyecektir. Eğer bir yabancı, yerel bono almak isterse yapacağı ilk iş, yerel paraya geçmek olacaktır. Sonuç olarak faizdeki bir yükseliş yabancı para piyasasında yerel paranın talebini arttıracaktır. Bu da yerel paranın değerlendirilmesi sonucunu doğuracaktır. Yabancı piyasada yerel paranın değer kazanması mal ve hizmet alım satımını etkileyerek yurda dönecektir. Daha güçlü bir milli para, yerli mal ve hizmetlerin yabancılar için daha pahalı olması ve yabancı malların da yurt içinde daha ucuzlamasıdır. Bunun sonucunda ihracat düşer, ithalat artar ve dış ticaret dengesi ticaret açığına dönüşür.

Ball ve Mankiw'in (1995), kamu harcamaları, milli tasarrufu, yatırımları, net ihracatı azaltır ve faizi artırır, ülke içi varlıkların uluslararası akımına neden olduğunu söylemektedirler. Bu çalışma teorik olmasına rağmen burada incelenmiştir. Çünkü çalışmanın ekonomik kurgusu bu tezde yapılacak olan ekonometrik modeli yansıtmaktadır. Aynı çalışmada artan bütçe açığının yatırımları ve dolayısıyla net

ihracatı azalttığını tespit etmişlerdir. Artan dış ticaret açığı cari işlemler açığını da arttıracaktır.

Barro (1986) çalışmasında 1701-1918 yılları arası İngiltere Ekonomisi'nde kamu harcamalarındaki ani değişikliklerin etkilerini incelemektedir. Burada kamu harcamalarının ani artışının reel faiz oranı, çıktı miktarı ve tüketim ve üretim miktarları üzerine etkileri incelenmektedir. Ani kamu harcamalarından kasıt, savunma harcamalarıdır. Yapılan uygulama sonucunda, 1700 ile I. Dünya Savaşı'na uzanan dönemde İngiltere'de kamu harcamalarındaki ani artış (ki burada anlatılmak istenen savaş zamanlarındaki askeri harcamalardaki artıştır) uzun dönem faiz oranını artırmıştır. Altın standartları döneminde (1797-1821 ve 1914-1918) paranın büyüme oranı (banknotun) artmıştır. Ani kamu harcamaları ile enflasyon arasındaki ilişki sadece sübvansiyon ödemeleri döneminde gerçekleşmiştir. Burada önemle üzerinde durulması gereken bir ilişki, askeri harcamalardaki ani artış ve bütçe açığıdır. Bu ilişki kamu borcunun milli gelire oranındaki artışı da açıklamaktadır. Açık, savaş döneminde artmakta, barış dönemlerinde azalmaktadır. İki yüzyıldan fazla bir dönemi kapsayan çalışmada harcamaların iki büyük bütçe açığının savaş dönemi dışı gerçekleştiği gözlenmektedir. Biri, 1825-1836 yılları arası köle sahiplerine tazminat ödentisi dönemidir. Bir diğeri de 1909-10 yılları arası vergi kesintisi konusunda oluşan politik anlaşmazlık dönemidir. Bu dönemlerde bütçe açıkları dışsal oldukları için faiz oranları özel bir hareketlenme yaşamamıştır. Bu çalışmanın uygulama bölümü literatür taramasına dahil edilmesinin ana sebebi, Türkiye Ekonomisi'nin de benzer bir askeri harcamayla uzun dönemli karşı karşıya kalmasıdır. Bu anlamda Barro (1986) yol gösterici olacaktır.

Alesina ve Drazen (1989), yapmış oldukları çalışmada her hangi bir ekonomide uygulanan istikrar programının neden gecikmelerle devam ettiğini sorgulamaktadırlar. Sorularına cevap ararken de büyük bütçe açıkları ile karşı karşıya olan bir ekonomiyi örnek vererek sonuçlar elde etmektedirler. Onlara göre, geniş bütçe açığı olan bir ekonomi, patlayıcı dolu bir yolda gitmektedir. Büyük açıklar, enflasyonu arttırmaktadır ve eninde sonunda bütçe açığı azaltılmak zorundadır. Bu noktada yazarların sorduğu soru, durum bu kadar ciddi iken ülkeler neden hemen istikrar programlarını başlatmazlar? Eğer mevcut politikalar sürdürülemez bir hal almışsa, istikrar politikaları ivedilikle adapte edilmelidir. Burada yazarların sonuç olarak söyledikleri şudur: Eğer bir

ekonomide istikrar politikalarına hemen başlanmamışsa, istikrar kazandırılmak için yapılacak işlemlerin maliyeti o kadar yükselecektir. O halde gecikmeli istikrar politikaları etkin olmayacaktır. Özellikle istikrar politikaları öncesinde etkin olmayan bir tablo varsa, mesela, yüksek ve değişken enflasyon varsa, istikrar politikalarının başarısı maliyetli ve gecikmeli olacaktır.

Bir diğer çalışma Feldstein (1984)'tür. Burada incelenen bütçe açığındaki bir değişikliğin sektörler arası talebi etkilediğidir. Konu açılacak olursa, herhangi bir vergide kesinti ya da transfer harcamalarındaki artış, tüketim mallarının talebini arttırır. Açığın neden olduğu faiz oranı artışı, yatırım malları talebini düşürür. Talebin sektörel dağılımındaki değişim, bu iki çeşit malın fiyatlarını da değiştirir. Tüm reel çıktı düşse bile, toplam fiyatları arttırabilir. Tüm fiyatlar düzeyinin artması reel para stokunun düşmesi anlamındadır. Reel para stokunun düşmesinin bulaşıcı etkisi, bütçe açıklarının doğrudan genişletici etkilerinden daha etkilidir. Açığın artışının net etkisi, reel milli gelirin düşüşü olacaktır.

Bir başka çalışma, Adam, Bevan (2005)'dir. Çalışma, 1970-1999 yılları arası dönem için, 45 gelişmekte olan ülke üzerinde bütçe açığı ile büyüme arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Çalışmada içsel büyüme modeline uyarlanan, tasarruf davranışlarının basit nesiller arası (OLG) modeli kullanılmıştır. Kamu sektörü oldukça ayrıntılı incelenmiştir. Yapılan uygulama sonucunda kamu harcamalarının verimliliğinin ya da verimsizliğinin, açıkların finansman şekline bağlı olduğu öngörülmüştür. Özetlenecek olursa, eğer açık sınırlı senyorej ile finanse edilirse büyümeyi arttırıcıdır. Eğer açık iç borçlanma yolu ile finanse edilirse büyümeyi engelleyicidir. Eğer bütçe açıkları piyasa oranlarıyla dışardan ödünç alarak finanse ediliyorsa zıt akış ve kamu tahvili etkisi gerçekleşir. Burada dikkat edilmesi gereken iki önemli nokta vardır. Faktörlerden biri, bütçe açığının büyüklüğü, bir diğeri ise, bütçe açıkları ile kamu borç stoku arasındaki diğer etkileşimlerdir. Çalışma ayrıca, bütçe açıkları ile borç stokları arasındaki etkileşimle ilgili olarak yüksek borç stokunun, yüksek kamu açıklarının olumsuz etkilerini şiddetlendirdiği sonucuna varmıştır.

Bir diğer çalışma, Domenech, Taguas, Varela (2000)'in çalışmasıdır. Burada OECD ülkeleri üzerinde bütçe açığının milli tasarruf üzerine etkisi test edilmiştir. Yapısal VAR analizi kullanılmıştır. Ricardo Denkliği'nin testi için değişken olarak gayri

safi yurt içi hasılaya oranlanmış milli tasarruf ve bütçe açığı kullanılarak VAR çözümlenmesi yapılmıştır. Çalışma, tasarruf ve açık hareketlerini, bu ekonomilerin yapısal parametreleriyle birleştirerek iki tip şoka ayırmıştır. Burada çalışmanın amacı, özel tasarrufun bütçe açıklarının sadece küçük bir bölümünü finanse edebildiği için Ricardo Denkliğinin çalışmadığı sonucuna ulaşmaktır. Bunun da sebebi aslında 1980’li ve 1990’ın başındaki yıllardaki reel faiz oranındaki anlamlı yükselişin arkasında büyük bütçe açıklarının çok önemli bir faktör olduğu yorumudur.

Bir başka çalışma, de Haan, Sturm (1997) OECD ülkelerinin bütçe açıklarının ve kamu harcamalarının politik ve ekonomik belirleyicileri başlıklı bir çalışmadır. Bu çalışmada, politik ve kurumsal uzlaşmalar farklılıklarının milli politika üzerine etkileri incelenmektedir. Karar aşamasında ajanlar arasındaki anlaşmazlıkların üzerinde durulmuştur. Çalışma alanı 1982-1992 yılları arası OECD ülkeleridir. Bu farklılıkların kamu harcama düzeylerinde ve borç birikimindeki etkileri incelenmektedir. 21 OECD ülkesinin ortalama borç oranı, borç oranı standart sapmaları, ortalama harcama oranı ve harcama oranı standart sapmaları bulunmuştur.

Bir diğer çalışma Chalk ve Hemming (2000)’e aittir. Makalenin asıl amacı mali sürdürülebilirlik konusunu incelemektir. Bütçe kısıtının şimdiki değeri ile başlar ve sürdürülebilirlik göstergeleri ile sürdürülebilirliği test eder. Makalede mali sürdürülebilirlik konusunda IMF’nin kriterleri kullanılmıştır. Çalışma, bütçe kısıtı ile başlayıp daha sonra kamu kesimi borçlanma gereğine geçmiştir. Çalışmanın amacı IMF’nin mali sürdürülebilirlik ile ilgili birkaç çeşit yaklaşımları olduğunu göstermektir.

Literatür taramasında bir diğer makale Raghbendra’ya (2001) aittir. Çalışmanın amacı, gelişmekte olan ülkelerde mali politikanın etkilerinin makro ekonomik uyum sürecini göstermektir. İç ve dış borcun sürdürülmesi konusunu işledikten sonra ikiz açıkların rolüne dikkat çekmiştir. Son olarak çalışma gelişmekte olan ülkelerde para arzının mali politikada dışsal değişken olması temasını incelemiştir. Bütçe kısıtını nesiller arası incelemiştir. Çalışma teorik bazda kalmıştır.

Mo Koo (2002), Kore için yaptığı çalışmada geçen 30 yıl içinde Kore’nin mali sürdürülebilirliğini test etmiştir. 1997 yılında karşılaştıkları krizden birkaç yıl önce kamunun toplam borç miktarının şiddetle artacağı bekleniyordu. Bu artışın nedeni,

kamu açıkları ve mali konsolidasyondur. Mo Koo yaptığı çalışma ile kriz sonrasında Kore Ekonomisi'nin bir değerlendirmesini yapmıştır. Çalışmada birim kök testlerini ve korelasyon katsayısını kullanmıştır. Sürdürülebilirlik testler sonucunda 1970-1999 yılları arasında Kore'nin mali politikası sürdürülebilir çıkmalıydı ancak sürdürülebilirlik göstergeleri 1970-1996 yılları arasının sürdürülebilir olduğunu göstermiştir. 1997 göstergelerinin, açıkların çok fazla büyümesi ve cari vergilerin borç oranını istikrarlı tutabilecek düzeyin çok altında olduğu için sürdürülebilir mali politikalarda bozulmalar tespit etmiştir.

Aiyagari, Christiano, Eichenbaum (1990), neoklasik büyüme modeli çerçevesinde kamu harcamalarındaki güçlü bir etkinin çıktı düzeyi, istihdam ve faiz oranı üzerindeki etkilerini incelemiştir. Sonuç olarak, kamu harcamalarındaki sürekli bir değişiklik, çıktı düzeyini ve istihdamı geçici olarak etkilemektedir. Çalışma, neoklasik büyüme modeli içinde Keynesyen çarpan mekanizmasına bir paralellik kurulabileceğini söylemektedir. Sonuç olarak çalışma, kamu harcamasındaki düzenli bir artış, faiz oranlarında geçici bir tepkiye neden olmaktadır.

Tekin-Koru, Özmen (2003), yaptıkları çalışmada uzun dönemde bütçe açığı, enflasyon ve para arzı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yaptıkları Johansen Eşbütünleşim analizi sonunda (M2) ile enflasyon arasında uzun dönemde birlikte hareket söz konusudur. M2 ve enflasyon, enflasyon eşitliğindeki parametreler arasında içsel olanlardır. Elde edilen bir diğer sonuç, M2 değişkeninin bütçe açığı ve enflasyonla arttığıdır. Çalışma, ticari bankalar tarafından kamu borç enstrümanlarının %90'ının elde tutulması sonucu bütçe açığının M2 üzerindeki etkisinin anlamlılığı şaşırtıcı olmamalıdır, yorumunu yapmaktadır. Onlara göre ticari bankaların finanse ettiği çok yüksek bütçe açığına sahip, yüksek enflasyonlu bir ekonomide aktif bir para politikasını yürütmek uygun olmayacaktır. Makaleye göre Türkiye'de kamu iç borç enstrümanları çok likittir ve vadeleri oldukça kısadır. Ticari bankalar kendi likidite ihtiyaçlarına göre kamu teminatlarını elde bulunduruyorlar ve bunları interbank para piyasasında kullanıyorlar. Böylece bu kağıtlar yüksek güçte paranın yerini tutuyorlar. Ancak, bu açığı finanse etme yöntemi daha yüksek faize neden olurken etkili bir para politikasının çalışmasını da mümkün olmaz hale getirmektedir.

Normandin (1999), Yaptığı çalışmada, Blanchard'ın küçük bir açık ekonomide nesiller arası ilişkinin yer aldığı modelinden esinlenerek dış açık ile bütçe açığı arasındaki pozitif nedensel ilişkiyi test etmeye çalışmıştır. Çalışmanın amacı, cari açıklardaki etkinin bütçe açığında oluşturacağı değişikliği ölçektir. Cari açıklarının etkisi, çalışmada doğum oranı ve bütçe açıklarının devam etme derecesinden pozitif olarak etkilenmektedir. Çalışma, Kanada ve ABD ekonomilerini kapsamaktadır. 1950:I-1992:II yılları arası dönemi kapsamaktadır. VAR ve Granger Nedensellik Testleri yapılmıştır. Elde edilen sonuca göre, her ne kadar konuyla ilgili doğum oranlarının az olmasına rağmen, bütçe açıklarındaki devamlılığın çok fazla olması etki derecesini sayısal olarak yükseltirken, istatistiksel olarak da anlamlı kılmaktadır. Yani cari işlemler açığındaki artış, bütçe açığını da pozitif yönlü etkilemektedir. Bu testin daha önce yapılanlardan farkı, daha önce yapılan çalışmalarda ikiz açık teoreminin hiçbir zaman biçimsel olarak bütçe açığının stokastik özellikleri arasında yer almamış olmasıdır. Çalışmanın uygulama bölümü sonucu, hem Kanada hem de ABD için oluşturulan açık küçük bir ekonomi modelinin sonuçlarının cari işlemler ve bütçe açığı arası pozitif nedensellik ilişkisi açısından dikkat çekici niteliktedir. Cari açıklar ile bütçe açığı arasındaki nedensel ilişki pozitifdir. Ancak ABD için artan bütçe açığının ABD faiz oranlarında artışa neden olacağı teoremi, teorik olarak gerçek etkiyi aşıcı boyuttadır. Gerçekte ne şekilde olursa olsun gerçekleşen bütçe açığının tarihsel olarak faiz oranını arttırıp arttırmayacağı konusu çok net değildir .

Dış ticaret ve bütçe açığı kalkınma yolunda Türkiye Ekonomisi'nin karşılaştığı en önemli sorunlardan biridir. Bu açıkların birlikte yaşanması ekonomide ikiz açıklar probleminin varlığını gösterir. Ekonomik büyümenin sağlanması için gerekli yatırımları finanse eden tasarruflar, ülkenin ekonomik büyüme yolunda önemli bir iç dar boğazını oluşturmaktadır. Türkiye gibi iktisadi gelişimini tamamlayamamış ülkelerde yeterli bir kalkınma hızını gerçekleştirebilmek için milli gelirin büyük kısmını yatırıma ayırmak gerekmektedir. Yatırımların kaynağını ise tasarruflar oluşturur. Yüksek bir yatırım oranı tasarrufların arttırılmasına bağlıdır. Fakat bu noktada Türkiye Ekonomisi, bir kısır döngü içindedir. Milli gelirin yetersiz olması sonucu, bu ülkelerde tasarruflar düşüktür. Tasarruf oranı düşük olduğundan yatırımlar arttırılamamakta, dolayısıyla ekonomik verimlilik geri kalmakta ve sonuçta milli gelir düşük düzeyini korumaktadır. Düşük olan gelir seviyesinde tasarruf eğiliminin belirlediği yurtiçi tasarruflar, kalkınma hızının gerçekleşmesi için yeterli yatırımları çoğunlukla tam olarak finanse edememekte ve

böylece “bütçe açığı” ekonomik büyümenin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Ekonomik kalkınmanın doğal bir diğer sonucu da cari işlemler açığıdır. Döviz, hızlı kalkınmanın gerektirdiği ithalatı finanse ettiği için, ülkenin ekonomik kalkınmasında önemli bir dış darboğaz oluşturmaktadır. Ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi, başlangıçta büyük ölçüde sermaye malı ithalatını gerektirmekte ve bu durum kalkınmanın başarılması için kaçınılmaz olmaktadır. Döviz gelirlerinin büyük bir bölümünün birkaç temel ürünün ihracından sağlanması, bu gelirlerin düzeyini hedeflenen kalkınma oranının gerektirdiği düzeyin çok altında kalmasına ve böylece ekonomide bir “cari işlemler açığı” veya döviz açığı ortaya çıkmasına neden olur (Zengin, 2000, s.45).

Dewald ve Ulan (1990), ikiz açık kavramı içinde bütçe açıklarına ait bir nedensel etkinin varlığı görüşünde değillerdir. Bevan (1999), aynı konuya farklı yaklaşmış ve bir çok gelişmekte olan ülkede, kamunun mali sorun yaşamamak için dış ticaret rejiminde liberalizasyondan kaçındığına değinmiştir. Bu çalışmada dış ticaret liberalizasyonu ile bütçe açığı arasındaki ilişki Kenya verileri ile incelenmiştir. Burada kamunun ticaret serbestisi istememe nedeni, bütçe açıklarının büyümesinden korkulması ve buna bağlı enflasyon artışıdır. Yapılan çalışma sonucunda, dış ticaret serbestleşmesinin bütçeyi arttırdığı sonucu çıkmıştır. Ancak, dinamik uyarlamada problemler çıkmıştır. Çünkü, Kenya’da bütçe, uzun dönemde uyumlu ve ılımlı da olsa, kısa dönemde kötüleşmektedir. Çalışma, dış ticaretin liberalizasyonun kısa dönemde bütçede bozucu etkisi üzerine dikkati çekmiştir. Dış ticaretin serbestleşmesi ile gelişmekte olan bir ülkede dış ticaret açığı oluşturacaktır. Bu çalışmada da gözlemlendiği gibi dış ticaretin serbestleşmesi bütçede kötüleşmeye neden olmaktadır.

Buraya kadar incelenen makaleler, diğer ülkeleri baz almıştır. Bu bölümde Türkiye ile ilgili yapılan çalışmalardan bahsedilecektir. Akçay, Alper, Özmucur (1996a), bu bölümdeki ilk çalışmadır. Bütçe açıkları, para arzı ve enflasyon arası kısa dönemli ve uzun dönemli dinamik ilişki incelenmektedir. Çalışmada zaman serisi analizi yapılmıştır. VAR ve VEC (Vector Error Correction) istatistikleri yapılmıştır. Bütçe açığı, dolaşımdaki milli gelirin cari değişim hızı, enflasyon oranı (ki burada enflasyon için milli gelir deflatörü alınmıştır), Merkez Bankası’ndaki para değişim oranı değişken olarak alınmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye Ekonomisi’nin yıllık verileri kullanılarak bütçe açıkları, piyasadaki para miktarının büyümesi ve enflasyon

değişkenleriyle yapılan analiz sonucunda uzun dönem yansız parasallaşma varsayımı altında bütçe açıklarına yapılan bir birim anlamlı etkinin enflasyon üzerindeki tepkisi reddedilemez çıkmıştır. Daha sonra çeyrek verilerle yapılan sınırlandırılmamış VAR ile açıkların tahville finanse edildiği dönem analiz edilerek, bu dönemde diğer değişkenlerle enflasyon arasındaki bağı güçsüzleştiği tespit edilmiştir. Bir sonraki analiz ARIMA'dır ve yine II. Dünya Savaşı sonrası için uygulanmıştır. Sonuçta enflasyonun zaman içerisinde direnç göstermekte olduğu gözlenmiştir. Çalışma, sonuçları şu şekilde yorumlamaktadır: 1986 yılından sonra enflasyon ile bütçe açığı değişkeni arası ilişkinin azalmasının nedeni açıkların tahvil ile finansından dolayıdır. Yine yapılan ARIMA sonucunda enflasyonun direnç kazanmasının nedeni enflasyon beklentisinin artmasıdır.

Yine aynı araştırmacılar tarafından yapılan bir diğer çalışma, Akçay, Alper, Özmucur (1996b), 1970-2000 yılları arasındaki kamu bütçe açığı, enflasyon ve borçların sürdürülebilirliği ile ilgilidir. Mali sürdürülebilirlik ve enflasyon ile bütçe açıkları arasındaki uzun dönem ilişki test edilmiştir. Çalışma, 1999 istikrar programının 2001 şubattaki kötü sonucundan sonra konunun öneminin oldukça arttığını vurgulamaktadırlar. Çalışma, sonuçları itibarıyla de ilginçtir. Vektör hata düzeltme çalışması yapılan çalışmada konsolide bütçe açığı 1970-2000 yılları arasında enflasyon oranı ile ortak salınım göstermemiştir, eşbütünleşik değildir. Konsolide bütçe açıklarındaki değişmelerin enflasyon oranı üzerinde hiçbir etkisi yoktur. Ancak KKBG ve enflasyon oranı uzun dönem ortak salınımına sahiptir. KKBG, konsolide bütçe açığı ile mukayese edildiğinde mali açıkların iyi bir göstergesi olmaktadır.

Bir diğer çalışma, Özgün'e (2000) aittir. Mali açıklar ve enflasyon ilişkisini incelemiştir. Kamu açıklarının sürdürülebilirliğini test etmiştir. Belirli makro hedefler yanında kamu açıkları nasıl sürdürülebilir sorusuna cevap niteliğindedir. Modelde açık, iç borç nominal faiz oranı, dış borç nominal faiz oranı, iç borç, dış borç, nominal döviz kuru, Merkez Bankası avansları yer almaktadır. Kurulan denklemlerin önce regresyon test sonuçları incelenmiştir. Daha sonra bütçe açığı ile enflasyon arasında ekonometrik ilişki konusunda VAR analizi yapılmıştır. Ardından Johansen Eş bütünleşim Analizi yapılmıştır.

Bir diğ er ç alışma Ö z at ay (1997)'dir. Ç alışma 1977:1 ile 1995:II yılları arası Türkiye Ekonomisi'nde para politikası gereğ i fiyat istikrarının sağ lanması için para politikası ile maliye politikası arasındaki koordinasyonun önemini incelemektedir. Ç alışmada her ne kadar finansal ortam hız la değ iş se de adı geç en dönemler arasında para- gelir ilişkisi uzun dönemli durağ an bir seyir izlemektedir. Ç alışmada beş gecikmeli otoregresif analiz yapılmış ve üç eş bütünleşim vektörü bulunmuştur. Daha sonra geleceğ in fiyatlarının parasal toplam ile tahmini, sorusu akla gelmiş, bunu da Granger nedensellik analizi ile test etmiştir. Ancak bu sonuçlar hata iç erebileceğ i için hata düzenleme ç alışması ile test edilmesi gerekmektedir. Yine toplam para ile tüketici fiyat endeksi arasındaki uzun dönem ilişkinin sorgulanması için Johansen Eş bütünleşim analizi yapılmıştır. Yapılan diğ er sürdürülebilirlik ve kararlılık testlerinden sonra Türkiye ö rneğ i gibi sürekli bütç e aç ıđ ının olduğu her ÷ lkede baş arılı bir para politikasının uygulanması mümkün değ ildir. Mali sürdürülebilirlik test edilmiştir ve reddedilmiştir. Sürdürülemez bir mali politika söz konusu ise para otoritesinin hedefine yönelik ç alışabilmesi çok zordur. Ç alışmada da gör ÷ leceğ i gibi 1994 krizinden önce Türkiye'de mali politika sürdürülemezdi. Orta vadede sürdürülebilir mali politika düş mekte olan enflasyon ile alakalı çı kmıştır ve fiyat istikrarı için basit bir makro ekonometrik model oluşturulmuştur. Sürdürülebilir açık, milli gelirin bir oranı olarak analize girmiştir. Analize aç ıđ ın dış ında, enflasyon oranı, faiz oranı, ve döv iz kuru oranı eş anlı bir ř ekilde dahil olmuştur. Güvenilir bir politika ile enflasyon oranını 4 yıl gibi bir zaman zarfında %85'ten %10'a geriletmek mümkün olacaktır. Kamu kesimi borç lanma gereğ inin ise milli gelirin %1,5'ini geç memesi sonucuna ulaş ılmıştır.

Bilgili Ve Bilgili (1998), 1975-1993 yılları için Türkiye, Singapur ve ABD ekonomileri için bütç e aç ıđ ının cari iş lemler üzerindeki etkilerini inceleyen ç alışmalarında, her üç ÷ lke analizleri, bütç e aç ıđ ının cari iş lemler dengesi üzerine bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaş mışlardır.

Zengin (2000), ç alışmasında 1987-1999 dönemi Türkiye'de bütç e aç ıkları ile dış ticaret aç ıkları arasında doğ rudan veya dolaylı nedensellik ilişkilerini tanımlayabilmek için bu ilişkiyi etkileme potansiyeli olan sekiz değ iş kenli yapısal olmayan bir otoregresif bir model kurmuştur. Aralarındaki gerç ek yapısal ilişkinin bilinmemesinden dolayı sisteme katılan değ iş kenler için oluşturulan makro ekonomik modelleme vektör otoregresif (VAR) yaklaş ımıyla yapılmıştır. Ç alışmanın amacı ileriye tahmin etmek değ il, nedensellik sınamaları yapmaktır. Modelde parasal büyüme M2 olarak,

fiyatlardaki ve ekonomideki reel değişmeyi göstermek üzere sırasıyla, GSMH deflatörü, reel GSMH, döviz kurlarındaki hareketi temsilen Tartılı Efektif Reel Kur Endeksi, bütçe ve dış ticaret dengesini temsilen konsolide bütçe ve dış ticaret dengesi, dış ekonomik kesimdeki değişimlerin etkisini göstermek üzere ABD ve Almanya'nın reel GSMH'lerinin eşit ağırlıklı aritmetik ortalamaları ve faiz değişimlerini temsilen de hazine faizleri serisi kullanılmıştır. VAR analizinin araçları olan Granger Nedensellik, Etki-Tepki Analizi ve Varyans Ayrıştırılmalar kullanılmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda ticaret açıkları ile bütçe açıkları arasında geleneksel teorinin uygun gördüğü şekilde bütçe açıklarının ticaret açıklarına doğrudan doğruya bir nedensellik ilişkisi söz konusudur. Bu ilişki aynı zamanda bir geri beslemeye de sahiptir. Yani bütçe açıkları doğrudan ticaret açıklarını etkilerken aynı zamanda dolaylı olarak ticaret açıklarının etkisi altındadır. Ticaret açıklarından bütçe açıklarına doğru olan nedensellik, faizler ve diğer değişkenlerin etkilerinden kaynaklanmaktadır. Döviz kurlarından dış ticaret dengesine doğru, doğrudan bir nedensellik ilişkisi görülmemektedir. Kurlar, ancak bütçe dengesi aracılığıyla ticaret dengesini etkilemektedir. Dış ticaret değişkenleri üzerinde etkili olduğu zannedilen döviz kuru değişkeni, aslında iç dengeye ait değişkenler ile çok daha fazla karşılıklı etkileşime sahiptir.

Günaydın (2004), Bütçe açıklarının parasallaşma yoluyla finansmanının enflasyonun en önemli nedenlerinden biri olduğu hususu, temel tartışma konularının başında gelmektedir. Enflasyonist süreçle ilgili olarak uzun süre geçerli olan görüşe göre, enflasyonun en önemli nedeni, mali dengesizlikler ve para basımı yoluyla bütçe açıklarının finanse edilmesi olmuştur. Eğer kamu para basarak açıklarını finanse ediyorsa, piyasadaki bu para genişletici olabilir ancak enflasyonist etki yaratacaktır. Zira üretime karşılık olarak piyasada dolanan paraya ek olarak, açıkların para basma yöntemi ile finansmanından doğan ve piyasaya sürülen ek para, ekonomik büyümenin boyutunu olduğundan fazla gösterecektir.

5.1. Türkiye Ekonomisi İçin 1990-2003 Döneminde Bütçe Açıklarının Makro Ekonomik Etkilerine Yönelik Bir Model Uygulaması

Açık bir ekonomide makro ekonomik değişkenler arasındaki uzun ve kısa vadeli ilişkileri inceleyen VAR ve eş bütünleşim uygulamalı çalışmaların çoğunda, bütçe açıklarına anahtar değişken olarak yer verilmemektedir. Bu çalışma, bütçe açığı

değişkenini analize dahil ederek, temel makro ekonomik değişkenlerin (bütçe açığı, gayrisafi yurt içi hasıla, para, faiz oranı, döviz kuru ve cari işlemler dengesi) uzun ve kısa dönemde ortak hareketlerini inceleyecektir. Çalışmaya öncülük eden model, “İbrahim ve Francis Kumah”ın (1996), çalışmasıdır. Kullanılan yöntemler, VAR ve Johansen Eş bütünleşme analizleridir.

Daha önce ortaya konulduğu üzere, bütçe açığı, reel döviz kuru, faiz oranı farkı ve cari hesap dengesi değişkenleri arasında, anlamlı ekonomik ilişkiler bulunmuştur (Branson,1993). Bu ve benzer çalışmalar, bütçe açığı değişkeninin, analizlerdeki önemini ortaya koyarken, konu bir çok farklı teorik modelde ele alınmıştır. Özellikle benimsenen Portfolio Denge Model(PBM)’idir; ki bunun için Branson (1983; 1984; 1985; 1988; 1993) ve Branson ve Marcheese (1988) incelenebilir.

Geleneksel statik ekonometrik yaklaşımların sınırlı olmasından dolayı zaman serileri analizlerine kadar, bütçe açıklarının uzun dönem faiz oranları, reel döviz kuru oranları, ve cari işlemler dengesi üzerine etkileri, yeterli düzeyde araştırılmamıştır. Ancak, zaman serisi analizlerindeki gelişmeler, özellikle vektör otoregresyon (VAR) ve kointegrasyon (eş bütünleşme) yöntemleri, uzun ve kısa dönemli, çok değişkenli ilişkilerin analizine olanak sağlamaktadır (İbrahim ve Kumah, 1996, s.117)

Branson’un (1993) iki ülkeli çalışması, uygulama bölümünün örnek aldığı kaynaktır. Diğer taraftan Branson’dan (1993) esin alan İbrahim ve Kumah’ın (1996) çalışmasında da iki ülkeli reel yaklaşımı, Almanya, Japonya, İsveç, İngiltere için uygulamışlardır. Burada bahsedilen iki ülkeden kasıt bir asıl incelenmekte olan ülke (home), diğeri ise bu ülkenin yerini iyi belirlemek amacı ile kullanılan ve kıyas amacıyla baz olarak kullanılan gelişmiş bir ülkedir (foreign). Çalışmada yabancı ülke ABD olarak alınmıştır ve analize dahil edilen tüm ülkeler ABD ile kıyaslanmıştır. Analiz bir çok gelişmiş ülkeye uygulanmış ve farklı bulgularla karşılaşılmıştır. Ancak aşağıda yapılacak olan uygulama, daha önceki ülke çalışmalarından farklı olarak tek bir ekonominin ele alınmasına odaklanmıştır. 1993-2003 yılları arası dönemde Türkiye Ekonomisi’nde bütçe açıklarının yukarıda sayılan değişkenler üzerindeki makro ekonomik etkileri, model kapsamında incelenecektir.

Uygulamada üç istatistiksel yöntem kullanılacaktır. Bunlar ilki Johansen’in Eş bütünleşme analizi, diğeri Vektör Otoregresyon analizi, son olarak da vektör hata

düzeltilme yöntemidir. Aslında test aşamasında bu üç yöntemin dışında Engle-Granger Kointegrasyon (Eş bütünleşim) analizi de yapılmıştır ancak çalışmanın veri sayısı, gecikme ve değişken sayısına yeterli gelmediği için Engle-Granger Eş bütünleşim Analizi sağlıklı çalışmamıştır. Burada, VAR yönteminin seçimi değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkiyi gözlemek içindir. Kadılar (2000), Vektör otoregresyon analizi, kısa dönemli makro ekonomik seriler arasındaki ilişkileri ortaya çıkaracaktır. Bu amaç doğrultusunda ilgili seriler alınıp, vektör otoregresyon modeli kurulacak ve serilere etki-tepki fonksiyonu, varyans ayrıştırması gibi serilerin aralarındaki dinamik ilişkileri ayrıntılı bir şekilde ortaya çıkararak yöntemler uygulanacaktır. Böylece seriler arasındaki beklenen etkiler yanında, serilerde ortaya çıkan beklenmeyen tepkilerde elde edilip, serilerin hangi serilerin değişimleri tarafından ne kadar açıklandığını da bulmak mümkün olacaktır. Herhangi bir değişkene gelecek şokun, o değişkende meydana getireceği kısa dönemli etki, VAR yöntemi ile gözlenebilmektedir. Johansen eşbütünleşim analizi yardımı ile de değişkenler arasında uzun dönemde ortak bir dalgalanmanın olup olmadığı incelenecektir. Ortak hareket eden denklem elde edilebilirse, denklemdeki değişkenlerin birbirleri arasındaki karşılıklı ilişkileri de yine bu yöntem ile gözlenmektedir.

5.2. Analizde Kullanılan Model ve Veriler

Çalışmada kullanılan tüm veriler, Merkez Bankası, DİE, Maliye Bakanlığı, Hazine Müsteşarlığı'nın verilerinden derlenmiştir. Eş bütünleşim çalışmalarında fark alınmadığı için verilerin ya doğrudan elde edildiği gibi reel hali analize dahil edilmiştir, ya da üssel artışa sahip değişkenlerin logaritmaları alınarak, aritmetik artışa çevrilmiş ve çalışmaya dahil edilmiştir. Yani logaritmaları alındıktan sonra oluşan seriler, analize eklenmiştir.

Gayri safi yurt içi hasıla değişkeni ve piyasadaki M2 olarak ifade edilen ve piyasadaki emisyon, bankalardaki mevduat vadeli ve vadesiz para toplamından oluşan değişkeni, (M2) ve bütçe açığı değişkeni, gayri safi yurt içi hasıla deflatörü ile deflate edilmiştir. Reel döviz kuru oranı (RER) değişkeni, 1995 bazlı reel kur indeksidir. Faiz farkı değişkeni (r_D), Türkiye'nin faiz oranından ABD'nin aynı dönemine ait reel faiz oranının çıkarılması ile elde edilmiştir. "r", reel faiz oranıdır. $[\frac{(1+i)}{(1+p)}-1]$ ile hesaplanmıştır. ABD faiz oranının alınmasının nedeni, çalışmaya yön veren makalede

de ABD'nin seçilmesi ve gelişmiş bir ülke ekonomisinin faiz oranının alınması gereğidir. Çünkü gelişmiş ülkelerde faiz oranı gelişmekte olma ülke ekonomilerindeki faiz oranlarından hem daha düşük seyrederek hem de daha istikrarlıdır. Çok hızlı yükselme alçalmalar, ani iniş çıkışlar olmaz. Bu sebeple baz olarak gelişmiş ülkelere ABD ele alınmış ve Türkiye'nin faiz oranlarının ABD ekonomisindeki oranlardan farkı alınarak faiz serisi elde edilmiştir. Burada i ; üç aylık mevduat faiz oranı, p ; 1987 bazlı tıfe enflasyon oranıdır. Cari işlemler dengesi(cab) değişkeni, üç aylık veri olarak, Merkez Bankası'ndan elde edilmiştir ve gayrisafi yurt içi hasılaya oranlanmıştır. Bütçe açığı değişkeni de gayrisafi yurt içi hasılaya oranlanmıştır.

Değişkenlerden gayri safi yurt içi hasıla, bütçe açığı, M2, döviz kuru oranı, cari işlemler dengesi üssel seriler olduğu için logaritmaları alınmıştır. Böylelikle seriler üssel artıştan aritmetik artışa dönüştürülmüştür. Yine değişkenlerden gayri safi yurt içi hasıla değişkeni mevsimsel dalgalanmalar gösterdiği için X12 mevsimsel düzenleme ile düzenlenmiş, seriden mevsimsel salınımlar temizlenmiştir. Veriler aşağıdaki notasyonlarla uygulama içinde yer alacaklardır:

$\ln rgdpsa$ = logaritması alınmış, mevsimsel düzenlenmesi yapılmış reel gayri safi yurt içi hasıla değişkeni,

$\ln bdef$ = logaritması alınmış bütçe açığı değişkeni,

$\ln rM2$ = logaritması alınan reel M2 değişkeni,

$\ln rer$ = logaritması alınan reel döviz kuru oranı değişkeni,

Rd = faiz farkı değişkeni,

$\ln cab$ = logaritması alınan cari işlemler dengesi değişkeni.

VAR ve eş bütünleşim kullanarak yapılan uygulama, gayri safi yurt içi hasıla, bütçe açığı, M2, faiz oranı, döviz kuru oranı ve cari işlemler değişkenlerinin birleşik hareketlerini inceleyecektir. Çalışmanın denklemi aşağıdadır:

$$\ln rgdpsa_t = \alpha + t + \beta_1 \ln bdef_{t-i} + \beta_2 \ln rM2_{t-i} + \beta_3 rd_{t-i} + \beta_4 \ln rer_{t-i} + \beta_5 \ln cab_{t-i} + e$$

(5.1)

$$\beta_1 < 0; \quad \beta_2 < 0; \quad \beta_3 < 0; \quad \beta_4 < 0; \quad \beta_5 > 0$$

5.3.Birim Kök Testleri

Değişkenlerin durağan olup, olmadığını test etmek için en çok kullanılan yöntem, Dickey ve Fuller tarafından geliştirilen “birim kök” (unit root) testidir. Bu testte, X_t değişkenindeki gözlenen değişimin bir otoregresif süreç (AR1) olduğu varsayılmaktadır. Bir başka deyişle, $X_t = \delta X_{t-1} + e$ 'dir. Bu yöntemde $H_0: \delta = 1$ hipotezi, yani (durağan değil hipotezi), alternatif $H_1 = \delta < 1$ (yani durağan hipotezine) karşı test edilmektedir. Ancak daha sonraki çalışmalarda atlanılan otokorole olmuş değişkenleri de ekleme uygulamasına geçilmiştir. Bu tür uygulamalar genellikle, Pekiştirilmiş Dickey-Fuller Testi (ADF), olarak adlandırılmaktadır (Çelen, 2002, s.26). Bu çalışmada değişkenlerin durağan olup, olmadıklarını tespit etmek için ADF testi uygulanacaktır.

Tablo 5.1. ADF Testi Sonuçları

DEĞİŞKEN ADI	ADF TEST SONUCU
Reel Gayri Safi Yurt içi Hasıla Değişkeni (lnrgdpsa)	- 1,45862
Bütçe Açığı değişkeni (lnbddef)	-5,306212
M2 Değişkeni (lnM2)	- 2,217208
Cari İşlemler Dengesi Değişkeni (lncab)	- 4,400887
Reel Döviz Kuru Oranı Değişkeni (lnrer)	- 4,064648
Faiz Farkı Değişkeni (rd)	- 5,656242

*Yukarıdaki ADF Test Sonuçları %1 için (- 4,1458)

%5 için (- 3,4987)

kritik değerlerine göre yorumlanmıştır.

Reel gayri safi yurt içi hasıla değişkeni, durağan değildir, (1,45862). Bütçe açığı değişkeni %1 anlam düzeyinde 5.30 katsayısı ile durağan çıkmıştır. M2 değişkeni %5 anlam düzeyinde 2.2172 ADF test sonucu ile durağan değildir. Cari işlemler açığı değişkeni %5 anlam düzeyinde 4.400887 ADF testi sonucu ile durağandır. Reel döviz kuru oranı %5 anlam düzeyinde 4.0646 ADF testi sonucuyla durağandır. Son değişken faiz farkı ise %1 anlam düzeyinde 5,6562 ADF test sonucu ile durağandır. Yapılan ADF testleri ile değişkenlerin durağan olup olmadığı, test edilmiştir. Ancak her bir değişkenin, ayrıca grafikleri çizilerek durağanlıklarına bir de grafik yardımı ile bakılmıştır. Üssel olarak artış gösteren değişkenlerin logaritmaları alınmıştır.

5.4. Johansen Eş Bütünleşim Analizi Sonuçları

İki değişken arasında zaman serisi verileri kullanarak, istatistiksel bakımdan anlamlı bir regresyon elde edilebilir. Her iki zaman serisinde de trend bulunuyorsa, ilişki gerçek olmaktan çok, “sahte” olabilir. Regresyonun gerçek ya da sahte bir ilişkiyi yansıttığı, zaman serilerinde eş bütünleşim kavramı ile açıklanabilir. Eş bütünleşim konusu içinde iki önemli kavram, durağanlık ve durağanlığın belirlenmesinde kullanılan birim kök (unit root) testidir. Bir zaman serisinin durağan olup olmadığını veya kaçınıcı dereceden durağan olduğunu belirlemede birim kök testinden yararlanılır. İki zaman serisi de trend dolayısıyla durağan olmayabilir. Bundan dolayı aralarındaki ilişki, trende bağlı olabilir. Fakat ikisi de aynı dereceden durağan ise, o zaman iki seri arasında bir eş bütünleşme olduğu söylenebilir ve bu da regresyonun sahte olmadığını gösterir. Eğer iki zaman serisi arasında bir ilişkiden bahsediliyorsa ve aralarında istatistiksel bakımdan anlamlı bir regresyon buluyorsa bu ilişkinin gerçek olup olmadığını anlamak için birim kök testi ile serilerin kaçınıcı dereceden durağan olduklarını saptamak gerekir. Eğer, her iki seri de aynı dereceden durağan (bütünleşmiş) çıkıyorsa bu ilişki gerçek bir ilişkidir. Regresyon gerçektir. Bu serilere eş bütünleşmiş seriler, denir. Diğer bir anlatımla regresyonun gerçek olması için, serilerin eş bütünleşmiş seriler (aynı dereceden durağan seriler) olması gerekir (Çolak, 2001, s.26).

Seriler arasındaki eş bütünleşme ilişkisini belirlemede yaygın olarak Engle ve Granger, Johansen ve Juselius tarafından önerilen yöntemler kullanılmaktadır. Engle ve Granger eş bütünleşme yöntemi, durağan olmayan iki seriden birinin diğerinin üzerine regres edilmesi suretiyle elde edilen hata terimlerinin durağanlığına bakmaktadır. Eğer hata terimleri serisi durağan ise, seriler arasında eş bütünleşme ilişkisinin var olduğu ifade edilmektedir. Bu yöntem, ikiden fazla değişken içeren modeller için tercih edilmemektedir. Çünkü değişken sayısı üç veya daha fazla olduğu zaman birden fazla eş bütünleşme ilişkisi olabilir ve Engle ve Granger yöntemi ile bunları ayırtırmak mümkün değildir. Ayrıca, kullanılan iki aşamalı yöntem hata yapma riskini de arttırmaktadır (Artan ve Berber, 2004, s.23).

Johansen ve Juselius tarafından geliştirilen ve kendi isimleri ile anılan yöntem, en çok olabilirlik yöntemini kullanarak Engle ve Granger yönteminin yukarıda belirtilen eksiklerini gidermektedir. Bu test tekniğine göre maksimum öz değer istatistiği ve/veya

iz istatistiği (trace statistics) değerleri olarak eş bütünleşim vektör ya da vektörlerin önemli olduğunu gösteriyorsa, seriler arasında uzun dönemli durağan bir ilişki olduğu kabul edilir. Hesaplamanın iz istatistiği ve maksimum öz değer istatistiği sonuçları tablo kritik değerleri ile karşılaştırılır. Her ikisi de test istatistiğinin kritik değerleri, Johansen ve Juselius (1990), tarafından verilmiştir. Testler, istatistiksel olarak eş bütünleşik vektör/ vektörlerin önemli olduğunu gösteriyorsa seriler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu kabul edilir. İz ve maksimum özdeğer istatistikleri aynı zamanda eş bütünleşik vektör sayısının bulunmasında da kullanılmaktadır (Artan ve Berber, 2004, s.23).

5.4.1. Johansen Eş Bütünleşim Denklemi

Bu bölümde reel gayrisafi yurt içi hasıla ile bütçe açığı, M2, reel faiz farkı, cari işlemler dengesi arasında uzun dönemde ortak bir salınım olup olmadığı incelenecektir. Başka bir anlatımla, değişkenler arasında eş bütünleşik hareket gösteren bir denklemin varlığı araştırılacaktır. Eğer aralarında eş bütünleşik denklem varsa, anlamlı çıkan değişkene göre normalleştirme testi yapılacak ve yorumlanacaktır.

Johansen Metodu, değişkenlerin gecikmeli düzeylerini baz alarak ortak trend ve eş bütünleşik vektör tahmin eder (Mohapatra ve Biswas, 1997, s.15). Johansen denklemi, sırasıyla reel gayri safi yurt içi hasıla, bütçe açığı, reel M2, reel faiz farkı, cari işlemler açığı değişkenleri arasındaki eş bütünleşme incelemektedir. Değişkenler arasında uzun dönemde ortak hareketin olup olmadığı sınanacaktır.

Tablo 5.2 : Johansen Testi Sonuçları

Test edilen		İz	%5	%1
Eşbütünleşik	Eigendeğer	istatistiği	Kritik değer	Kritik değer
Denklemler				
Hiç **	0.813985	210.3321	94.15	103.18
En fazla 1 **	0.725380	129.5996	68.52	76.07
En fazla 2**	0.592993	67.56599	47.21	54.46
En fazla 3	0.271795	24.41751	29.68	35.65
En fazla 4	0.173662	9.193217	15.41	20.04
En fazla 5	0.000773	0.037139	3.76	6.65

** işareti red hipotezinin %5 ve %1 anlam düzeyinde gerçekleştiğini göstermektedir.

Dördüncü satır %5 ve %1 anlam düzeyinde eşbütünleşik eşitliğin varlığını ifade eder. Beşinci satır %5 ve %1 anlam düzeyinde 1 adet eşbütünleşik eşitliğin daha varlığını ifade eder. İlgili değişkenlere ait kointegrasyon testinde uygun gecikme değeri, Akaike Bilgi Kriteri (AIC) ile 4 bulunmuştur.

Eş bütünleşim derecesini tahminde iki istatistik vardır. Bunlardan biri, bu çalışmada da yapılacak olan Trace İstatistiği; diğeri de Max İstatistiğidir. Bazı durumlarda bu iki testin farklı sonuçlar vermesi, çözümsüz durumlara neden olabilir. Test istatistiklerinin dağılımı standart değildir. Kritik değerlerin asimtotik yaklaşımları, simülasyon yardımı ile elde edilmelidir. M. Osterwald-Lenum'un 1992 tarihli makalesi, 11 değişkenin üzerindeki VAR analizleri için en geniş kritik değerler setini vermiştir. Beş adet kritik değer tablosundan oluşmuştur ve uygulama çalışmalarında en doğru kritik tablo çalışmanın özelliklerine göre seçilmelidir. Tablolar her iki yöntem için, yani hem VAR hem de eş bütünleşim eşitlikleri için olası çok sayıda farklı duruma cevap verir, niteliktedir (Johnston ve Dinardo, 1997, s.302).

Dördüncü satır, sıfır hipotezinin reddini gösterir. Trace istatistiği 210,3321 > 103,18'tir. Denklemi oluşturan değişkenler arasında eşbütünleşim yoktur hipotezi red edilmektedir. Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki vardır. Analizde anlamlı bir adet eşbütünleşik denklem vardır. Trace (İz) Statistik, %1 anlam düzeyinden büyüktür. (129,5996 > 76,07). Bunun ise anlamı, en fazla bir denklemde, değişkenler arasında uzun dönemde ortak hareket vardır. Bir denklem eşbütünleşiktir. Johansen eşbütünleşme testi içerisinde birinci değişkene göre; ki çalışmada bu değişken, logaritması alınmış, X12 düzenlemesi ile mevsimsel düzenlemesi yapılmış, reel gayri safi yurtiçi hasıla olarak tanımlanmıştır. (lnrgdpsa)'ya göre yapılan "normalleşme eşbütünleşme katsayılarının" (normalized cointegrating coefficients), anlamlı olduğu ve bunların yorumlanması gereği, anlatılmaktadır. Yani uzun dönemde ortak hareket ettiği Johansen Eş bütünleşme Testi ile anlaşılan denklem, sırasıyla, gayrisafi yurt içi hasıla, bütçe açığı, M2, reel faiz farkı, reel döviz kuru oranı, ve cari işlemler değişkeni ile kurulan ilk denklemdir. İlk denklemin normalleşme katsayısı, milli gelir değişkenine göre olacaktır. Bu sebeple, yukarıda tümü verilen Johansen Eş bütünleşme Denklem Sayısı Sonucu içerisinde istatistiksel olarak anlamlı olan, uzun dönemde ortak hareket ettikleri sonucuna ulaşılan birinci değişkene göre normalleşen katsayıların bulunduğu Tablo 2.3'de görüldüğü gibi, 1. Eş bütünleşme Eşitliği yorumlanacaktır.

Tablo 5.3: Milli Gelire Göre Normalleştirilen Kointegre Katsayılar Tablosu

1 eşbütünleşik denklemler	Logaritmik Benzerlik	63.87316			
Normalleştirilen eşbütünleşik katsayılar (parantez içindekiler standart hatalardır)					
LNRGDPSA	LNBDEF	LNRM2	RD	LNRER	LNCAB
1.000000	-0.173842	0.257165	-0.002282	-0.684302	-0.023026
	(0.01570)	(0.02902)	(0.00032)	(0.08705)	(0.01167)

Johansen Kointegrasyon Testi kapsamında elde edilen kointegre katsayıların milli gelire göre normalleştirilmesi sonucu, aşağıdaki denklem elde edilmiştir:

$$\text{Lnrgdpsa} = 0,173842 \text{ ln bdef} - 0,257165 \text{ ln rm2} + 0,002282 \text{ rd} + 0,684302 \text{ ln rer} + 0,023026 \text{ ln cab} \quad (5.2)$$

Bütçe açığındaki bir artış, milli gelir değişkenini 1990-2003 yılları arasında arttırmıştır. Katsayı 0.173842'dir. Bütçe açığındaki artış, milli geliri aynı yönde etkilemektedir. Artan bütçe açığı, gelir arttırıcı etki yapmıştır. Çalışmanın varsaydığı B₁ katsayı işareti negatiftir ancak uygulama sonucu elde edilen işaret beklenin aksine pozitiftir. Buradan çıkan sonuç, adı geçen yıllarda Türkiye'de gerçekleşen kamu bütçe açığının ekonomiyi olumsuz etkilemediğidir. Gerçekleşen açık, gayri safi yurt içi hasılayı arttırıcı olmuştur. Sonuç literatür taramasındaki benzer çalışmalardan farklı çıkmıştır. Örnek vermek gerekirse, Feldstein (1984), yaptığı çalışmada bütçe açıklarındaki artışın milli geliri azalttığını ispatlamıştır. Borcun geri ödenmesi, yine bir kaynak kullanımı demektir. Adam ve Bevan (2005), çalışmalarında, eğer ekonomide bütçe açıkları iç borçlanma yolu ile elde ediliyorsa büyümeyi engelleyici olacaktır. Türkiye için söylenebilecek şey, bütçe açıklarının Keynesyen bir yaklaşımla, ekonomiyi tetiklemesidir. Çalışmaya göre, 1990-2003 yılları arasında artan kamu bütçe açıkları, milli geliri arttırıcı nitelikte olmuştur.

Johansen Eşbütünleşim Testinin ikinci değişkeni M2'deki artış, milli geliri azaltmıştır. İkisi arasındaki katsayı, -0.257165'dir. Çalışmanın başında da aynı yönlü ilişki beklenmektedir. Uygulama çalışmanın amacını destekler nitelikte gelişmiştir. Para

piyahasında paranın miktarı ile hızının çarpımı, fiyatlarla üretim miktarının çarpımına eşittir. Paranın dolaşım hızının sabit olduğu varsayıldığı durumda para miktarındaki artış karşısında eğer üretim miktarındaki artış, fiyatlar genel düzeyindeki artıştan daha fazla artış gösteriyorsa reel milli gelir artacaktır. Ancak eğer M2'deki artışa karşılık fiyatlar genel düzeyi artıyorsa reel gelir azalacaktır. Yapılan uygulamada M2'deki artış, milli fiyatlar genel düzeyini arttırmış ve reel gelirden azaltıcı etkiye neden olmuştur. Burada üzerinde önemli durulması gereken bir nokta vardır. Adı geçen dönemde açıkların finansman şekli değişmiştir. Para basarak finansman yerini borçlanma ile finansman almıştır. O halde neden M2'deki artış fiyatları arttırmıştır? Bu sorunun cevabı para piyasasında bulunacaktır. Zira tasarruflar bu dönemde iç borçlanma adı altında devlete borç verilmiş ve karşılığında faiz geliri alınmıştır. Reel ekonomiye gitmesi gereken paralar para piyasasına akmış, para piyasası gelişirken, reel üretim görece azalmıştır. M2'deki artışlar da fiyatlara yansiyarak reel gelirden azaltıcı olmuştur.

M2 ise paranın genişletilmiş tanımıdır. M2 arttığı zaman, faizler yükselecektir. Bu beraberinde enflasyon beklentisi oluşturacaktır. Beklentisel enflasyon, faizleri artırır ve birey yatırımı ve tüketimi erteler. Tasarruf sahibi birikimini para piyasasına yönlendirir. İç borç yükselir. Para borç verilmiştir. Hiçbir üretim etkisi yoktur. Borç verilen paranın üretim etkisi var gibi düşünülebilir. Oysa gelirden faaliyet dışı kazanç niteliğindedir. Para çoğalmaktadır ancak üretim karşılığı çoğalmamaktadır. İç borcu veren devlet, faizlerini de ödemektedir. Üretim artışına bağlı ödeme yapılmamaktadır. Tasarrufçunun parası artmaktadır. Ancak üretim düşmüş, gelir düşmüştür. Piyasadaki para, faizin etkisi ile çoğalmaktadır. Bu artış enflasyonisttir. Reel ekonomi dışıdır. Sonuç olarak paranın genişletilmiş tanımı olarak ifadelendirilen M2'deki artış, milli gelirden azaltıcı olmuştur.

İkisi arasındaki ters yönlü ilişki için milli gelirden büyümenin paranın büyüklüğünü karşılamamakta olmasıdır. Bütçe açığı olduğu zaman ya borçlanma ya da parasallaşma ile finanse edilecektir. Eğer ekonomide enflasyon varsa ikisi arasında negatif ilişki olacaktır ki ulaşılan sonuç budur. M2 ve milli gelir zıt yönlü hareket etmektedirler. M2 değişkeninde artış söz konusuysen milli gelir azalmıştır. Burada piyasada M2'nin enflasyonist olduğu anlaşılmaktadır. M2, gelirden azaltıcı niteliktedir.

Yine bir başka yorum şöyle olacaktır, Berber ve Artan (2004), yaptıkları çalışmada 1987:1-2003:2 dönemleri arasında Türkiye Ekonomisi'nde enflasyon oranı ile ekonomik büyüme arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Sonuçlara göre enflasyon oranındaki %10 artış, ekonomik büyümeyi %1,9 oranında düşürmektedir. Çalışmada Granger Nedensellik Testi kullanılmıştır. Bu örneğin yanı sıra Grier ve Perry (1998), yaptıkları çalışmada ekonomik büyümeyi enflasyonun değil, enflasyon değişkenliğinin olumsuz yönde etkilediğini ifade eder.

Günaydın (2004), eğer kamu para basarak açıklarını finanse ediyorsa, piyasadaki bu para genişletici olabilir ancak enflasyonun nedeni olacaktır. Çünkü üretime karşılık olarak piyasadaki paraya ek olarak, açıkların para basma yöntemi ile finansmanından doğan ve piyasaya sürülen ek para, ekonomik büyümenin boyutunu olduğundan fazla gösterecektir. Adam ve Bevan'ın (2005) makalesinde, eğer bütçe açığı sınırlı senyoraaj ile finanse ediliyorsa büyümeyi arttıracaktır. Yalnız bu sonuç, iki faktör göz önüne alınarak elde edilebilir. Bunlar, bütçe açığının büyüklüğü ve kamu borç stoğunun büyüklüğü ile ilişkilidir. Zira makaleye göre yüksek borç stoğu, kamu açıklarının olumsuz etkilerini arttırmaktadır. Mallik ve Chowdhury (2001) çalışmalarında, enflasyon ile büyüme oranı arasında pozitif yönlü ilişki tespit etmişleridir.

Johansen modelinde Rd değişkeni, faiz farkı değişkenidir. 1990-2003 yılları arası çeyrekli veri setinin her dönemi için, Türkiye'nin faiz oranından ABD'nin aynı dönemine ait faiz oranı çıkarılarak elde edilmiştir. Faiz farkı değişkenindeki artış, milli geliri adı geçen yıllar arasında arttırmıştır. Katsayı 0.002282'dir. Uygulamanın başında, faiz farkı değişkeninin gelir arttırıcı değil azaltıcı olacağı varsayılmıştır. Ancak sonuç bu değişken açısından şaşırtıcı olmuştur. Faiz farkı değişkenindeki artış geliri artıcı niteliktedir. Çünkü yüksek faiz ekonomi için yüksek risk demektir. Yine yüksek faizin olduğu ekonomide yüksek enflasyon mevcuttur. Yüksek enflasyonun olduğu ekonomide üretim artar. Zira Phillips Eğrisi'nden de hatırlanacağı üzere işsizliği düşürmek için enflasyona katlanmak gerekmektedir. O halde enflasyon varken istihdam artar faizler yükselir, enflasyon yükselir ancak bu sırada gelir de yükselecektir. Faiz farkı değişkenindeki (rd) artış, aslında aynı zamanda Türkiye Ekonomisi'nde faizlerin artışı anlamındadır. Çünkü değişken, Türkiye'nin üçer aylık faiz oranından ABD'nin aynı dönemine ait üçer aylık faiz oranının çıkarılması ile elde edilmiştir. Bu fark değişkeni yükseldikçe, Türkiye Ekonomisi'nin üçer aylık faizinin arttığı anlaşılacaktır. Zira ABD

faiz oranı Türkiye'deki faiz oranındaki artışa oranla oldukça düşük oranda artış gösterecektir.

Konu ile ilgili bir başka yorum, para piyasası ilintilidir. Faiz farkı değişkenindeki artış, milli geliri aynı yönlü etkilemiş, yani arttırmıştır. İfade daha açılacak olursa, para reel sektörden finans sektörüne kaymıştır. Yükselen faiz ve ödünç verme sonucu elde edilen getirisi, bir finansman çeşidi olarak görülmektedir. Reel üretim görece azalırken, para piyasası görece büyümektedir. Faizlerin finansmanı için ek kaynak gerektiğinde ise yine kaynak arayışı ve faiz artışları kaçınılmazdır. Ancak, burada ödünç para veren daha fazla kazanmaktadır. Ödünç vermenin ve kamu borçlanmasının bozucu etkisini ise, tüm ekonomi ödeyecektir. Konuyla ilgili olarak Feldstein (1984), çalışmasında bütçe açığının sektörler arası talebini işlerken, açıkların faizi arttıracaklarını bunun da yatırım mallarının talebini düşüreceğini söyler. Talebin sektörler arası dağılımının değişmesi sonucu reel çıktı düzeyi düşse de toplam fiyatlar artar. Fiyatların artması, reel para stokunu düşürür ve açık, tekrar artar. Artan açık milli geliri azaltır. Oysa Türkiye'de böyle olmamıştır. Para reel sektörden finans piyasasına kaymış, ancak orada kazanılanlar yine milli geliri artırıcı olmuştur.

Uygulamada Johansen denklemi içinde rd değişkeninin milli gelire etkisi incelenirken aslında bu aşamadan bir basamak önce bütçe açıklarının faiz üzerine etkisi konuşulmalıdır. Barro (1986) İngiltere için yaptığı çalışmada bütçe açıklarının faiz oranını yükselttiği sonucuna ulaşmıştır. 1701-1918 yılları arası İngiltere için yapılan çalışma sonucunda savaş dönemlerinde kamu harcamalarının arttığı, bunun da bütçe açığını arttırdığı tespit edilmiştir. Artan bütçe açığı, faiz oranını ve M2 değişkenini arttırmaktadır ve yine aynı çalışma, milli borç stokunun milli gelire oranının arttığını gözlemlemiştir. Barro çalışmasında, savaş yıllarının dışında bütçe açıklarının iki kez daha arttığını görmüştür. Bunlardan biri köle sahiplerine tazminatlarının dağıtıldığı dönem, bir diğeri de sübvansiyon dağıtıldığı dönemlerdir. Bunların dışında, bütçe açığının barış dönemlerinde düştüğünü ifade etmektedir. Ball ve Mankiw (1995), çalışmalarında bütçe açığının faiz oranlarını arttırdığını ifade etmektedirler.

Uygulamadaki bir diğer değişken, reel döviz kuru oranıdır. 1990-2003 yılları arası yapılan bu çalışmada reel döviz kuru oranındaki artış, milli geliri arttırmıştır. Çalışmanın başında beklenen işaretin aksine ilişki aynı yönlüdür. Adı geçen dönemde ülkenin ekonomik portföyünde ilk sıralarında ihracatın desteklenmesi vardır. İhracat,

ekonomi için yeni pazarlar anlamına gelmektedir. Yerli piyasada talep azalsa bile dışarıda edinilen pazarlar iç üretimi arttıracaktır. Bu amaçla, ihracatın artması için kur avantajı kullanılmış, kurlar düşük tutulmak suretiyle yerli para değer kaybetmiş ve pazarlık payı artmıştır. Görece daha ucuz olan Türk Malları dış piyasada yerine almıştır. Düşük kur, ihracatı desteklemiştir. İhracata dayalı büyüyen reel sektörler de ekonomik büyümeyi gerçekleştirmiştir. Yükselen piyasa ekonomisi kavramı, 1980'lerin sonlarından başlayarak finansal serbestleştirme ve kambiyo rejimlerinin esnekleştirilmesi politikalarını benimsemesidir (Yeldan, 2005b, s.1). Normalleşme katsayısı, 0.684302'dir. Artan döviz kuru oranı, milli geliri arttırmaktadır.

Tablodaki son değişken, cari işlemler açığı değişkenidir. Cari işlem açığındaki artış, milli geliri arttırmıştır. Uygulama başındaki işaret beklentisi aynı yönlü, pozitif ilişki şeklindedir. 1990-2003 yılları için yapılan bu çalışmada elde edilen sonuç, ülke adına sevindiricidir. Cari işlemler açığının milli geliri arttırıcı nitelikte oluşu ise yapılan ithalatın üretim amaçlı olduğunu gösterir. Yukarıda da anlatıldığı gibi Türkiye'nin üretimi ithal yolu ile satın aldığı ara mallara, makine teçhizata bağlıdır. Çıkan bu sonuç bu savı destekler niteliktedir.

Cari işlemler, kabaca reel sektörün, dış dünya ile döviz işlemlerinin dengesini vermekte ve özet olarak mal ve hizmet ticareti ile işçi dövizleri, dış borç faiz ödemeleri gibi faktör gelir-gider kalemlerinden oluşmaktadır. Cari açık, milli gelir muhasebe sisteminde de yurt içinde gerçekleşen tasarruf-yatırım açığını vermektedir. Türkiye cari işlemler açığı ile karşı karşıyadır. Açığın finansman biçimini değerlendirmek için ödemeler dengesinde finans hesabı dengesinde sunulan "finansal sermaye hareketlerine" bakmak gerekir. Finansal sermaye girişlerinin önemli bölümünü yabancıların Türkiye'den menkul kıymet alımları oluşturmaktadır. Türkiye yüksek reel faiz ve ucuz döviz kuruna dayalı finansal arbitraj olanaklarını değerlendiren bir tür spekülatif sıcak para akımları sonucunda yabancıların devlet iç borçlanma senetleri portföyünü genişletmiştir. Bu arada Türkiye'nin kısa vadeli dış borçları da artmıştır. Her ne kadar cari açığın finanse edildiği ileri sürülse de cari açığın finanse edilmekte olduğu gerçek değildir. Cari işlemler açığı, nihai olarak yüksek faiz getirisinin cezbediği sıcak para akımlarının ve kaynağı belirsiz döviz girişlerinin yarattığı döviz bolluğunun ithalat talebini uyarmasına dayanmaktadır. Burada temel sorun, bizzat cari işlemler açığının finanse ediliş biçiminden kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin reel sektörünün cari işlemler

açığı bağlamında gerek duyduğu döviz miktarından çok fazlasını borçlanmakta olduğu en büyük tehlikedir. Türkiye’de cari açığa karşılık, dış borçlanma daha fazla artmaktadır. Dolayısıyla dış borç stokunun artışı, ekonominin tasarruf-yatırım dengesini sağlamak için gerek duyduğu döviz talebinin çok üstünde bir tempoda seyretmektedir. Daha açık bir ifadeyle Türkiye yüksek hızla büyüdüğü ve yüksek cari açık verdiği için borçlanmamakta; bunun tersine, büyük hacimli sıcak para girişlerinin yarattığı borçlanma sonucunda cari işlemler açığı doğmaktadır. Bu koşullar altında dış borçlanma temposunun dizginlenmesi ve cari işlemler dengesinin düzeltilmesi öncelikle sıcak para akımlarının kontrolünden geçmektedir (Yeldan, 2005a, s.1). Özetle cari işlemler açığı, gelir arttırıcı olsa bile ekonomik anlamda bozucu nitelikte büyümektedir.

İbrahim ve Kumah (1996) bu çalışmanın uygulama kısmına ilham olmuşlardır. Çalışma, sırasıyla, Almanya, Japonya, İsveç, İngiltere için yapılan ve vektör oto regresif analiz kullanarak bütçe açığı ile birlikte para, faiz, döviz kuru oranı ve dış ticaret dengesi değişkenlerinin ortak hareketlerini incelemiştir. Bir yerli ülke ve yabancı ülke alıp, refah düzeyi yüksek yabancı ülke ile diğer ülkeleri ayrı ayrı kıyaslamışlardır. Çalışmalarındaki yabancı ülke ABD’dir. Veri seti, 1974:1-1992:4 periyotlarının üçer aylık serileridir. İki farklı analiz yapmışlardır. Birincisinde faiz farkı değişkenini parasal şok gibi görmüş, faiz farkındaki değişimin diğer değişkenler üzerine etkilerini incelemişlerdir. Diğeri ise reel döviz kurundaki değişimin diğer değişkenlerde oluşturacağı tepkilerdir. Bunu da mali şok olarak nitelemişlerdir. Çalışmada elde edilen ekonometrik sonuçlar istatistiksel olarak anlamlı değildir. Ancak yazarlar anlamlı çıkmasa bile mali şokların cari hesap dengesini bozduğu sonucuna ulaşmıştır. Bütçe açıklarındaki artışların etkileri incelerken kurdukları model bu çalışmada Türkiye için kurulan modeldir. Ancak bu çalışmada sadece mali şok kısmı ele alınmış parasal şok modeline yer verilmemiştir. Yine İbrahim ve Kumah (1996) çalışmalarında uygulama sonucuna bağlı olarak ancak ilk dört çeyreğin yorumlanabileceğini böylece kısa dönemli mali şokların ve parasal şokların etkilerini yorumlamakta olduklarını özellikle belirtmektedirler. Kendilerinin ifadeleriyle, bu çalışmada kullanılan teorik modele dayanarak, yapısal bütçe açıklarındaki bir artış, reel döviz kurunda düşüşe neden olmaktadır. Yine, kısa dönemde yerli (home) ülke cari hesapları dengesinde açığa neden olmaktadır. Bu durum faiz oranlarında artışa neden olmaktadır. Yine aynı çalışmada, tüm ülkelerde yapısal bütçe açığındaki artışlar en az ilk üç dönem yerli reel döviz oranını değerlemektedir. Çalışma, kurduğu modeldeki her değişkeni yorumlayamamış,

sadece son söz olarak, bütçe açıklarındaki tepkinin faiz farkı, reel döviz kuru oranı ve cari işlemler değişkeni üzerinde potansiyel etkiye sahip olduğu şeklindedir.

5.5. Vector Auto Regressive Analiz (VAR)

VAR modeli, seçilen bütün değişkenleri birlikte ele alır ve bir sistem bütünlüğü içinde inceler. Kesin bir biçimde içsel ve dışsal değişken ayrımı söz konusu değildir. Ekonometrik modelin şekillendirilmesi aşamasında, belirli ve modelin oluşumuna etki eden katı bir iktisadi teorinin varlığı kabul edilmez. İktisadi teorinin öne sürdüğü kısıtlamaların, varsayımların, model tanımını bozmasına izin verilmez. Değişkenler arasındaki ilişkiler hakkında bir ön kısıt konulmaz. Böylelikle ekonomistlerin model kurma aşamasında yapmak zorunda oldukları ön varsayımların olumsuz etkileri büyük ölçüde ortadan kalkmaktadır. İktisat teorisinin öne sürdüğü çeşitli hipotezlerin istatistik ve ekonometrik sınamaları, daha sonra sayısal iktisadi veriler kullanılarak yapılır.

VAR modelleri öncelikle makro ekonomik değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesinde ve rassal (tesadüfî) şokların değişkenler sistemine olan dinamik etkisinin incelenmesinde kullanılır. Hatta bir çok iktisatçıya göre kısıtsız VAR öngörü için klasik yapısal modellemeden daha iyi sonuç verir. İçsel değişkenlerin modele ait denklemlerin hem sağ hem de sol tarafında yer alması, incelenen ilişkinin tahminini ve oradan bir sonuç çıkarılmasını zorlaştırdığından, değişkenler arası ilişkileri yapısal olmayan tekniklerle belirlemek bazen daha iyi sonuç vermektedir (Özgen ve Güloğlu, 2004, s.101).

$$\begin{aligned} y_t &= a_1 + \sum_{i=1}^p b_{1i} y_{t-i} + \sum_{i=1}^p b_{2i} x_{t-i} + v_{1t} \\ x_t &= c_1 + \sum_{i=1}^p d_{1i} y_{t-i} + \sum_{i=1}^p d_{2i} x_{t-i} + v_{2t} \end{aligned} \quad (5.3)$$

Yukarıdaki modelde p, gecikmelerin uzunluğunu, v ise ortalaması sıfır, kendi gecikmeli değerleriyle olan kovaryansları sıfır ve varyansları sabit, normal dağılıma sahip, rassal hata terimlerini göstermektedir. VAR modelinde hataların kendi gecikmeli değerleriyle ilişkisiz olması varsayımı modele herhangi bir kısıt getirmez. Çünkü değişkenlerin gecikme uzunluğunun arttırılmasıyla otokorelasyon sorununun üstesinden gelinir.

Hatalar zamanın belli bir noktasında birbiriyle ilişkiliyse, yani aralarındaki korelasyon sıfırdan farklı ise, hatalardan birindeki değişim zamanın belli bir noktasında diğerini etkileyecektir. Ayrıca hata terimi modelin sağındaki tüm değişkenlerle ilişkisizdir. Modelin sağ tarafında, sadece içsel değişkenlerin gecikmeli değerleri yer aldığı için, eşanlılık sorunu ile karşılaşılmaz. Bu durumda modeldeki her bir denklem, klasik en küçük kareler yöntemiyle görülebilir. VAR modellerinde optimal gecikme uzunlukları Akaike, Schwartz, Hannan-Quinn gibi kriterlerle saptanabilir (Özgen ve Güloğlu, 2004, s.103). Bunun yanı sıra varyans ayrıştırması yöntemi ve etki-tepki fonksiyonları yardımı ile değişkenler arasındaki etkileşim görülebilir.

5.5.1. Değişkenler Ve Tanımları

Kamu kesimi bütçe açıklarının temel makro ekonomik değişkenler üzerindeki etkileri vektör otoregresif model yardımı ile incelenecektir. VAR yöntemi, ekonomik değişkenler arasındaki dinamik ilişkileri yakalamak için oldukça etkili oluşu nedeni ile sık kullanılmaktadır. VAR, yaklaşımının iki avantajı vardır. Bunlar kısaca (i) VAR yaklaşımı, herhangi bir ekonomik teorinin öngördüğü kısıtlamaları içermemektedir. Böylece sistemde hangi değişkenlerin dışsal hangi değişkenlerin içsel olduğunu önceden belirleme zorunluluğu ortadan kalkmaktadır. (ii) VAR modelinde her değişken kendisinin ve diğer değişkenlerin geçmişteki değerlerinin bir fonksiyonu olarak ele alınmaktadır. Bu da değişkenler arasındaki dinamik ilişkilerin yakalanmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Çalışmada kamu açıkları ile diğer makro değişkenler arasındaki dinamik ilişkileri başlıca iki yolla; “Varyans Ayrıştırması”, VDC, (Variance Decompositions) ve “Etki-Tepki Fonksiyonu” IRF, (Impulse-Response Function) ile incelenecektir.

Varyans ayrıştırmaları, sistemdeki değişikliklerin dikeyleştirilmiş şoklarının bağımlı değişkenin tahmin hatası üzerindeki katkısını ölçmektedir. Bu durumda, bağımlı değişkenlerin varyans ayrıştırmaları sistemdeki değişkenlerin ekonomik önemleri konusunda bilgi verir.

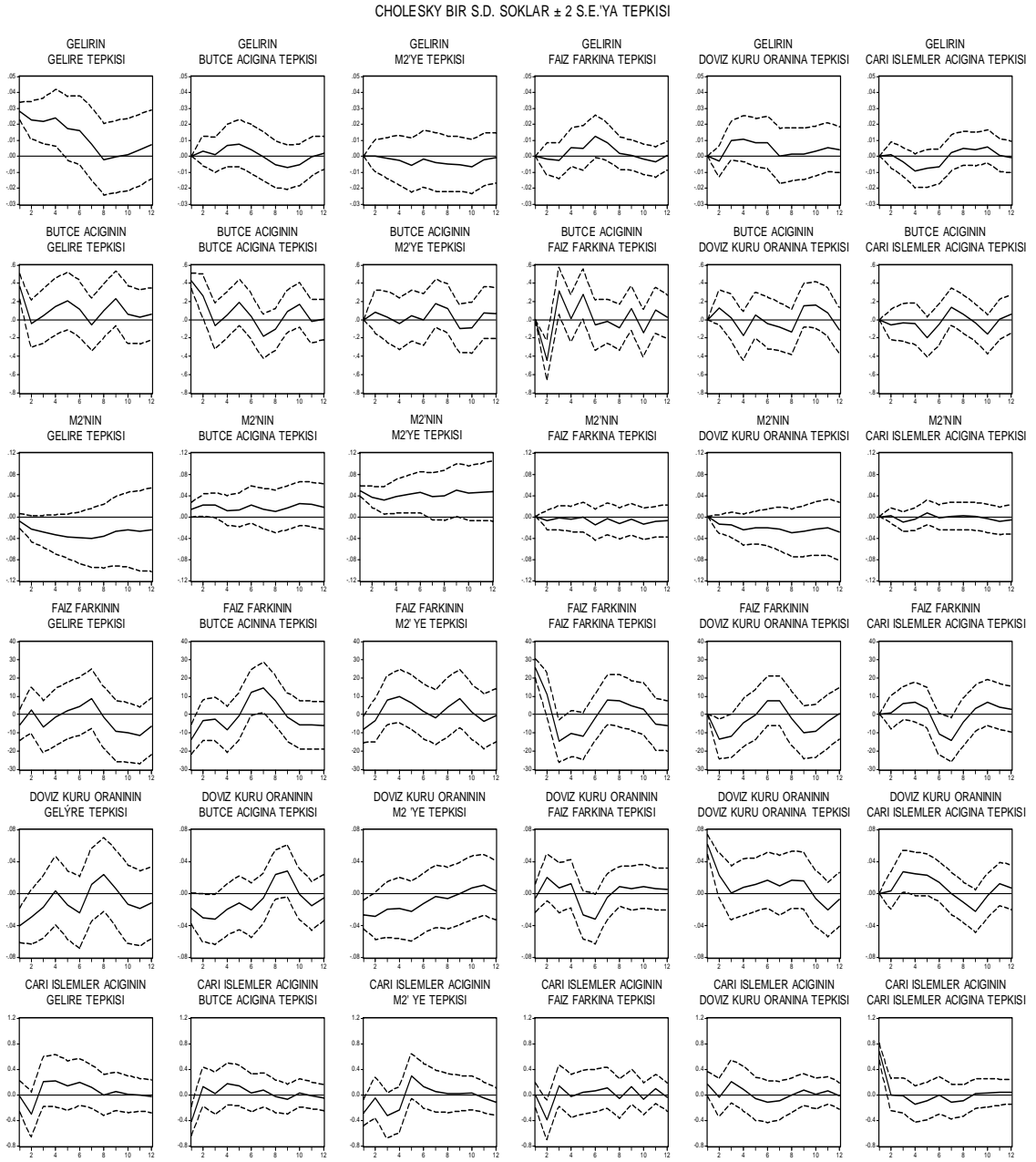
Kamu açıklarının sistemdeki diğer değişkenleri zaman içinde nasıl etkilediğini göstermek için etki-tepki fonksiyonundan (IRF), yararlanılır. IRF’ler bağımlı değişkenin

bir diğer değişkende meydana gelen bir standart sapmalık şoka karşı nasıl bir tepki gösterdiğini ortaya koymaktadır. Aşğıda mevcut grafik üzerinde ilk satır denklemde yer alan sıra ile tüm değişkenlerin milli gelirdeki bir değişime verdiği tepkiler gözlenmektedir. İkinci satırda yine denklemdeki sıra ile denklemde yer alan ikinci değşkendeki yani bütçe açığı değişkenindeki bir değişime diğer değişkenlerin verdiği tepkiler yer almaktadır. Diğer satırlar da sıra ile M2, faiz farkı, döviz kuru oranı ve cari işlemlerdeki değişimlerin diğer değişkenlerde meydana getirdikleri tepkileri içermektedirler.

Grafikteki satırlar zamanı göstermektedir. Sütunlar ise o denge düzeyinden artı ya da eksi yönde sapmaları göstermektedirler.

5.5.2. Optimal Modelleme ve Etki-Tepki Fonksiyon Grafikleri

Grafik 5.1. VAR Analizi Etki-Tepki Fonksiyonları Grafiği

Analizde yukarıdan aşağıya her sütun, sırayla her bir değişkene verilen şoku ifade etmektedir. Örnek olarak, en soldaki sütunda yer alan 6 grafik, ilk değişken olan milli gelir değişkenine verilen bir şokun sırayla diğer değişkenler üzerine etkilerinin tepkilerini içermektedir. Sütundaki ilk grafik, milli gelirdeki bir birim değişikliğin yine milli gelire etkisini içermektedir. Sütundaki ikinci grafik, milli gelir değişkenindeki bir değişimin denklemin ikinci değişkeni olan bütçe açığında yapacağı tepkiyi gösteren grafikdir. İlk sütunun 3. grafiği, yine milli gelirdeki bir birimlik şokun, denklemin 3. değişkeni yani paranın geniş tanımı değişkeni ($\ln M2$) üzerinde yapacağı etkiyi gösteren değişkendir. İlk sütunun yukarıdan aşağıya 4. grafiği milli gelirdeki bir birimlik değişimin, denklemin 4. değişkeni (rd), faiz farkı değişkeni üzerinde yaratacağı tepkiyi içermektedir. İlk sütunun 5. grafiği, milli gelir değişkeninin denklemin 5. değişkeni ($\ln r$), reel döviz kuru oranı, üzerinde oluşacak tepkisini içermektedir. İlk sütunun son grafiği, milli gelirden oluşacak bir şokun, denklemin son değişkeni ($\ln cab$), yani cari işlemler dengesi üzerinde yapacağı etkiyi göstermektedir. Aynı mantıkla, soldan ikinci sütun denklemin ikinci değişkeni olan “bütçe açığının” diğer değişkenler üzerine etkisini içermektedir. İkinci sütun denklemin orijinal sırası ile tepki fonksiyonlarını içermektedir. Soldan üçüncü sütun, $M2$ değişkenindeki bir birim şokun diğer değişkenler üzerinde oluşturduğu tepki grafiklerini içermektedir. Soldan dördüncü sütun, reel faiz farkı değişkeninde oluşan bir birimlik şokun denklemden diğer değişkenler üzerindeki etkisini göstermektedir. Soldan beşinci sütun, denklemden reel döviz kuru oranındaki bir değişikliğin diğer değişkenler üzerinde oluşturduğu tepkilerin grafiklerinden oluşmaktadır. Son olarak en sağdaki sütun da cari işlemler açığı değişkenindeki bir birimlik değişikliğin diğer değişkenler üzerinde oluşturduğu tepkilerin grafiklerinden oluşmaktadır.

5.5.2.1. Milli Gelir Değişkeninin Etki-Tepki Fonksiyon Yorumu

Bütçe açığındaki bir birimlik şok, geliri hafif etkileyecek ve ilk altı ayda eski hale gelecektir. Ancak bu altı ayı takiben gelir bu etkiden daha şiddetle ve uzun bir dönem etkilenecektir. 3 yılın sonunda tepki azalmıştır. $M2$ 'deki değişiklik ise geliri azaltacaktır. Ancak azaltma şiddeti düşüktür. Tepki, düşüktür. Yine de salınım 3 yıla kadar az da olsa mevcuttur. Faiz farkının gelir üzerinde oluşturacağı tepki ise, ortalama artış yönündedir. İlk 6 ay gelir etkilenmemekte ardından 1 yıl artmaktadır. Normal seyrine, 2,5 yılda dönmektedir. Döviz kuru oranındaki şokun gelir üzerindeki etkisi

arttırıcıdır. İlk 6 ay, değişiklik gözlenirse de ardından gelen 1 yıl tıpkı faize olan tepki gibi geliri arttırıcı olmuştur. Bu satırdaki son grafik, cari işlemler açığı değişkenindeki etkinini gelir üzerindeki tepkisidir. Gelir açığıdaki artışa bağlı olarak önce düşmüş ardından yükselmiştir.

5.5.2.2. Bütçe Açığı Değişkeninin Etki Tepki Fonksiyon Yorumu

Gelirdeki bir birimlik şok, bütçe açıklarını önce azaltmaktadır. Ardından daha büyük bir dönem arttırıp, tekrar azaltmaktadır. Grafiğe bakıldığında salınım çok şiddetli gözlenmektedir. Bütçe açığı şok öncesi haline yaklaşık 2,5 sene sonra dönmüştür. M2 değişkenindeki şokun bütçe açığı üzerinde oluşturacağı tepki, yaklaşık 2 sene yok denecek kadar az olmasına rağmen, ardından gelen dönemde M2'deki artışın tepkisi kendini göstermektedir yani ilk 2 yılın ardından bütçe açıkları M2'deki artışa bağlı olarak artış göstermiştir. Bu satırda en dikkati çeken tepki, bütçe açıklarının faiz değişkenine karşı verdiği tepkidir. Grafikte de net bir şekilde görüldüğü üzere, faizde oluşacak bir birimlik şok, bütçe açığını önce azaltacak, ardından yine aynı şiddetle arttıracak ve bu salınım şiddetini azaltarak devam edecektir. Gözlenen ilk 1,5 yıl salınım çok şiddetli, kalan 1,5 yıl daha ılımlıdır. Yine de tepki son derece bozucudur. Döviz kurundaki bir şokun bütçe açığında oluşturacağı tepki ise, 6'şar aylık artış ve ardından azalışlardan oluşmuştur. Salınım 3 yılın sonunda hala durulmamıştır. Cari işlemler açığı değişkenindeki bir birimlik şok, bütçe açığını ilk 1 yıl etkilememekte, sonraki ikinci yıl ciddi dalgalanmalar başlamaktadır ve dalgalar grafikte gözlenene 12 dönem boyunca azalmamaktadır.

Bütçe açığının tepkileri göz önüne alınacak olursa, bütçe açığı ve diğer değişkenler arasındaki etki-tepki analizi sonucu, kısa dönemde makro ekonomik değişkenlerdeki etkilere karşın, bütçe açığı değişkeninde gerçekleşmiş bulunan tepkiler son derece şiddetlidir. Bu şiddet ekonomide bozucu ve istikrardan uzaklaşıcı bir durum oluşturacaktır. Bununla beraber, yine değişkenlerde gerçekleşen bir birimlik şokun bütçe açığı değişkeninde oluşturduğu tepkiler zaman içinde çok durulmamakta aksine bir çoğunda geçen yıllarda daha şiddetlenmektedir. Grafikler 3 yıllık bir dönemi kapsamaktadır. Grafiklere bakıldığında şokların tepkisi dinmemektedir. Bu da yani tepkilerin uzunluğu, en az tepkilerin şiddeti kadar adı geçen dönemde ekonomide bozucu bir ortam oluşturmuştur.

5.5.2.3. M2 Değişkeninin Etki Tepki Fonksiyon Yorumu

Grafik 5.1' nin üçüncü satırındaki altı grafik M2 değişkeninde oluşan bir birimlik şokun diğer değişkenler üzerinde oluşturacağı tepkileri içerir. Sırasıyla üçüncü satırın soldan ilk grafiği M2 değişkeninin milli gelir değişkenine olan tepkisini inceler. gelirdeki bir birimlik artış, M2'yi az da olsa azaltacaktır. Tepki ters yöndedir ve şiddeti ancak 2 yılın sonunda az miktarda azalabilecektir. Bütçe açığındaki bir birimlik şok, M2 değişkenini hafif dalgalanma şeklinde etkiler. Ancak, grafiğe bakıldığında tepki ortalama olarak aynı seviyeyi korumakta tepki şiddeti düşük de olsa korumaktadır. Faiz farkındaki değişiklik M2 değişkeninde çok az bir tepki oluşturacaktır. Döviz kuru oranındaki bir şok, M2 değişkenini 1 yıl azalış şeklinde etkileyecek ardından bu azalış sürüp gidecek, normal haline dönemeyecektir. Grafik 3 yıllık bir dönemi kapsadığı halde normal hal gözlenememektedir. Cari işlemler açığı değişkeninin M2 üzerinde oluşturduğu tepki, çok azdır. Eski dengeye çabuk ulaşılmaktadır.

5.5.2.4. Faiz Farkı Değişkeninin Etki Tepki Fonksiyon Yorumu

Grafik 5.1'nin yukarıdan aşağı dördüncü satırı faiz farkı değişkeninde, diğer değişkenler üzerinde oluşacak etkilere bağlı olarak oluşacak tepki grafikleri yer almaktadır. Burada, tekrar hatırlatmak gerekirse, faiz farkı olarak adlandırılan değişken, her periyot için Türkiye'nin faiz oranından ABD'nin aynı dönem faiz oranının çıkarılması ile elde edilmektedir. Satırın soldan itibaren ilk grafiği, faiz farkı değişkeninin gelirdeki artıştan nasıl etkilendiğidir. Gelir arttıkça faiz farkı kısa dönem artıp azalacak, tekrar daha geniş bir periyot yükselip, alçalacaktır. Dalgalanma dizginlenmemektedir. Yine faiz farkı değişkeninin bütçe açığı değişkenindeki bir birimlik şoka tepkisi yaklaşık 1 yıl sonunda eski haline dönmesi, sonra tekrar dalgalanması halindedir. 8 dönem, ya da başka bir deyişle 2 yıl sonunda tepki zayıflamıştır. M2 değişkenindeki şokun faiz farkı değişkeninde oluşturacağı tepki, 1,5 yıl sonunda eski haline yakın bir seviyeye yaklaşmakta ancak tamamen tepki yok olmamaktadır. Faiz farkı değişimi reel döviz kuru oranına 6 ay düşerek sonra da 1 yıl hızla artarak tepki verecektir. Döviz kuru artışı, faiz farkını arttıracaktır. 3 yıllık grafik bu tepkinin salınımlar halinde devam etmekte olduğunu göstermektedir. Son olarak faiz farkı değişkenindeki bir birimlik artış sonucu, dördüncü satırın son grafiğinden de

anlaşılacağı gibi, cari işlemler açığındaki değişim faiz değişkenini ortalama etrafında salınım şeklinde etkileyecek ve 2 yıl kadar tepki, devam edecektir.

5.5.2.5. Reel Döviz Kuru Oranı Değişkeninin Etki Tepki Fonksiyon Yorumu

Grafik 5.1'nin yukarıdan aşağıya beşinci satırı reel döviz kuru oranlarının, diğer değişkenlerde oluşacak bir birimlik şoka karşı vereceği tepki grafikleri yer almaktadır. Soldan ilk grafik diğer yorumlarda olduğu gibi döviz kuru oranının milli gelire tepkisidir. Milli gelir değişkenindeki bir birimlik şokun 1990-2003 yılları arası reel döviz kuru oranındaki tepkisi artış şeklinde gerçekleşmiştir. Grafik, 3 yıllık bir tepkiyi incelemesine karşın, tepki tam yok olmamaktadır. Grafikten de anlaşılacağı üzere yaklaşık 2 sene reel döviz kuru artışı, milli geliri ortalama seviyesine ancak taşımıştır. İkinci olarak bütçe açığında oluşacak bir birimlik şok, döviz kuru oranını arttıracaktır. Reel döviz kuru oranı, M2' ye bağlı olarak düzenli olarak artmıştır. M2 arttıkça döviz kuru oranı da yükselmiştir. Bir diğer değişken faiz farkıdır. Faiz farkı arttıkça, döviz kuru oranı önce artacak sonra azalacak yaklaşık iki yılda bu tepki normale dönebilecektir. Son olarak cari işlemler açığı değişkenindeki bir birimlik şok, döviz kuru oranını yükseltecektir. Dalgalanma grafiğın kapsamı olan 3 yıl içinde azalmış ancak tamamen yok olamamıştır.

5.5.2.6. Cari İşlemler Açığı Değişkeninin Etki Tepki Fonksiyon Yorumu

Grafik 5.1'nin son satırı, cari işlemler açığı değişkeninin diğer değişkenlere etkisi görülmektedir. Burada öncelikle milli gelirin cari işlemler açığındaki bir birim değişikliğe tepkisi incelenecektir ve satırın ilk grafiğidir. Milli gelir cari işlemler açığındaki değişim karşısında düşecek tekrar artacak tekrar hafif düşecek ve bu noktadan sonra etkilenmeyecektir. Toplam 2 yıllık bir dalgalanma söz konusudur. Düşüş ekonomik teoriye aykırı değildir. Cari işlemler açığının büyümesi geliri azaltıcıdır. Ancak bu etki altı ay sürecektir. Bir başka değişken olan bütçe açığı değişkeni de cari işlemler açığının artması sonucu artacaktır. Sonra düşecek tekrar artacaktır. Ancak bu dalgalanma da 2 yıl sürecektir. Ancak şiddeti düşüktür. Cari işlemler açığının artması sonuç olarak bütçe açığını da arttıracaktır. Bu, teoride karşılaştığımız “ikiz açık” kavramıdır. Cari işlem açığının artması, bütçe açığını da arttıracaktır. Bir başka değişken, M2 değişkeni, cari işlemlerdeki bir birimlik şok sonucu dalgalanacak, iki yıl

sonunda eski düzeyine dönecektir. Cari işlemler açığı değişkeni artınca, M2 önce düşecektir. Ardından daha şiddetli artacaktır. Tekrar azalınca eski haline dönecektir. Satırın soldan dördüncü grafiği, cari işlemler açığındaki artışın faiz farkı üzerine etkisidir ve son derece dikkat çekicidir. Cari işler açığı değişkenindeki bir birimlik artış faiz farkı değişkenini çok şiddetli bir şekilde önce düşürecek sonra aynı şiddette arttıracaktır, ardından dalgalanmalar hızını azaltarak durulacaktır. Burada dikkati çeken nokta, açığın artışına faiz farkı kısa süreli ancak şiddetle tepki vermektedir. Bir başka değişken, döviz kuru oranıdır. Cari işlemler değişkenindeki bir artışa karşılık döviz kuru oranı mutedil bir salınım ile tepki verecektir ve bu dalgalanma en fazla 1 yılın sonunda eski düzeyine dönecektir. Bir başka dikkat çekici tepki açıkların açıklar üzerine etkisi olan son satırın sağdan ilk grafiğidir. Cari işlemler açığı artınca bu artış kısa sürede eski haline dönecektir. 6 ay sonra eski seviyeye dönecektir.

5.6. Bütçe Açığındaki Şokun Diğer Değişkenler Üzerine Etkileri

Bu aşamaya kadar yapılan yorumlar ve modeli ve VAR analizi çerçevesinde çeşitli makro değişkenlerde meydana gelen şokların, diğer makro değişkenler üzerinde oluşturduğu tepkilerden oluşmaktadır. Oysa çalışmanın bu bölümü, tezin aslında en başından beri temel sorusunun cevabını içermektedir. Bu bölümde bütçe açığı değişkenindeki bir birimlik şokun diğer makro değişkenler üzerindeki etkileri gözlenmektedir. Tez çalışmasının öncelikli temel sorusu da zaten budur.

Bütçe açıklarındaki bir şokun diğer değişkenler üzerindeki olumlu ya da olumsuz etkileri incelenirken konu daha farklı bir yanı ile dikkat çekmektedir. Bütçe açıklarının diğer değişkenleri üzerindeki etkisi yanında etkinin şiddeti son derece anlamlıdır. Her hangi bir şok önce durumdan şok sonrası durum kıyaslandığında beklenen değişkenin dengesinin, bir süre sonra ilk haline dönmesidir. Oysa bütçe açıklarındaki şok sonrası diğer değişkenlerin verdiği tepkiler eski hale dönememektedir. Bu üzerinde tekrar konuşulacak bir faktördür.

Bütçe açıklarının makro ekonomik etkileri VAR analizi ile yapılmış ve tablo sonuçları Grafik 5.1.'de görülmektedir. Bütçe açıklarının makro ekonomik etkileri soldan ikinci sütündeki grafiklerden oluşmuştur. İlk grafik, bütçe açıklarındaki bir birimlik şokun milli gelir üzerinde oluşturduğu tepkidir. Farklı bir anlatımla bütçe

açıklarındaki artış milli geliri nasıl etkilemektedir? Grafikte de görüleceği üzere bütçe açıklarındaki artış, milli geliri arttırmaktadır. İlk 3 dönemde küçük bir artışın sonrasında yaklaşık 1,5 yıllık bir dönem milli gelir, bütçe açıklarındaki değişimden olumlu yönde etkilenmektedir. Bu yaklaşım Keynesyen Teoriyi destekler mahiyettedir. Bütçe açığı piyasa ekonomisine bir müdehale olarak kabul edilecek olursa, bu müdehalenin gelir üzerindeki olumlu etkisi doğrulanacaktır. 1990-2003 yılları arasında gerçekleşen bütçe açıkları milli geliri arttırmıştır.

Grafik 5.1'de yer alan ikinci sütuna ait ikinci grafik yorumlanmayacaktır. Zira bütçe açıklarının yine bütçe açıkları üzerindeki etkisi incelenmektedir. Sütunda yukarıdan aşağıya incelenecek üçüncü grafik bütçe açıklarındaki artışın M2 üzerindeki etkisini ifade etmektedir. Artan bütçe açıklarına karşın M2 değişkeni 1990-2003 yılları arasında çok yüksek oranlı olmasa da M2'yi arttırmıştır. Ancak burada vurgulanması gereken önemli bir nokta vardır ki bütçe açıklarında oluşan şok M2'yi arttırmıştır. Ancak M2 sonradan eski düzeyine dönmemektedir. Aksine düşük de olsa artış gözlenmektedir. Oysa beklenen M2'nin eski düzeyine dönmesidir. Bu gerçek bütçe açıklarındaki artışın makro ekonomik değişkenlerden M2'yi kalıcı olarak etkilenemekte olduğudur. Bu durum ekonomi için hiç de iç açıcı bir durum değildir. Etkiye karşın tepki kalıcı olmuştur.

Grafik 5.1.'de soldan ikinci sütündeki ki bu daha da önce belirtildiği gibi bütçe açıklarında gerçekleşen şokların diğer makro ekonomik değişkenler üzerinde oluşturduğu tepkileri kapsamaktadır. Bu sütunda yukarıdan aşağıya dördüncü grafik, bütçe açıklarında gerçekleşen bir şokun faiz farkı değişkeni üzerindeki etkisini göstermektedir. Bu gözlem son derece dikkat çekmektedir. Zira bütçe açıklarında gerçekleşen bir birimlik şok, faiz farkı değişkenini ilk 1 yılın sonunda normal değerine yaklaştırmış ancak ardından çok daha büyük bir tepkiyle artış göstermiştir. Yani bir birimlik bütçe açığı şoku faiz üzerinde iki tepkiye neden olmuştur. İkinci tepki ilkinden çok daha şiddetli gerçekleşmiştir. Bu değişken denge durumuna dönebilmektedir. Ancak denge haline döneceği zamana kadar faiz değişkeni bütçe açığına şiddetle cevap vermiştir.

Sütunda yer alan yukarıdan aşağıya beşinci grafik, bütçe açıklarında gerçekleşen şokun döviz kuru oranında oluşturacağı tepkidir. İlk 1,5 sene döviz kuru oranı bu şokun

etkisi ile düzenli olarak artmış, şokun etkisi ile ikinci yıl ani bir sıçrama ile artışının zirvesine ulaşmıştır. Yani 2 yılın sonunda şokun etkisi ile döviz kuru oranı tepkisel olarak aşırı artmıştır. Ancak bu değişken de bu şiddetli tepkisine rağmen 2 yılın sonunda düşerek 2,5 yıl sonunda bütçe açığının şok etkisinden önceki duruma dönmüştür. Döviz kuru oranındaki bu tepkisel artışın önce zirveye çıkıp tekrar düşmesi ve eski dengesine ulaşması 2,5 yılı almıştır. Bu zaman zarfında artan döviz kurunun tüm ekonomiyi etkilemiş olduğunu söylemek sürpriz değildir ve yine bu 2,5 yıllık zaman zarfında döviz kurunda meydana gelecek bir başka değişikliğe karşı vermiş tepkinin olmadığını kimse söyleyemez. Toparlamak gerekirse, bütçe açıklarındaki bir birimlik şok, döviz kuru oranını 2,5 yıl etkileyip eski düzeyine dönmüştür. Ancak bu zaman zarfında ciddi artışlar gerçekleşmiştir. Bu artış ve azalışlar aslında ekonomiyi her türlü olumsuz şok kadar etkeyecek bir diğer faktörü hatırlatmaktadır, istikrarsızlık ve belirsizlik. Değişken eski durumuna dönse bile yükselen düşen döviz kuru ekonomik ajanların davranışlarını, beklentilerini olumsuz etkileyecektir.

Grafikte yer alan ve yukarıdan aşağıya altıncı grafik ki sütununu en altındaki grafikdir. Bütçe açıklarındaki bir birimlik şokun cari işlemler değişkeni üzerinde gerçekleştirdiği tepki gözlenmektedir. Bütçe açıklarındaki şok, cari işlemler açığını önce arttırmış ardından düzenli olarak eski dengeye dönülmüştür. 1,5 yıl sonunda ise şok önce duruma ulaşılmıştır. Bu ikiz açıkları hatırlatmaktadır. Bütçe açığındaki artış, ilk 1,5 yıl cari işlemler açığını da arttırmıştır.

Tüm bu etki-tepki grafiklerinin yorumundan sonra toparlamak gerekirse, bütçe açıklarındaki etki, diğer makro ekonomik değişkenleri etkilemektedir, sonucuna kolaylıkla ulaşılmıştır. M2 değişkeni bu artıştan kalıcı olarak etkilenirken, döviz kuru oranı ve faiz farkı değişkenleri önceleri çok şiddetli etkilenmiş ancak eski denge düzeylerine ulaşabilmişlerdir. Milli gelir salınım gösterse de artış ile bütçe açığına cevap vermiştir. Burada tartışılması gereken, tepkilerin şiddetleridir.

5.7. Vektör Hata Düzeltme Yöntemi (VECM)

Durağan olmayan değişkenler içeren modellerdeki uzun ve kısa dönem dengeler, hata düzeltme tekniği denilen bir yöntem ile tespit edilir. Her hangi bir eş bütünleşme analizinde bulgular, tek bir eş bütünleşik vektörün varlığını doğruluyorsa, o zaman eş

bütünleşmenin derecesi karşılıklı olarak bir tahmini trendi paylaşan değişkenler veya ortak bir uzun dönem dengesinde bağlanan değişkenler tarafından doğrulanmış olur. Eş bütünleşme bir kez oluşmuşsa o zaman değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiyi gösteren aşağıdaki gibi bir vektör hata düzeltme modeli kurulabilir:

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 \Delta Y_{t-1} + \beta_1 \Delta BDef_{t-1} + \beta_2 \Delta M2_{t-1} + \beta_3 \Delta rd_{t-1} + \beta_4 \Delta rer_{t-1} + \beta_5 \Delta Cab_{t-1} + \beta_6 EC_{t-1} + u_t \quad (5.5)$$

Yukarıdaki eşitlikte EC_{t-1} , değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkiden (eş bütünleşiminden) türetilen hata düzeltme terimidir. Eş bütünleşme denkleminin kalıntılarından elde edilir. Hata düzeltme modelinin amacı, gayri safi yurt içi hasıla değişkeninin yukarıdaki makro ekonomik değişkenlerdeki değişmelere karşı vereceği tepkileri elde etmektir. Eğer değişkenler eş bütünleşik ise, eş bütünleşmenin tanımı gereğince, doğrusal kombinasyonlar durağan olacak ve uzun dönem parametrelerini verecektir.

Hata düzeltme modeli parantezinin katsayısı olan γ , düzeltme katsayısı olarak adlanmaktadır ve -1 ile 0 arasında değer alması gerekir. Düzeltme katsayısı miktarın uzun dönem hedef noktasından uzaklaştığında tekrar bu noktaya hangi ölçüde yaklaştığını göstermektedir. Eğer düzeltme katsayısı -1 ise, uzun dönem denge seviyesinden sapmaların tamamı, anında düzelmektedir. Diğer yandan eğer $\gamma = 0$ ise, herhangi bir şekilde hata düzeltilmesi yapılamamaktadır (Çelen, 2002, s.99).

Hata düzeltme yaklaşımı, değişkenler arasındaki uzun dönem denge ile kısa dönem dinamikleri arasında ayırım yapmaya ve kısa dönem dinamiklerinin belirlenmesi amacıyla kullanılmaktadır (Artan ve Berber, 2004, s.23). Eşitlik 5.5’de de görüleceği gibi gelirdeki gelişme, diğer değişkenlerdeki, (bütçe açığı, M2, faiz farkı, döviz kuru, cari işlemler açındaki) değişmeye ve bir önceki dönemin dengeleme hatasına bağlamaktadır.

Tablo 5.4. Vektör Hata Düzeltme

Hata Düzeltme	D(lnrgdpsa)	D(Bütçe Açığı)	D(rM2)	d(Faiz Farkı)	D(Döviz Kuru Oranı)	D(Cari İşlemler)
Hata Düzeltme Terimi	-0,361697 (0,15361) [2,35457]					
(-1)	-0,205763 (0,20853) [0,98763]	-0,038298 (0,01887) [-2,03004]	0,095899 (0,11010) [0,87105]	-0,000827 (0,00030) [-2,76747]	-0,402601 (0,14020) [-2,87161]	0,005615 (0,00448) [1,25457]
(-2)	0,757887 (0,28415) [2,66723]	-0,043284 (0,01602) [-2,70261]	0,279922 (0,10662) [2,62554]	-0,000125 (0,00020) [-0,63956]	-0212572 (0,13798) [-1,54054]	0,008209 (0,00498) [1,64672]
(-3)	0,817377 (0,34639) [2,35968]	-0,030823 (0,01708) [-1,80464]	0,297844 (0,11546) [2,57960]	-0,000528 (0,00022) [-2,35127]	0,068393 (0,08758) [0,78088]	0,000226 (0,00509) [0,04439]
(-4)	0,375514 (0,30090) [1,24799]	0,000267 (0,01034) [0,02577]	0,380629 (0,12903) [2,94990]	0,000225 (0,00020) [1,13901]	0,000517 (0,08968) [0,00577]	-0,001749 (0,00428) [-0,40901]
R ²	0,696191					
F İstatistiği	2,016558					

Tablodaki normal parantez standart hata, köşeli parantez ise t-testi sonucudur.

Tablo 5.4. Gayri Safi Yurt içi Hasıla değişkenine göre elde edilen vektör hata düzeltme testinin modeldeki diğer değişkenlerdeki gecikmeli değerlerini, determinasyon katsayısını ve F istatistiğini göstermektedir. Tezin uygulama kısmında yapılan bu test, vektör hata düzeltme yöntemi, bu açıklamalar ışığında analiz edildiğinde, düzeltme katsayısının (-0,3616) olduğu ve t-testi sonucunun (-2,35457) ile istatistiksel olarak anlamlı sonucuna ulaşıldığı sonucu tespit edilmiştir. Bu durum, değişkenlerin uzun dönem denge değerlerinden sapmalarının, tekrar dengeye geleceğini göstermektedir. Çalışmanın veri seti üçer aylık veriden oluşmuştur. O halde bir dönemde 0,36 oranında eski dengeye yaklaşıldığına göre, 3 dönem sonra, yani 9 ay sonra uzun dönem denge durumuna dönüş olacaktır. Özetle, uzun dönem denge düzeyinden gerçekleşen sapma, 9 ay sonunda düzelecektir.

ALTINCI BÖLÜM

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Günümüzde, ekonomiye bakış, çözüm önerileri, kullanılan teknoloji ve yöntemler, hem uygulama alanında hem de akademik alanda hızla değişmektedir. Ekonomik ajanlara bakış, farklı dönemlerde farklı çözümlerle donatılsa da asıl olan temel kurallar her zaman varlığını korumaktadır. Ekonomik istikrar bu temel kavramlardan biridir. Koşullar ve yaklaşımlar ne olursa olsun ekonomik istikrar, ekonomi içindeki her yönetici için sapmasız takip etmek isteyeceği yoldur. Bütçe açıkları da tıpkı istikrar gibi ekonomik göstergeler arasında her zaman belirli düzeylerde tutulmaya çalışılan ve yüksekliğinin farklı gelişmişlik düzeylerinde farklı sonuçlara neden olduğu bir değişkendir. Yapılan bu çalışma bütçe açıklarını Kamunun bütçe açıkları olarak görmektedir. Kamu bütçe açığı arttıkça nelerin olduğu ve olacağı standart sonuçlara ulaşamamıştır. Zira kavram içeriği itibariyle farklı sonuçlar doğurabilmektedir.

Son derece hassas görünen bu ekonomik değişkendeki hareketlilik şüphesiz diğer ekonomik değişkenleri hareketleriyle etkileyecektir. Çünkü ekonomideki tüm ajanlar birbirleri ile organik bağlar içindedir. Burada sorulmak istenen soru kamu açıklarının makro ekonomik etkilerinin neler olduğu sorusudur. 1990-2003 yılları arasında Türkiye Ekonomisi'nde kamu bütçe açıklarının etkileri nasıl gözlenebilmektedir? Çalışmanın başında sorulan soruların çıkış noktası budur. Konuya yaklaşım bir çok perspektiften gerçekleşmiştir.

Ekonomik anlamda incelenecek olan değişken, bütçe açığı kavramıdır. Bu sebeple başlangıçta, bütçe açığı kavramı her haliyle irdelenmiş ve çalışma bir tek kavrama indirgenmiştir. O da tez içerisinde kamu kesimi bütçe açığı olarak ifadelendirilen oysa tam tanım olarak kamu kesimi borçlanma gereği kavramıdır. Bu terim kamunun adı geçen dönemlerde gerçekleşen borçlanma ihtiyacını ifadelendirmektedir. Teorik bölüm içerisinde öncelikle, tüm bütçe açığı ve kamu kesimi bütçe açığı kavramları ele alınmıştır. Türkiye Ekonomisi için incelenen dönemde gözlenen konsolide bütçe açığı değişkeni ve kamu kesimi borçlanma gereği

değişkenlerinin yıllar itibarıyla salınımları aynıdır. Yani adı geçen yıllar için kamu kesimi borçlanma gereği üzerinde çalışan bir araştırmacı aynı zamanda bulduğu sonuçları, konsolide bütçe açığı için de genelleyebilecektir. Zira grafikleri birbirleriyle tez içinde de görüldüğü gibi örtüşmektedir.

Tanımlara değindikten sonra ilk bölüm, bütçe kısıtına da değinmiştir. Burada bütçe açığı ile reel borç stoğu arasındaki ilişki ve farklılığa değinilmiş ve açığın nasıl borca dönüştüğü anlatılmıştır. Birinci bölüm kamu açıklarına ekoller çerçevesindeki bakış açılarını da özetlemiştir. Bu çerçevede bütçe açıklarına Ricardocu, Keynesyen ve Neo-Klasik yaklaşımlar irdelenmiştir. Bölümde son olarak bazı temel ekonomik kavramlar ve bütçe açıklarıyla ilgileri yer almaktadır. Bunlar arasından açıkların finansmanı konusuyla bağlantısı nedeniyle ılımlı vergileme, genişletici mali daralmalar, mali açığın ölçümü, senyorej ve enflasyonel finans ve optimal enflasyon vergisi, Olivera-Tanzi Etkisi, sayılabilir.

İkinci aşama kamu bütçe açıklarının makro ekonomik etkilerini incelemek olmuştur. Ekonomik anlamda makro değişkenler birbirlerinden teorik olarak hangi yönlü etkilenmektedir araştırılmış ve ilişkiler literatürün kılavuzluğu ışığında tespit edilmiştir. Bütçe açıklarının finansman çeşitleri sıralanmış, her biri kısaca kullanıldığı yerlere göre açıklanmıştır. Her biri yöntemin hem faydalı yanları hem de sisteme verebileceği zararlar ya da bozucu etkiler sıralanmıştır. Zira gerek para basarak gerekse de borçlanarak açıklar finanse edilse bile her biri beraberinde başka ekonomik değişkenleri harekete geçirmektedir. Konuyla ilişkisi nedeniyle 1964-1992 yılları arasında seçilmiş 14 Latin ülkesi için enflasyon ile paranın genişletilmiş tanımı M2 arasındaki grafiğe de yer verilerek parasallaşmanın olumsuz yanı göz önüne serilmiştir. Aynı grafik diğer bir grup az gelişmiş ülke için de yapıldığında iki grafik arası farklılıklar ülkelerin ekonomik yapılarındaki farklılıklar için ip uçları vermiştir.

Daha sonra uygulama modelinde kullanılacak olan makro ekonomik değişkenlerin etkileri teker teker incelenmiştir. Bunlara modele dahil edilmeyen ancak konu içindeki önemi de bizce yadsınamayan değişkenler de eklenmiştir. Öncelikle enflasyon ve açıklar konusuna alınarak mali denge ile enflasyon arasında grafiklerle de gözlenebilen bir pozitif ilişki ifade edilmiştir. Bütçe açıklarının özel tasarruf ve yatırım etkileri ve gelir dağılımı değişkenleri, özetle anlatılmıştır. Faizler, cari işlemler dengesi,

reel döviz kuru oranları, ekonomik büyüme teorik olarak anlatıldığı gibi uygulama aşamasında da modele dahil edilmişlerdir.

Diğer bir bölüm tezin üçüncü bölümüdür ve Türkiye'nin dünya ekonomisi içindeki konumu incelenmiştir. Burada ortaya çıkan sonuç aynı ekonomik değişkenlerin farklı gelişmişlik düzeyindeki ülkelerde farklı sonuçlara neden olduğudur. Bu, üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir durumdur. Zira herhangi bir değişkenden etki, gelişmiş bir ülkede farklı az gelişmiş bir ülkede çok daha farklı yönde seyretmektedir. Bu sebeple Türkiye'nin de aralarında olduğu gelişmekte olan ülkeler ayrıca, bu bölümde incelenmiştir. Ortalama ekonomik göstergeleri, özellikleri burada sıralanmaktadır. Yine bu bölümde gelişmekte olan ülkelerde neden bütçe açığı gerçekleşmektedir? Bu açığa hangi faktörler neden olmaktadır gibi sorulara cevap aranmıştır.

Bu bölümdeki ilk grafik kişi başına düşen milli gelir artışı ile milli gelir içindeki mali açık oranıdır ve oldukça düşündürücüdür. Zira grafikte yer alan 45 ülkenin dağılımına bakıldığında iki değişken arasında doğrusal ilişki gözlenmektedir. Açığın gelirdeki payındaki artış, yıllık kişi başına düşen milli geliri pozitif yönlü atırcı olarak etkilemektedir. Yine bu bölüm, açıkların kalkınmanın bir aracı olarak kullanım alanını araştırmıştır. Kalkınmanın bir aracı olarak kamu harcamaları ne kadar etkindir? Bu soruya cevap amacıyla elde edilen grafikler sırası ile endüstrileşmiş , Asya ve Avrupa ülkelerinin harcama kompozisyonlarını derlemiştir. Endüstrileşmiş ülkelerde en büyük harcama sosyal güvenliğe giderken diğer iki grupta sosyal güvenlik payları görece oldukça sınırlıdır. Bu bölümde kalkınmanın bir diğer aracı olarak vergiler ele alınmıştır. Vergi türleri ve yüzdelerinden oluşan grafik yorumlanacak olursa endüstrileşmiş ülkelerde direkt vergiler ağırlıklı olarak gelişmekte olan Asya ve Afrika ülkelerinde dolaylı vergileri ağırlıklı olduğu tespit edilmiştir. Kalkınmanın bir diğer aracı olarak iç ve dış borçlanma kavramları da yine üçüncü bölümün alt başlıkları arasındadır.

Üçüncü bölümün bir diğer çalışma alanı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere bütçe açıklarının nedenleri olarak belirtilmiştir. Burada gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ayrı ayrı ele alınmış ekonomik göstergeleri derlenmiş ve ülkelerin ortak özelliklerine göre neden açık verdikleri tespit edilmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümü Türkiye Ekonomisi'ni incelemiştir. Uygulamanın incelediği yıllara ek olarak büyük dönüşümlerin yaşandığına inandığımız 1980 yılı ve sonrasında itibaren Türkiye Ekonomisi'nin geçirdiği değişimler hem genel olarak hem de dönemlere ayrılarak ekonomik ve sosyal anlamda analiz edilmiştir. Öncelikle çalışmanın kapsamı 1990-2003 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin harcama kalemleri konsolide bütçe gider ve gelir gerçekleştirmeleri derlenmiş, genel bir bakış kazandırılmaya çalışılmıştır. Daha sonra yine ülkemizin kamu kesimi borçlanma gereğinin tüm kalemlerinin yıllara göre detaylı bilgileri ve grafikleri çalışmaya eklenmiştir. Burada ilk yapılan tespit şaşırtıcıdır. Zira 1990-2003 yılları arasında konsolide bütçe ve kamu kesimi borçlanma gereği grafikleri neredeyse birbirleriyle örtüşmektedir. KİT'lere yapılan harcamaların azaldığı da hemen fark edilmektedir. Fonlara ve özelleştirme kapsamındaki kuruluşlara yapılan yardımlar da 1998 yılına kadar çok olmamakla beraber 1999'un ikinci yarısına kadar artış göstermiş ardından özelleştirmeden elde edilen gelirlerle harcama grafiği negatife dönmüştür. Yani 1999 yılı sonundan itibaren özelleşme ile devlet kasasına para girişi olmuştur. Sosyal güvenlik ve döner sermayeli kuruluşlara ise 1998 yılına kadar para akışı olmamış ancak 1998 yılından sonra bu kalemlere aktarılan para miktarı hızla yükselmiştir. Yine mahalli idarelere giden para 1990 yılından 1998 yılına kadar düşük artışlarla artarken 1998 yılından 2001 yılına kadar hızla artmış ancak 2001 yılından sonra düşüş kaydedilmiştir. Adı geçen yıllar için milli gelir grafiği hızla artmaktadır. Ve bölümün son grafiğinde milli gelir içindeki kamu kesimi borçlanma gereği 1998 yılı sonrasında artan oranla artmaktadır. Yine bu bölümde kamuya ait bazı problemlere yer verilmiştir. Bunlar arasında kamu kesimi optimal büyüklüğünün belirlenememesi, kamu finansman dengesi ile makro denge arasındaki ilişkinin kurulamaması sayılabilir. Dördüncü bölüm Türkiye Ekonomisi'nin detaylı analiziyle son bulmaktadır.

Buraya kadar yapılan genel değerlendirmenin ışığında ve uygulamada yer alan istatistikler çerçevesinde, tezin teorik kısmı, sırasıyla kamu bütçe açıklarının tanımlarını, kamu bütçe açıklarının makro ekonomik etkilerini daha sonra gelişmekte olan ülkelerde bütçe açıklarının nedenlerini ve gelişimini incelemiş, ardından da Türkiye'de 1990-2003 yılları arasında kamu bütçe açığının gelişimi, seyri yine teorik olarak incelenmiştir. Kurulan bu teorik çerçeve sonrası beşinci bölümde Türkiye'deki kamu bütçe açıklarının makro ekonomik etkileri yapılan istatistik uygulamalarla test edilmiştir.

Beşinci bölüm ekonometrik uygulamayı içermektedir. Kamu bütçe açıklarının artışının 1990-2003 yılları arasında makro ekonomik değişkenler üzerindeki etkileri teorik ve uygulama anlamında incelenmiştir. Bütçe açıklarından bir birimlik artışın ekonominin makro değişkenleri üzerinde meydana getireceği tepkiler, literatürdeki benzer çalışmalardan yararlanılarak, teorik zemin oluşturulduktan sonra 1990-2003 yılları Türkiye Ekonomisi için üç farklı ekonometrik yöntem ile vektör otokorelasyon, Johansen Eş bütünleşim ve Vektör hata düzeltme yöntemleri ile test edilmiştir.

Türkiye Ekonomisi 1990-2003 yılları arasında bütçe açıklarındaki artıştan çeşitli yönlerde etkilenmektedir. Milli gelir, bütçe açığı, faiz farkı, döviz kuru ve cari işlemler açığı değişkenlerindeki artıştan olumlu etkilenmiştir. Bu değişkenlerdeki değişiklikler milli geliri arttırıcı olmuştur. Milli gelir, yine yapılan analizler çerçevesinde ekonomide M2 değişkeninden ters yönde etkilenmektedir. Yani piyasadaki M2'nin artışı, milli geliri azaltmaktadır. Yine yapılan analizler sonucunda, bütçe açığına verilen bir şok, milli geliri yaklaşık 3 yıl etkilemekte, şokun etkisi 2,5 yıl sürmektedir. Bütçe açıklarındaki şokun M2 üzerindeki etkisi ise 1,5 yıl sonra olacaktır. İlk yıllarda hafif bir tepki verse de M2 asıl 1,5 yıl sonra tepkisini gösterecek ve salınım 1,5 yıl sürecektir. Bütçe açıklarındaki bir birimlik şok, faiz değişkenini uzun süre ve yüksek dalgalanmalar ile etkileyecek, salınımlar 3 yıl sürecektir. Bütçe açıklarının döviz kuru üzerindeki etkisi önce artış, ardından azalış şeklinde olacak ve yaklaşık 3 sene sonra hala devam ediyor olacaktır. Çalışmanın son değişkeni cari işlemler açığı, bütçe açığındaki bir birimlik şokun etkisi ile faiz kadar şiddetli olmasa da etkileyecektir. İlk 1 yıl çok etkilenmeyecek, tepkisini sonradan verecektir. Salınım normale 3 yılın sonunda hala tam dönmeyecektir.

Bu analizlerde dikkati çeken nokta, bütçe açıklarının etkisi dışında, etkinin süresidir. Etki, kolay kolay eski düzeyine dönememektedir. Bu durum etkinin yönü, şiddeti kadar önemsenmelidir. Yapılan son analiz, hata düzeltme yöntemi de ilişki zincirinin uzun dönem dengeden saptığı taktirde tekrar 3 dönem sonunda, yani 9 ay sonra, eski dengesine ulaşacağını göstermektedir.

Johansen analizi sonucunda ekonomik değişkenler arasındaki ilişki zinciri tespit edilmiştir. Bütçe açığı gelir arttırıcıdır. Ekonomi için ateşleyici görevi görmüştür. M2 değişkeni geliri azaltıcı olmuştur. Hem enflasyonun etkisi hem de enflasyon

beklentisinin etkisi bu noktada konuşulması gereken unsurlardır. İç borcun yaygınlaşması buna bağlı faiz ödemeleri faizin ekonomide kaynak dağılımını bozucu etkisi ve kaçınılmaz olarak gelirin azalması sonucu elde edilmiştir. Faiz farkı gelir arttırıcıdır. Çünkü enflasyonist ortamda istihdam yükselir, üretim artar ve gelir artar. Bu zincir 1990-2003 yılı Türkiye Ekonomisi'nde gerçekleşen durumdur. Yine artan döviz kuru oranı gelir arttırıcı olmuştur. Zira düşük kur ihracatı teşvik niteliğindedir. Yerli piyasada talep dar olsa da dış piyasalardaki talep iç üretimi arttırmıştır. Bunun üzerinde de düşük kur, ihracatı arttırmıştır. Etki gelir arttırıcı olmuştur. Denklemdaki son değişken cari işlemler açığıdır. Türkiye kısaca reel sektörün dış dünya ile döviz işlemlerinin dengesidir. Adı geçen dönem için cari işlemler açığı da gelir arttırıcı olmuştur. Yani Türkiye dış ticarete açılmaktan uzun dönemde olumlu etkilenmektedir. Kısaca özetlediğimiz bu ilişki zincirinden sonra toplamda çok bozucu ilişkiye rastlanmamaktadır. Ancak daha sonra yapılan vektör oto regresyon analizi çalışmayı başka bir aşamaya taşımıştır. Değişkenlerin etkileri çok uzun sürelidir ve denge düzeylerine dönemeyen değişken (M2) mevcuttur ya da çok şiddetli tepkiler sonucunda denge durumuna dönen değişkenler (faiz ve döviz kuru oranı) söz konusudur. Burada anlatılmak istenen makro ekonomik etkilerin yanında tepkilerin şiddetinin de ekonomiyi olumsuz etkileyeceğidir.

Sonuç olarak, bütçe açığı, 1990-2003 yılları arasında Türkiye Ekonomisi'ni M2 değişkeni dışında olumsuz yönde etkilememiştir. Ancak bütçe açığında oluşan şokun etkisi çok uzun sürmektedir. Bu, ekonomik istikrarsızlık ve güvensizlik ortamıdır ve böyle bir ortamda istikrarlı büyümeden bahsedilemez. O halde bütçe açığı adı geçen dönemde ekonomik istikrarsızlığa ve belirsizliğe neden olmuştur.

Yine bütçe açığındaki artışlar, ekonomik olarak transferlerin gittiği kesimler için gelir teşkil etmiştir. Çoğunluğu borç faizine giden transfer harcamalarının ağırlığı iç borç faizleridir. İç borç faizlerini kamuya ödünç para veren kesim almaktadır. Ödenen faiz tüm ekonomiyeye aittir. O halde ekonomi içinde bir para transferi gerçekleşmekte, buna bağlı olarak da gelir dağılımı bozulmaktadır.

Türkiye'de bütçe açığı hem ekonomik hem de siyasal bir değişkendir. Zira Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin yapmış olduğu harcamalar, incelemeler sonucunda yapılan harcamalar değildir. İflas eden bankaların finanse edilişi ve

yolsuzluk sonucu yok olan paralar, ekonomik olamaz. Buralarda yok olan paralar da Türkiye Ekonomisi'ne aittir. Bu harcamalar da bütçe açıklarının dizginlenememesinde etkindir. Ancak bu çalışmada yer almamaktadır. Zira bu çalışmanın amacı bütçe açıklarının makro ekonomik etkilerini, ekonomik anlamda açıklamaktır. Literatürde de yer alan ve ekonominin siyasallaşması ile de ilintili olan bütçe açığı yaklaşımı, bu çalışmada test edilmemiştir. Her ne kadar ekonomi bilimi bütçe açıklarının etkilerini ekonomik olarak açıklamaya çalışsa da, olayın politik yanı kendini hissettirmektedir. Türkiye 1990-2003 yılları arasında üstesinden gelmeye çalıştığı bütçe açığı ve bunun olumsuz sonuçlarını tüm ajanlarıyla hissetmektedir. Ancak belirli bir kesim açıkların finansmanını kendine gelir kapısı yapmıştır.

Bu aşamaya kadar, tüm yazılanların ve yapılan analizlerin sonunda ulaşılan sonuç, Krugman'ın çalışmanın başında söylediği ile örtüşmektedir. Türkiye'de bütçe açıklarının etkileri, modelin değişkenleri üzerinde uzun sürelidir. Ancak milli gelir değişkeni, bu değişkenlerin etkilerinden M2 hariç adı geçen dönemde, olumlu yönde etkilenmiştir. M2 değişkeni de enflasyonist etkisi nedeniyle milli geliri azaltıcı yönde etkilemiştir. Çalışma, incelenen dönemde gerçekleşen ve ekonomik olmayan harcamaların yanı sıra bütçe açıklarının yine de çok olumsuz bir etkisini tespit edememiştir. Hükümetlerin daha bilinçli harcama yapması söz konusu olsa, Türkiye'de bütçe açığının varlığı, hayati bir problem olmayacaktır. Tezin bu anlamda geldiği nokta, açıkların varlığı kadar, açığı oluşturan harcamaların kompozisyonudur. Çalışma ileriye dönük düşünüldüğünde bir sonraki aşama, harcama bileşimi ve bütçe açıkları analizi olabilir ya da yukarıda da bahsedildiği gibi siyasi sebeplere bağlı bütçe açığı ve makro ekonomik etkileri olabilir. Her iki yaklaşımda bu tezi destekler mahiyette olacak ve kamu bütçe açıklarına farklı perspektifler kazandıracaktır.

KAYNAKLAR

ADAM, C.S., BEVAN, D.L., “Fiscal Deficits and Developing Countries”, *Journal of Public Economics* 89, s. 571-597, 2005.

ADAM, C.S., BEVAN, D.L., “Non-Linear Effects of Fiscal Deficits on Growth in Developing Countries”, http://www.economics.ox.ac.uk/Members/david.bevan/Papers/NonLinearEffects_v02.pdf, s.3, 2001.

AGENOR, P.R., MONTIEL, P.J., *Development Macroeconomics*, Princeton University Press, 1999, sf.181.

AIYAGARI, S.R., CHRISTIANO, L.J., EICHENBAUM, M., “The Output, Employment and Interest Rate Effects Of Government Consumption”, *NBER Working Paper Series*, Working Paper No: 3330, 1990.

AKAT, Asaf Savaş, “Kronik Enflasyonla Mücadele: Sorunlar, Çözümler ve Tereddütler”, *Bankalar ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Yıl:29, S:2, Şubat 1992, s.17.

AKÇAY,C.,ALPER,C.E., ÖZMUCUR,S., “Budget Deficit, Money Supply And Inflation: Evidence From Low And High Frequency Data For Turkey”, *Bogazici University, Department Of Economisc*, December, 1996a.

AKÇAY,C., ALPER, C.E., ÖZMUCUR, S., “Budget Deficit, Inflation and Dept Sustainability: Evidence from Turkey (1970-2000)”, *Bogazici University, Department Of Economisc*, December, 1996b.

AKTÜRK, İsmail. “Plan-Bütçe İlişkileri ve 1980’li Yıllarda Türk Bütçe Politikası”, *Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, C:7, S:1-2, İstanbul,1990.

AKYÜZ, M., ERTEL, N., “Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü”, *Dünya Yayınları* : 42,1989, s. 256-257.

ALESINA,A., DRAZEN, A., “Why Are Stabilizations Delayed?”, *NBER Working Paper Series*, Working Paper No:3053, 1989.

ARTAN, S., BERBER,M., “ Kamu Kesimi Büyüklüğü Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi:Çoklu Ko-İntegrasyon Analizi”,*Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı:2, s. 23, 2004.

ATAÇ, B., “Maliye Politikası”, *Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları*; No: 118, sf. 282, Eskişehir.

BAGCI, H., “Kamu Borçları Yönetimi ve Türkiye İçin Bir Değerlendirme”, *Sermaye Piyasası Kurulu*, Yayın No: 135, s.36, 2001.

BALL,L., MANKİW,N.,G.; “What do budget deficits do?”, *NBER Working Paper Series*; No:5263; 1995, sayfa:3.

BARRO, R. J., “Are Government Bonds Net Wealth?”, *Journal of Political Economy*, 82, s. 1095-1117, 1974.

BARRO; R., “Government Spending, Interest Rates, Prices and Budget Deficits in the United Kingdom, 1701-1918”, *NBER*, WP No: 2005, 1986.

BARRO,R.J., “The Ricardian Approach To Budget Deficits”, *Journal Of Economic Perspectives*, Vol.3, No.2, Spring,1989,s.48.

BARSKY,R.B., MANKIWN.G, ZELDES,S.P.,”Ricardian Consumers With Keynesian Propensities”, *American Economis Rewiev* 76 (September): S.676-691,1986.

BAŞOL, K., HAN, E., KARLUK, R., YILDIRIM, K., ŞIKLAR,İ., T.C. *Anadolu Üniversitesi Yayınları* No. 1149, sf. 204, 1999.

BECKER,T., “An Investigation of Ricardian Equivalence in A Common Trends Model”, *Journal of Monetary Economics* 39, s.405-431,1997.

BERBER,M., ARTAN,S., “Türkiye’de Enflasyon-Ekonomik Büyüme İlişkisi: (Teori, Literatür ve Uygulama)”, *Atatürk Üniversitesi, İİBF Dergisi*, Cilt:18, Sayı: 3-4, 2004.

BERNHEIM,B.,D., “Ricardian Equivalence: An evaluation of Theory and Evidence”, *NBER Macroeconomics Annual 2*,s.263-304, 1987.

BEVAN,D., “Trade Liberalization and the Budget Deficit”, *Journal of Policy Modeling*, 21 (6), s. 653-694, 1999.

BİLGİLİ, F. ve BİLGİLİ, E., “Bütçe Açığının Cari İşlemler Üzerindeki Etkileri: Teori ve Uygulama”, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, s. 4-16, 1998.

BLANCHARD,O., CHOUROQUI,R., HAGEMANN,P., SARTOR,N., “The Sustainability of Fiscal Policy: New Answers to an Old Question”, *OECD Economic Studies*, No: 15, Autumn,1990, sf. 10.

BLEJER, M.-CHEASTY, A.,”The Measurement of Fiscal Deficits: Analytical and Methodological Issues”, *Journal of Economic Literature*, December,1991,s.1657.

BRANSON, W., H., “Macroeconomic Determinants Of Real Exchange Risk”, *Managing Foreign Exchange Risk*,Ed. R. J. Herring, *Cambridge University Press*,1983.

BRANSON, W., H., “Exchange rate policy after a decade of floating”, *Exchange Rate Theory and Practice*, eds. F.O. Wilson and R.C. Marston, *University of Chicago Press*,1984.

BRANSON, W., H., “Dynamis Interactions Of Exchange Rates And Trade Flows”, *International Trade And Exchange Rates*, *Eds. T. Peeters et al.*, *North Holland*,1985.

BRANSON, W., H., "International Adjustment And The Dolar:Policy Illusions And Economic Constraints, Economic Policy Co-Ordination, *Ed. W.GUTH,IMF, Washington,1988.*

BRANSON, W., H., "World Interest Rate And The DM With German Unification", *Paper Prepared For A Symposium in Honour Of Heinz Konig, Manheim, 22-23 January, 1993*

BRANSON, W.H. VE MARCHEESE, G. "International Imbalances in the US. Germany and Japan, in International Payments Imbalances in the 1990's, N. S. Fieleke, *Federal Reserve Bank of Boston, 1988.*

BOHN,H. "Tax Smoothing With Financial Instruments", *American Economic Rewiev* 80 (December):1217-1230, 1990.

BORATAV,K., "2000-2001 Krizinde Sermaye Hareketleri", *İşletme ve Finans Dergisi*, s.10, Eylül 2001,s.2.

BURGESS, R., STERN, N., "Taxation and Development", *Journal of Econoic Literature*, Vol.11, June,1993,p.762-830.

CHALK,N., HEMMING,R., "Assesing Fiscal Sustainability İn Theory And Practice", *IMF Working Paper*, WP/00/81, 2000.

ÇELEBİ, Kemal, "Türkiye'de Ekonomik İstikrarsızlığın Dışsal-Yapısal Nedenleri ve İstikrar Politikaları, *Manisa*, 1998, s. 61-62.

ÇELEN, A., "İngiltere Çay pazarındaki Rekabetin Yoğunluğunun Ölçülmesi: Bir Dinamik Hata Düzeltme Yaklaşımı", *Rekabet Dergisi*, Sayı 14 s.75-116, 2002.

ÇOLAK;E., "Zaman Serilerinde Eşbütünleşim (Cointegration)". *Dergi Adı: Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 2, s. 24-32, 2001.

DE HAAN,J., STURM, J.E., Political and Economic Determinants of OECD Budget Deficits and Government Expenditures: A Reinvestigation, *European Journal of Economy*, Vol. 13, s. 739-750,1997.

DEVALD,W.G. and ULAN M., “The Twin Deficit Illusion”, *Cato Journal*, (9),3, Winter, s.689-707, 1990.

DOMENECH, R., TAGUAS, D., VARELA, J., “The Effects of Budget Deficit on National Saving in the OECD”, *Economic Letters*, V. 69, 3. s. 377-383, 2000.

DOMAR, E., “The Burden of Debt and National Income”, *American Economic Review*, 34, s. 798-827, 1944.

DORNBUSCH, R., FİSCHER,S., *Makro Ekonomi*, 1998, İstanbul, s.596.

DPT, “1980 den 1990’a Makro Ekonomik Politikalar-Türkiye Ekonomisi’ndeki Gelişmelerin Analizi Ve Bazı Değerlendirmeler”, *Ankara*, 1990,s.63-65.

EGELİ, Haluk, “Bütçe Açıklarının Makro Ekonomik Etkileri Ve Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde Uygulanan Finansman Yöntemleri Açısından Değerlendirilmesi”, *Maliye Yazıları*, 1998, Sayı:58, s.3.

EGELİ, Haluk,”Gelişmekte Olan Ülkelerde Bütçe Açıkları”, www.canaktan.org/ekonomi/kamu_maliyesi ,2004.

EKER, A., ALTAY, A. ve SAKAL, M., “Maliye Politikası”, *Takav Matbaacılık*, 1996,sf.32.

EROL, Ü., “Kamu Açıkları ve Enflasyon Arasındaki Nedensellik İlişkisi” XII. Türkiye Maliye Sempozyumu, 15-17 MAYIS 1997, Antalya, *İstanbul Üniversitesi Maliye Araştırma Merkezi*, Yayın No: 83, 1997,s.173-179.

EVGİN,T., “Türkiye’de Bütçenin Finansmanı”, *Hazine Müsteşarlığı Araştırma Dizisi*, Eylül, 1998, s.2.

EVGİN,T., “Türkiye’de Konsolide Bütçe Uygulamalarının Genel Değerlendirilmesi (1980-1995), *T.C.HDTM, Araştırma Yayınları,Dizisi*, No.5, 1996, s.79.

FELTENSTEIN, A., IWATA, S., “Why is It So Hard to Finance Budget Deficits? Problems of a Developing Country”, *Journal of Asian Economics* 13, s. 531-544, 2002.

FELDSTEIN,M., “Can An Increased Budget Deficit Be Contractionary?”, *NBER,WP* No: 1434, 1984.

FİSCHER,S.& EASTERLY,W., Some Thoughts on the Role of Fiscal Policy in Stabilization and Strutural Adjustment in Developing Countries. *NBER Working Paper* 2603, Cambridge, Mass. National Bureau of Economic Research,1988.

GARRISON, R.W., “Public Sector Deficits And Private Sektor Performance”, Lawrence H. White(Ed), *The Crisis in American Banking*, New York: *New York University Press*, 1993, s.38-41.

GRAMLICH, E.M., “Budget Deficits And National Saving: Are Politician Exogenous?”, *Journal Of Economic Perspectives*, Vol.3, No.2, Spring, 1989,s.27.

GRIER, K., PERRY, M. J., “On Inflation and Inflation Uncertainty in the G-7 Countries”, *Journal of International Money and Finance*, 17, s. 671-689, 1998.

GÜNAY, Ayşe ve ÖZEN, Ahmet “Avrupa Birliği’nde Mali Disiplinin Sağlanmasına Yönelik Mali Kuralların Anayasal İktisat Perspektifinden Değerlendirilmesi”, *4.MABAG Sempozyumu*, Mali Disiplinsizlik Sorunu ve Anayasal Bütçe Çözüm Önerileri, s. 18, 2002.

GÜNAYDIN, İhsan, “Bütçe Açıkları Enflasyonist Midir? Türkiye Üzerine Bir İnceleme”, *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,Cilt 6, Sayı 1,2004.

GÜRBÜZER, S., Enflasyonun Vergi Gelirlerinin Reel Değeri Üzerindeki Etkisi(Tanzi Etkisi), *Hazine Dergisi*, Temmuz 1997,Sayı:7, Sf.1-30.

HAAN, J.de, STURM, J-E., Political and Economic Determinants of OECD Budget Deficits and Government Expenditures: An reinvestigation”, *European Journal of Political Economy*, Vol. 13 s. 739-750, 1997.

HICKS, N.L., “Expenditure Reduction in High-Debt Countries”, *Finance and Development*, March 1989, s.36.

İBRAHİM, S.B., ve KUMAH,F., “Comovements İn Budget Deficits, Money, Interest Rates, Exchange Rates And The Current Account Balance: Some Empirical Evidence”, *Applied Economics*, 1996, 28,117-130

İNCE , Macit, Kamu Borçları ve Türkiye, Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi *Gazi Kitabevi*, Ankara, 2001, s. 28-29.

JOHNSTON, J., DİNARDO, J., “Econometric Methods”, *McGraw-Hill*, International Editions,1997,s.302.

KADILAR, C., Uygulamalı Çok Değişkenli Zaman Serileri Analizi, *Hacettepe Üniversitesi, Fen. Fakültesi, İstatistik Bölümü*, 2000, s.46-47.

KAZGAN, Gülten, “Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye”, *İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları*, 2004, s.189.

KİBRİTÇİOĞLU, A., “Causes Of Inflation In Turkey: A Literature Survey With Special Reference to Theories of Inflation, <http://econwpa.wustl.edu:8089/eps/mac/papers/0107/0107002>, 2002, s.43-76.

KİRMANOĞLU,H.,ARIKBOĞA,A., “Türkiye’de Kamu Borç Servisinin Bütçe İçi Etkileri:1950-2001”,www.marmara.edu.tr/maliyesempozyumu/tebliğler/6-1,sf. 2, 2003.

KROGSTRUP, S. “Public Dept Assymetrics: The Effect on Taxes And Spending in The European Union”, *ECB Working Paper*, No:162, (<http://www.ecb.int/pub/wp/ecbwp162.pdf>), 2002.

KRUGMAN, P., “Politika Taşeronları, Azalan Beklentiler Çağında İktisadi Eğilimler ve Önemsizleşen Refah”, *Literatür Yayınları*, No:69, s.161, 2002.

MORRISON, Thomas, “Structural Determinants of Government Budget Deficit in Developing Countries”, *World Development*, Volume:10, No: 6, 1982, s. 467.

MALLIK, G., CHOWHURY, A., “Inflation and Economic Growth: Evidence from four South Asian Countries”, *Asia-Pasific Development Journal*, Vol:8 (1), June, s.123-135, 2001.

MANSFIELD,C; “Tax-Base Erosion And Inflation: The Case Of Gana”, *Finance & Development*, September 1980, 31-34.

MO KOO,C., “Fiscal Sustainability in the Wake of the Economic Crisis in Korea”, *Journal of Asian Economics* , 13, s. 659-669, 2002.

MOHAPATRA, S., BISWAS, B., “Purchasing Power Parity and Equilibrium Real Exchange Rate”, *Economic Research Institute Study Paper*, ERI: 97-09, 1997,s.15.

NORMANDIN, M., “Budget Deficit Persistence and the Twin Deficits Hypothesis”, *Journal of International Economisc*, 49, s. 171-193, 1999.

ÖNDER,İ.,KİRMANOĞLU,H., KARTALLI, Y., “Kamu Harcamaları ve Kamu Borçları, Teori ve Türkiye Üzerinde Bazı Gözlemler”, *Türk Harb-İş Sendikası, Dosya Yayıncılık*, Ankara, 1995.

ÖNER, E., “Türkiye’de Bütçe Harcamalarının Genel Bir Değerlendirmesi(1924-1993)”, Türkiye’de Bütçe Harcamalar, IX. *Türkiye Maliye Sempozyumu*, Silifke 6-8 Mayıs 1993, Ç.Ü.İ.İ.B.F. Yayını,s.184.

ÖZATAY, F., “Sustainability of Fiscal Deficits, Monetary Policy and Inflation Stabilization: The Case of Turkey”, *Journal of Policy Modeling*, 19 (6), s. 661-681, 1997.

ÖZGEN, F.B., GÜLOĞLU, B., “Türkiye’de İç Borçların İktisadi Etkilerinin VAR Tekniğiyle Analizi”, *METU Studies in Development*, s. 93-114, 31 (Haziran), 2004.

ÖZGÜN, D.B., “An Empirical Approach To Fiscal Deficits And Inflation: Evidence From Turkey”, *Allied Social Science Association (ASSA)*, January 2000, Boston

ÖZKAN, Nevin, “Planlı Dönemde Bütçe Açıklarının Nedenleri (Vergi Gelirleri Açısından)”, *Maliye Bakanlığı Bütçe Mali Kontrol Genel Müdürlüğü Yayını, Kamu Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporu Dizisi : 3*, Ankara, 1987, s.21.

ÖZEN, A., “Gelişmiş Ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Bütçe Açığının Gelişimi”, *Maliye Dergisi*, Sayı:141, Eylül-Aralık, S.21,41, 2002.

PARASIZ, İlker, “Enflasyon-Kriz Ayarlamalar”, *Ezgi Kitabevi*, Bursa, 2001, s. 13.

PEROTTİ, R., “Fiscal Consolidation In Europe:Composition Matters.” *American Economic Review* 86 (May):105-1105,1996.

PEROTTİ, R., “Fiscal Policy In Good Times And Bad.” *Quarterly Journal Of Economics*,114 (November):1399-1436,1999.

RAHGBENDRA, J., “Macroeconomics of Fiscal Policy in Developing Countries”, *Australia South Asia Research Centre*, Division of Economics, RSPAS, April 2001.

ROMER, D., “Advanced Macro Economics”, sf. 39-40, *Mc GrawHill*, 1996.

ROMER, D., “Advanced Macro Economics”, *Mc GrawHill*, s. 532, 2001.

SAKAL,M., “Türkiye’de Kamu Açıklarının Ve Borçlanmanın Sürdürülebilirliği Sorunu: 1988-2000 Dönem Analizi”, *D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt.17, Sayı.1, s.35-60, 2002.

SAKAL, Mustafa, “Türkiye’de Mali Disiplin Sorunu: Kamu Açıkları ve Borçlanmanın Sürdürülebilirliği”, *Anadolu Matbaacılık*, İzmir, 2001, s.5.

SAKAL, Mustafa, “1993 Bütçesi ve Makro Ekonomik Hedefler”, *Maliye Yazıları*, Sayı: 38, Ocak-Mart 1993, Kazanç Matbaacılık Sanayi AŞ, İstanbul, s. 43-64).

SAK,G; SÖNMEZ S., “ Kamu Hesaplarında Saydamlık ve Borç Yönetimi”, *15. Türkiye Maliye Sempozyumu*, “Türk Kamu Mali Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması ve Bu Yapılanmada Performans Yönetimi ve Denetiminin Yeri”, s.13, 2000.

SARGENT, T. Ve WALLACE, N., “ Some Unpleasant Monetarist Arithmetic”, *Federal Reserv of Minneapolis Quarterly Review*, s. 1-17, 1981.

SARI, R., “Kamu Harcamalarının Dünyada ve Türkiye’de Gelişimi ve Türkiye’de Ulusal Gelir ile İlişkisi”, *İktisat İşletme ve Finans*, sf. 26-27, Ağustos, 2003.

SİVEREKLİ DEMİRCAN, E., “Vergilendirmenin Ekonomik Büyüme ve Kalkınmaya Etkisi”, Erciyes üniversitesi, *İ.İ.B.F. Dergisi*, sayı:21, Sayfa,97-116, Temmuz-Aralık 2003.

SOFRACI, İ. Erdem, “ Bütçe Açığı Finansmanı ve Enflasyon Vergisi”, *Marmara Üniversitesi, İİBF Dergisi*, Yıl:1995, Cilt:XI, Sayı:1-2, s. 253-266.

SÖNMEZ, S., Türkiye’de Kamu(Açığının) Finansmanı Ve Enflasyon Vergisi, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 25 (2) 1998,s.361-377.

STURM, J.E., “Determinants Of Public Capital Spending in Less-Developed Countries, (<http://www.ub.rug.nl/eldoc/ccso/200107/200107.pdf>), 2001.

ŞEN,H., “Olivera-Tanzi Etkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma”, *Maliye Dergisi*,143, (Mayıs-Ağustos),2003,30-57.

ŞENER,O., “Türkiye’de Kamu Sektörünün Optimal Büyüklüğü”, X. Türkiye Maliye Sempozyumu, 14-18 Mayıs 1994, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayın No: 554*, s.379-407.

ŞİMŞEK,M., “Bütçe Açıklarının Finansmanı ve Ekonomik Etkileri”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı:16,2000, sf.56.

TANZİ, V., “Inflation, Real Tax Revenue and the Case for Inflationary Finance: Theory with an Application to Argentina”, 1978,*IMF Staff Papers*, 25, Sf.426.

TANZİ, V., “Inflation, Lags in Collection, and Real Value of tax Revenue”, *IMF Staff Papers*, Vol:24, 1977, pp. 154-167.

TEKİN-KORU,A.,ÖZMEN, E., “Budget Deficits, Money Growth and Inflation: The Turkish Evidence”, *Applied Economics* 35, s. 591-596, 2003.

TOYE, J., “Fiscal Crisis And Fiscal Reform in Developing Countries”, *Cambridge Journal of Economics*, Vol.24, sf. 21-44, 2000.

TÜĞEN, Kamil, “Bütçe Açıkları, Finansmanı ve Sonuçları,”*Maliye Yazıları*, sayı:32, Eylül-Ekim1991, sf.21.

ULUSOY, A., “Maliye Politikası, *Celepler Matbaacılık*, s. 271, 2004.

UYGUR,E., “2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri Üzerine Değerlendirmeler”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 25, s.49, Mart-Nisan 2001.

VOYVODA,E.,YELDAN,E., “Türkiye Ekonomisi İçin Kriz Sonrası Alternatif Uyum Stratejileri”, www.bilkent.edu.tr/~yeldane/V&Y-ERC2002_Türkçe.pdf, s.1-42, 2002.

YELDAN, E., “2005’e girerken Cari Açık Sorunu”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 05.01.2005a.

YELDAN,E., “ “Yükselen Piyasa Ekonomisi” Olarak Türkiye”, *Cumhuriyet*, 02.03.2005b.

YELDAN,E., “Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi”, *İletişim Yayınları*, 2001,s.121.

YELDAN,E., “*TCMB Uzman Yardımcılığı Kurs Notları*” , 2002.

YELLEN, Janet; “Symposium on the Budget Deficits”, *Journal of Economic Perspectives*, Volume:3,No: 2, Spring 1989.

ZENGİN, A.,“İkiz Açık Hipotezi (Türkiye Uygulaması), Ekonomik Yaklaşım, *Gazi Üniversitesi İktisat Bölümü*, Sayı:39, Cilt:11, Kış, 2000, S. 37-67.

EK 1: VAR DENKLEMİNİN VARYANS

AYRIŞMALARI:

Variance Decomposition of DLNRGDPSA:

Periyot	DLNRGDPSA DLNCAB	DLNBDEF	DLNM2	DRD	LNRRER
1	0.027262	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000
	0.000000	0.000000			
2	0.031215	76.78803	0.133640	3.091610	10.33120
	6.011662	3.643858			
3	0.033952	64.98375	1.571472	2.731921	13.01126
	13.24923	4.452364			
4	0.034531	62.84701	1.904386	4.475845	13.04638
	13.29817	4.428209			
5	0.035487	60.91668	4.036534	4.345121	12.55472
	13.84983	4.297121			
6	0.035933	59.53264	3.941894	4.321214	13.99648
	13.98136	4.226415			
7	0.036112	59.32486	3.933699	4.493949	13.92586
	13.84485	4.476779			
8	0.036188	59.17625	3.954466	4.488569	14.01617
	13.89696	4.467581			
9	0.036316	59.09710	4.099827	4.497187	14.02765
	13.82842	4.449815			
10	0.036348	58.99235	4.115895	4.490959	14.14282
	13.80475	4.453225			

Variance Decomposition of DLNBDEF:

Periyot	DLNRGDPSA DLNCAB	DLNBDEF	DLNM2	DRD	LNRRER
1	0.684423	18.25329	81.74671	0.000000	0.000000
	0.000000	0.000000			
2	1.209269	15.76961	42.34371	0.683249	26.61177
	14.47997	0.111689			
3	1.321186	13.53951	35.57538	2.552163	31.02880
	13.97809	3.326058			
4	1.355429	13.23843	34.00870	3.410596	29.56054
	14.51840	5.263326			
5	1.394929	15.45615	33.98139	3.274872	28.54623
	13.76039	4.980965			
6	1.424148	15.59864	33.13575	3.239863	29.93540
	13.29297	4.797374			

7	1.429298	15.49023	33.09514	3.333677	29.73036
13.19830	5.152288				
8	1.433404	15.40703	33.08618	3.314665	29.67481
13.26706	5.250254				
9	1.435371	15.47196	33.03766	3.309867	29.61932
13.30222	5.258970				
10	1.436216	15.46098	33.01933	3.306140	29.65635
13.28813	5.269070				

Variance Decomposition of DLNM2:

	Periyot DLNRGDPSA DLNCAB	DLNBDEF	DLNM2	DRD	LNRER
1	0.089235	12.18544	1.673327	86.14124	0.000000
0.000000	0.000000				
2	0.096639	12.65119	1.490851	73.44700	5.594168
5.389412	1.427376				
3	0.098761	12.86628	1.541813	72.83813	5.956698
5.334396	1.462686				
4	0.100886	14.55985	2.578946	69.82054	6.197805
5.438479	1.404385				
5	0.102356	15.02105	3.304640	68.15039	6.656255
5.423221	1.444443				
6	0.102929	14.99746	3.350519	67.41304	7.038602
5.419455	1.780919				
7	0.103193	14.96872	3.401726	67.12719	7.006628
5.566786	1.928956				
8	0.103347	15.03318	3.426479	66.92733	7.005538
5.682564	1.924910				
9	0.103429	15.05699	3.457842	66.82275	7.061097
5.675783	1.925539				
10	0.103468	15.05584	3.507773	66.77303	7.056464
5.671635	1.935265				

Variance Decomposition of DRD:

	Periyot DLNRGDPSA DLNCAB	DLNBDEF	DLNM2	DRD	LNRER
1	37.58747	0.000738	0.004006	8.434945	91.56031
0.000000	0.000000				
2	48.53021	11.43446	9.433523	7.581481	61.67039
7.595479	2.284672				
3	51.97890	10.00477	8.434583	6.653099	66.27826
6.621046	2.008237				
4	53.06963	9.611377	8.160198	6.921118	64.65340
6.405071	4.248837				
5	53.17189	9.712608	8.131370	6.936049	64.47730
6.451416	4.291255				
6	53.50391	9.849867	8.209590	6.908991	64.35024
6.394572	4.286745				

7	53.52921	9.845614	8.228701	6.915640	64.31575
6.411598	4.282701				
8	53.55988	9.840649	8.225943	6.914439	64.26607
6.431491	4.321407				
9	53.57215	9.836140	8.255957	6.913777	64.24058
6.431275	4.322266				
10	53.58293	9.836483	8.255334	6.911658	64.21489
6.460189	4.321451				

Variance Decomposition of LNRER:

Periyot	DLNRGDPSA	DLNBDEF	DLNM2	DRD	LNRER
1	0.090819	22.65427	8.587197	0.123674	0.329810
68.30505	0.000000				
2	0.116955	22.54142	17.92605	0.311434	4.326893
54.26424	0.629959				
3	0.134553	24.04152	20.90962	0.941190	11.98188
41.03033	1.095451				
4	0.142119	21.77664	18.75962	1.852176	18.72816
37.02204	1.861361				
5	0.144185	21.52933	18.23639	2.854036	18.41117
36.19145	2.777626				
6	0.145864	21.62700	18.66055	3.043555	17.99222
35.96193	2.714756				
7	0.146973	21.95578	18.93313	3.122275	17.88853
35.42559	2.674689				
8	0.147644	21.79424	18.76307	3.202381	18.36035
35.10696	2.772996				
9	0.147897	21.72187	18.70266	3.296820	18.43103
34.99221	2.855412				
10	0.148030	21.71957	18.74418	3.340150	18.40088
34.94493	2.850291				

Variance Decomposition of DLNCAB:

Periyot	DLNRGDPSA	DLNBDEF	DLNM2	DRD	LNRER
1	1.031880	1.663244	0.431454	0.608628	6.907045
0.073220	90.31641				
2	1.313644	1.829639	0.266903	1.853949	29.66538
0.849096	65.53503				
3	1.437767	4.757762	2.415397	2.651380	33.92345
1.436309	54.81570				
4	1.451880	4.820417	2.583896	3.261052	34.08262
1.490504	53.76151				
5	1.459365	4.857520	2.764675	3.301237	34.06427
1.575574	53.43672				
6	1.463870	4.829190	3.138540	3.297434	33.89910
1.720927	53.11481				

7	1.466571	4.886770	3.160884	3.288227	33.79041
	1.931632	52.94208			
8	1.467390	4.884154	3.185514	3.298882	33.79300
	1.929527	52.90892			
9	1.468084	4.899503	3.229360	3.295831	33.76353
	1.938575	52.87320			
10	1.469430	4.924469	3.299993	3.294118	33.74589
	1.954076	52.78145			

Cholesky Sıralaması : DLNRGDPSA DLNBDEF DLNM2 DRD LNRER DLNCAB

ÖZGEÇMİŞ

Tuba Başkonuş Direkçi	Doğum Tarihi: 13.05.1970
Güvenevler Mah. 23.nolu cad. 64. nolu sok. No:1/13 Dilek apt. 27060 Şehit Kamil/Gaziantep	Doğum Yeri: Gaziantep
Tel : : 0-342-322 49 99 0-532- 633 46 75 baskonus@hotmail.com	Medeni Hal: Evli
EĞİTİM: Doktora Yüksek Lisans Lisans Lise	Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat AnaBilim Dalı, 1999-2006 Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Bölümü 1992-1995 Marmara Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü 1988-1992 Gaziantep Anadolu Lisesi 1981-1988
STAJ:	Okan Holding Beslen Makarnaları A.Ş. Gaziantep 1994, Temmuz
YABANCI DİL:	İngilizce (İyi)
İş Yaşamı:	Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü Öğretim Görevlisi 1994 – 1999 Ege Bank Gaziantep Şubesi Kambiyo Bölümü, 1994 Toprakbank, Gaziantep Şubesi Cari İşlemler

	1993- 1994 Gaziantep
BİLGİSAYAR BECERİLERİ:	Windows XP, Word 7.0, Excell 7.0 Power Point 7.0, Internet, E-Views 5, SPSS.
YAYIN FAALİYETLERİ:	<p>Test of the Export Oriented Economic Growth: The Case of Turkish Manufacturing Sector Sanlı Ateş, Tuba Direkçi, Nejat Erk. METU International Economics VI. Conference, September 2003, Ankara.</p> <p>Test Of Pauper Labor Argument:The Case Of Turkish Manufacturing Sector. Nejat Erk, Tuba Direkçi. METU International Economics V. Conference, September 2002, Ankara.</p> <p>Is The Debtor Solvent : The case for Turkey. Nejat Erk, Tuba Direkçi METU International Economics IV. Conference, September, 2001, Ankara.</p> <p>Gaziantep İçin Yatırım Alanları, Tuba Başkonuş, Osman Turgut, Murat Yüksek, Sıdk Aygün, Gaziantep Ticaret Odası Yayınları, No: 2000/1, s.59-125. Gaziantep Ticaret Odası Birinci Geleneksel Bilim ve Araştırma Yarışması Üçüncülük Ödülü, Şubat 1999.</p> <p>Convergence and Growth within GAP Region (South Eastern Anatolian Project) and Overall Turkey's Regions, Nejat Erk ve Sanlı Ateş,Tuba Direkçi, METU International Economics IV Conference, Sep. 13-16 2000, Ankara.</p> <p>Gümrük Birliği Sonrası Türkiye Dış</p>

	<p>Ticareti'ne Yoksullaştıran Büyüme Hipotezi Çerçevesinde Bakış: Zaman Serisi Analizi, Nejat Erk, Sanlı Ateş,Tuba Direkçi,METU International Economics III Conference,Sep.8-11 1999, Ankara.</p>
--	--